

**Татарстан Республикасы Төзелеш, архитектура һәм торак-коммуналь хужалык
министрлыгы**

**Татарстан Республикасы дәүләт унитар предприятиесе
Баш территориаль проект-тикшеренү,
фәнни-житештерү фирмасы
ТАТИНВЕСТАЖДАНПРОЕКТ**

**Татарстан Республикасы Арча муниципаль районы "Арча шәһәре" муниципаль
берәмлеге
Генераль планы**

**Әйләнә-тирә мохитне саклау
Текст материаллары**

Казан ш., 2016 ел

полный комплект чертежей		том проекта и основной комплект чертежей			примечание
наименование	обозначение	наименование	обозначение основной комплект	архивный номер тома	
Генеральный план	5247	I. Утверждаемая часть			
муниципального		Том 1			
объединения		Пояснения к территориальному	5247-113		
"Город Арск"		планирования			
Арского		Графические материалы	5247 ГМ		
муниципального					
района Республики		II. Материалы по обоснованию			
Татарстан		проекта генерального плана			
		Том 2			
		Разделы:			
		Архитектурно-планировочная			
		организация территории			
		Социально-экономический			
		Инженерная инфраструктура			
		Пояснительная записка	5247-113-0		
		Графические материалы	5247-ГМ-0		
		Том 3			
		Охрана окружающей среды			
		Пояснительная записка	5247-113-00С		ДСП
		Графические материалы	5247-ГМ-00С		ДСП
		Том 4			
		Перечень мероприятий	5247-ПЗ-ПМ ГОРО		
		гражданской обороны,	5247-ГМ-ПМ ГОРО		
		мероприятий по предупреждению			
		чрезвычайных ситуаций			

Лист 1 из 1
 5247-СП
 2015

5247-СП					
Ген	Код	Т	№ док	Подпись	Дата
Ген		Архитект. 01		<i>Prof.</i>	
Генеральный план муниципального объединения "Город Арск" Арского муниципального района (Республика Татарстан), адресат					
			страниц	лист	сектор
			III	2	
СОСТАВ ПРОЕКТА					IUII "ТАТИНВЕСТГРАЖДАНПРОЕКТ"

Состав разработчиков:

Архитектурно-планировочная организация
территории

ГАП

Архитектор II кат.

Архитектор II кат.

О.В. Хохлова
М.И. Гафурова
И.О. Павловская

Социально-экономическое развитие

Руководитель группы

Инженер I кат.

Инженер II кат.

А.Р. Гарифуллина
Ю.Р. Залиева
Д.С. Гавчурин

Охрана окружающей среды

ГИИ, кандидат географических наук

Руководитель группы

Ю.С. Рысаева
А.И. Гарипова

Инженерная инфраструктура

ГИП

Инженер III кат.

Инженер II кат.

Техник

В.Е. Кузнецов
В.В. Красильникова
А.Р. Сайфутдинова
А.З. Бронникова

Перечень мероприятий гражданской
обороны, мероприятий по
предупреждению чрезвычайных ситуаций

ГИП

Инженер I кат.

В.Е. Кузнецов
Ю.В. Максимов

Эчтәлек.....	4
Кабул ителгән кыскартулар исемлеге.....	5
1. Территорияне заманча файдалану.....	6
2. Табигый шартларга характеристика.....	7
2.1. Рельеф һәм геоморфология.....	7
2.2. Геологик төзелеш.....	7
2.3. Тирбәләшлелек.....	8
2.4. Файдалы казылмалар.....	8
2.5. Гидрогеологик шартлар.....	9
2.6. Гидрологик характеристика.....	9
2.7. Климат шартлары.....	10
2.8. Территорияне инженер-геологик бәяләү.....	12
2.10. Ландшафтлар, туфрак катламы, үсемлекләр, хайваннар дөньясы.....	13
3. Әйләнә-тирә мохитнең торышы.....	16
3.1. Атмосфера һавасының торышы.....	16
3.2. Су объектларының торышы.....	19
3.3. Туфрак катламының һәм жир ресурсларының торышы.....	21
3.4. Житештерү һәм куллану калдыклары, биологик калдыклар.....	22
3.5. Физик факторлары йогынтысы.....	27
3.8. Яшел утыртмалар.....	28
3.9. Махсус сакланучы табигать территорияләре.....	29
3.10. Халык сәламәтлегенә медицина-демографик күрсәткечләр.....	29
5. Территориядән файдалануның махсус шартлары булган зоналар.....	35
4.1. Санитар-яклау зоналары һәм санитар бүлемнәр.....	35
4.2. Минималь ыраклык зоналары һәм торба үткәргеч транспортның саклау зоналары.....	53
4.3. Инженерлык объектларыннан һәм корылмаларыннан минималь ыраклык.....	56
4.4. Электр тапшыру линияләренә сак зоналары.....	56
4.5. Өске су объектларының сак зоналары.....	57
4.6. Эчә торган су белән тәэмин итү чыганакларын санитар саклау зоналары.....	59
4.7. Урман фонды жирләре.....	62
4.8. Табигый чикләүләр зоналары.....	63
4.9. Махсус сакланылучы табигать территорияләре һәм махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен планлаштырыла торган резерв жир кишәрлекләре.....	65
4.10. Приаэродром территорияләре.....	66
4.11. Әйләнә-тирә мохитнең торышын һәм аның пычрануын стационар күзәтүләрнең сак зоналары.....	66
4.12. Мелиорацияләнгән торган авыл хужалыгы территорияләре зоналары.....	66
5. Экологик вәзгыятьне оптимальләштерү чаралары.....	69
5.1. Территориядән файдалануның махсус шартлары булган зоналарны оештыру.....	70
5.2. Атмосфера һавасын саклау гамәлләре.....	79
5.3. Су ресурсларын саклау һәм алардан нәтижәле файдалану гамәлләре.....	80
5.4. Жир фондын саклау һәм территорияне инженерлык яклау чаралары.....	83
5.5. Калдыклар белән эш итү системасын үстерү чаралары.....	84
5.6. Физик факторлардан яклау чаралары.....	85
5.7. Территориянең табигый-экологик каркасы системасын формалаштыру.....	86
5.8. Махсус сакланылучы табигать территорияләрен яклау чаралары.....	86
5.9. Хайваннар дөньясын саклау гамәлләре.....	86
Файдаланган әдәбият исемлеге.....	88

Кабул ителгән кыскартулар исемлеге

АЗС	автозаправка станциясе
АЖ	акционер жәмгыять
АТП	автотранспорт предприятиесе
БОС	биологик чистарту корылмалары
БПК	Кислородны биологик куллану
ВЛ	югары вольтлы сызыклар
ВНС	Су насослары станциясе
Г.	ел/ шәһәр
ГОСТ	дәүләт стандарты
ГУП	дәүләт унитар предприятиесе
ГЭЭ	дәүләт экология экспертизасы
ЖКХ	торак-коммуналь хужалык
ЗВ	пычраткыч матдә
ЗСО	санитар саклау зонасы
ИГЭ	инженер-геологик элемент
КНС	канализация насос станциясе
ЛОС	жирле чистарту корылмалары
ЛПУ	дәвалау-профилактика учреждениеләре
ЛЭП	электр тапшыру линияләре
МПП	күптармаклы житештерү предприятиесе
м.р.	муниципаль район
МСО	хужалыкара төзелеш оешмасы
МТС	машина-технологик станция
МЭиПР	Экология һәм табигать ресурслары министрлыгы
НРБ	радиация куркынычсызлыгы нормалары
ААЖ	ачык акционер жәмгыять
ОВОС	эйләнә-тирә мохиткә йогынтыны бәяләү
ООПТ	Махсус сакланылучы табигать территорияләре
ООС	Эйләнә-тирә мохитне саклау
ОС	эйләнә-тирә мохит
ПДУ	иң чик мөмкин дәрәжә
ПДК	рөхсәт ителгән концентрация
ПЗА	атмосфераны пычрату потенциалы
ПМК	күчмә механикалаштырылган колонна
ПС	подстанция
ТР	Татарстан Республикасы
РУЭС	район электр элемтәсе төене
СанПиН	санитария кагыйдәләре һәм нормалар
СЗЗ	санитар-яклау зонасы
СИАК	аналитик контрольнең махсулаштырылган инспекциясе
СНиП	төзелеш нормалары һәм кагыйдәләре
СУ	төзелеш идарәсе
ККК	каты коммуналь калдыклар
ТО	территориаль бүлек
ТУ	территориаль идарә
ФЗ	Федераль закон
ЦРБ	Республика үзәк хастаханәсе
ЭМИ	электромагнит нурланышы

1. Территориядән заманча файдалану

«Арча шәһәре» муниципаль берәмлеге Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының көньяк өлешендә урнашкан. Муниципаль берәмлек составына Арча район әһәмиятендәге шәһәр, Олы Бирәзә, Күпербаш, Иске Айван, Васильев Буза авылы керә.

Арча шәһәре (1928 елдан башлап) - Татарстан Республикасы Арча муниципаль районы үзәге. Шәһәр 1927 гектар майданны били, даими халык саны 01.01.2016 елга 22266 кеше тәшкил итә.

Шәһәр отышлы транспорт-географик урыны белән аерылып тора. Шәһәрнең Татарстан Республикасының башка районнары һәм Россия Федерациясе регионнары белән төп тышкы элемтәсе тимер юл һәм автомобиль транспорты төрләре белән гамәлгә ашырыла. Шәһәр аша турыдан-туры «Казан-Малмыж» төбәк әһәмиятендәге автомобиль юлы уза. Шәһәр территориясендә Горький тимер юлының "Казан-Ижевск" линиясендә "Арча" тимер юл станциясе урнашкан.

Муниципаль берәмлек территориясендә төзелеш тармагы предприятиеләре («Татавтодор» ААҖнең Арча филиалы житештерү базасы, «АСПК» ААҖ, «Арча МСО» ЖЧЖ, «СтройСервис» ЖЧЖ, пилорама); металл эшкәртү предприятиеләре («Корыч» ЖЧЖ, «Металл» ЖЧЖ, «Газстройгарант» ЖЧЖ, ИП Гарафиев Ф.К. һәм башкалар); химия сәнәгате предприятиеләре (полиэтилен торбалар житештерү предприятиеләре, «Арча торба заводы» ЖЧЖ, «ВекторПласт» ЖЧЖ, пластмасса эшләнмәләр («Арча Пласт» ЖЧЖ), гигиена һәм акриль буяулар («АМ-Сервис» ТД» ЖЧЖ), авыл хужалыгы продукциясен эшкәртү предприятиеләре (Арча сөт комбинаты» ААҖ, «Армбинат азык-төлек комбинаты» ЖЧЖ) һәм башкалар эшчәнлек алып бара.

Авыл хужалыгы объектлары Васильев авылы янында урнашкан эре мөгезле терлекләр фермасы тарафыннан тәкъдим ителгән.

Инфраструктура объектларына идарә, мәгариф, сәламәтлек саклау, торак-коммуналь хужалык, сәүдә, мәдәният һәм спорт предприятиеләре һәм учреждениеләре керә.

Хәзерге вакытта муниципаль берәмлек территориясендә формалашкан рекреацион зоналар юк.

«ш. «Арча» житештерү һәм башка объектларның санитар-яклау зоналары, автомобиль юлларының санитар өзелеше, торба үткәргеч транспортның минималь мөмкин булган ара зоналары һәм саклау зоналары, электр линияләре һәм метеорология станциясе саклау зоналары; су объектларының су саклау зоналары; эчәр сулар белән тәэмин итү чыганакларын санитар саклау зоналары һәм башкалар. Табигый экологик чикләүләр эрозион һәм карст процессларының үсеш зоналары, су басу һәм су басу зоналары белән тәкъдим ителгән.

2. Табигый шартларга характеристика

2.1. Рельеф һәм геоморфология

Татарстан Республикасының геоморфологик районлаштыру буенча «Город Арск» муниципаль берәмлеге территориясе Көнбатыш Предкамьеда урнашкан.

Карала торган территориянең торак пунктлар белән капланган төньяк өлеше Казансу елгасы үзәнендә урнашкан.

Казансу елгасы яры өчен инсоляция типтагы елга үзәне асимметриясе - көньякка караган уң як бите - текә, төньяк экспозициясе авышлыгы - сөзәк. Арча шәһәре тирәсендә елга үзәне яхшы эшләнгән, трапецисыман формада. Корсагының тирәнлегенә 45-55 метрга житә. Үзәннең киңлегенә 3 км га житә. Елга үзәне бормалы. Киңлегенә зуррак - 20-25 м. Елганы авыштыргыч, ике яклы, тигез өслек белән. Аның киңлегенә 1 км га житә. Казансу елгасының тау битләре балчыклы һәм сугым грунтлары белән әйләндереп алынган, уртача чокырлар һәм чокырлар белән кисеп алынган. Хәзерге вакытта торак пунктлар территорияләренен (бигрәк тә Арча шәһәре) рельефы шәһәр төзелешен үзләштерү нәтижәсендә антропоген рәвештә үзгәртелде.

Арча шәһәрненән көньяктарак Казансу һәм Нурминка елгаларының карала торган территориягә хас булган максималь тамгалы бүлекчәсе уза (183,7 м). Суүткәргеч пространство 160-180 м абсолют тамгалар белән характерлана. Тауларның төрле тотрыклылыгына бәйле рельефның яруслылыгы билгеләп үтелә. Территориянең рельефы аз сулы, вертикаль рәвештә эрозия врезлары (чокырлар) белән төрле озынлыктагы һәм тирәнлектәге эрозия (Рабочий поселок..., 1977) белән бүлгәләнган.

Тикшерелә торган территориядә чокырлар һәм балкалар белән тәкъдим ителгән рельефның эрозион формалары хас.

2.2. Геологик төзелеш

Карала торган территориянең геологик төзелешендә югары пермь яшендәге төп токымнар катнаша, алар дүртенчел белем белән ябылган. Бу иң борынгы катламнар көндезгә өслеккә тау битләрененен аскы өлешләрендә, Казансу елгасы ярларында һәм чокырларның текә битләрендә чыга (Район планлаштыру проекты..., 1985).

Югары ерма катламнарында Казан һәм татар яруслары токымнары бар. Казан ярусы ике яруста: аскы һәм өске ярусларга бүленә. Түбән Каманың литологик составы буенча күтәрелү дәрәжәсе өч офыкка бүленә. Түбән горизонт 20-30 м куәтле караңгы соры балчык һәм алевролит; уртача, 15-25 м калынлыктагы егәрлеге юка балчык, комташ, мергель, өске горизонт, 15-25 м куәтле соры балчык, алевролит, комташ эретү белән капланган. Күтәрелешнең гомуми куәте 50-80 метр тәшкил итә. Күтәрелеш түбәсе 50-60 м абсолют тамгада урнашкан.

Югары Ослан подъярусы яр бие-дельта катламнары белән аерылып тора, алар арасында 4 ритм осадконакопления аерылып тора, алар ике пачка белән берләшкән. Приказ һәм мич калынлыгындагы явым-төшемнәрне үз эченә алган түбәнге катлауда известьтар, мергельлар һәм аның үзәне буйсынган балчык, комташ, алевролитлар һәм, аскы өлештә, гипстан күрсәтелгән. Ачыкланган куәт 35-40 м га житә. Кан 80-90 м абсолют билгеләрдә теркәлә. Югары үрмәкүчнен эченә Югары Ослан һәм моркваша толцы катламнары салынган һәм аның өске өлешендә алевролит һәм балчык катлавы, известьташ, комташ, алевролит һәм балчык катламнарының өске өлешендә урнашкан. Югары пачканың куәте 30-35 м тәшкил итә (Любимов, 2004).

Көндезгә өслеккә чыга торган татар ярусының өлешләре зуррак таралганнар һәм шактый дәрәжәдә рельеф ясаучы булып торалар. Бу катламнар өслектән беренче булып ятучы һәм елга үзәннәрененен киң киңлекләре булган Түбән күгәргән свитасыннан гыйбарәт. Нигездә, балчык һәм комташ токымнарының алевролит, мергель һәм известьле катламнары булган литологик составы бар. Су бүлекләрендә татар ярусының куәте 70 м га житә.

Дүртенче система барлыкка килү һәркайда таралган һәм югары Пермь төп токымнарында, шулай ук елга һәм чокырлар үзәннәрендә дә чехол рәвешендә ята. Аларны генезис буенча аллювиаль, бугаз, элювиаль-делювиальгә аерырга мөмкин.

Аллювиаль дүртенче катламнар елга тугайларын һәм Казансу елгасының тотылган террасасын китереп чыгаралар. Аллювиаль берәмлекләренен өске өлеше балчык, суглинка, супес

белән тулы; аскы өлешендә 4-5 м куәтле комлык, гравий, вак таш, ком материаллары өстенлек итә. Аллювиаль катламнарның гомуми куәте 15-20 метрга житә.

Үзәнлекләрнең һәм су бүлекләренең кыяклары һәр жирдә элювиаль-делювиаль суглинкалар һәм сужырлар белән капланган, алар вак таш һәм кара төп токымнарға нигезләнган. Аларның субүләрдәге куәте 1-3 метрдан артмый, сөзәклекләрнең өске өлешендә - 2-6 м һәм 7-20 м аскы өлешендә (Любимов, 2004) житә.

2.3. Тирбәләшлелек

Арча шәһәре территориясе Көнчыгыш Европа платформасының Идел-Урал антеклизының үзәк өлешендә урнашкан һәм Төньяк-Татар гөмбәзенең көнбатыш битенә туры килә.

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, бер генә ярылу да Арча шәһәре территориясен турыдан-туры кисеп үтми. Шуңа да карамастан, шәһәрдән төньяк-көнбатыштарак урнашкан Алатыр-Казан-Арча тирәнтен транзит яры якындагы сейсмиклыкка йогынты ясый.

Көнчыгыш Европа платформасы территориясен (масштабы 1: 2500000) һәм Татарстан Республикасы территориясе территорияләрен (1: 500000) сейсмик районлаштыру карталары норматив документлар буларак расланды.

Карталарның күрсәтелгән комплекты өч дәрәжәдә сейсмик куркыныч дәрәжәсен бәяләргә мөмкинлек бирә, объектлар төзегәндә антисейсмик чараларны гамәлгә ашыруны күздә тотып һәм 10% ны (А картасы), 5% ны (В картасы), 1% (С картасы) карта карталарында күрсәтелгән сейсмик интенсивлык күрсәткечләренең 50 ел дәвамында арттырылу ихтималын чагылдыра.

СП буенча 14.13330.2014 "СНиП II-7-81*. Строительство в сейсмических районах» (утв. приказом Министерства строительства и жилищно-коммунального хозяйства Российской Федерации от 18 февраля 2014 г. № 60/пр) рассматриваемая территория относится к 6-бальной (карты А и В) и 7-бальной (карта С) зоне при возведении объектов повышенной ответственности.

2.4. Файдалы казылмалар

Татарстан Республикасы Экология һәм табигый ресурслар министрлыгы мәгълүматлары буенча, карала торган территориядә төзелеш ташлары, балчык чималы һәм торф ятмалары бар.

1967 елда эшкәртелгән балчыклы чималның Арча ятмасы Арча шәһәренең төньяк-көнчыгыш читендә урнашкан һәм бүгенге көнгә эшләнеп чыгарылган.

Күпербаш известьташ ятмасы 1 км көньяк-көнбатышта Купербаш авылының текә уң ярында урнашкан. известь сыйфаты юл төзелешендә куллану өчен тау токымнарының 2 һәм 3 маркалы төркемгә белән характерлана. Хәзерге вакытта ятма эксплуатацияләнми, жир асты байлыкларының бүленмәгән фондына карый һәм үзләштерүгә билгеләнмәгән.

Торф ятмалары. "Арча шәһәре" муниципаль берәмлеге территориясендә торф ятмалары - Гнилое, Зур-Саз, Үзбәк, Кәче һәм Кочкарник урнашкан. Гнил, Зур-Саз, Узукдугай ятмалары балык тоту буалары барлыкка килү нәтижәсендә су астында калган. Кәче һәм Кочкарник ятмалары бүгенге көнгә эшләнган.

Төче сулар. Файдалы казылмалар буларак жир асты сулары зур әһәмияткә ия. Табигать ресурсларының торышы һәм Татарстан Республикасының әйләнә-тирә мохитен саклау турында Дәүләт доклады материаллары буенча 2015 елда Арча шәһәре тирәсендә жир асты суларының эксплуатацияләнүче Арча һәм Көнъяк жир асты сулары ятмалары урнашкан (1 нче таблица).

Таблица 1

Арча шәһәре янындагы төче жир асты сулары ятмалары

№ т/б	Чыганакның исеме	Эксплуатация запаслары, мең м					№ беркетмә, запасларны раслаган дата һәм оешма	2014 елда алынган жир асты суларының колы мең м ³ /тәүлек.
		А	В	С1	С2	Барлығы		
1	Көнъяк МПТВ	0,08	-	0,17	-	0,25	№76/2009 22.07.09 ТР буенча ТКЗ	0,057
2	Арча МППВ	-	-	0,14 1	-	0,141	№237/2013, 03.07.13 ТР буенча ТКЗ	0,0257

2.5 Гидрогеологик шартлар

Гидрогеологик яктан карала торган территория Кама-Нократ артезиан бассейнына карый, ул пласт һәм блок-пласт суларының Көнчыгыш Рус катлаулы бассейны фрагментын тәшкил итә.

Муниципаль берәмлек территориясендә практик кызыксыну Арча шәһәре өске перм һәм дүртенче катламнарда багышланган су йөртүчән офыкларны тәкъдим итә.

Территорияне түшәүче барлык геологик берәмлекләр төрле дәрәжәдә су белән тәэмин ителгән. Дүртенче катламнарда жир асты сулары локаль таралган. Су йөртүчән катламнар составына төрле комнар, вак таш һәм балчык токымнары прослоелары булган галечник-лардан тора. Су сыйдырышлы токымнарның куәте 0,5-1 м дан 8-10 м га кадәр үзгәрә. Залегание тирәнлеге 0,1 дән 5-10 м га кадәр тирбәлә. Дүртенче катламнарның жир асты сулары хосусый секторда (шахталар һәм торбалар коелары) кулланыла, эмма су күплегә һәм пычрануы начар булу аркасында үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү өчен файдаланыла алмый.

Татар ярусы катламнары арасында ачык бер сулы горизонт аерылып тора. Суын сыйдырышлы токымнар - ярык комлыклар һәм известьташлар. Сулыкның калыңлыгы 8 м га кадәр житә. Су эчпошыргыч яки басымга ия. Су горизонты күпсанлы чишмәләр рәвешендә барлыкка килә. Чишмәләр секундына 20-25 л/сек литрның унынчы өлешләре тәшкил итә. Суның химик составы буенча минерализациясе 0,3-0,6 г/л булган һәм гомуми кырыслыгы 6-7 ммоль/дм³ булган гидрокарбонат магний-кальций Бу сулы офык, югары табышлы чишмәләр тамгасы булса да, үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү өчен тәкъдим ителергә мөмкин.

Татар ярусының калыңлыгында су йөртүчәнлегә һәм стратиграфик дәрәжәләрдә күзәтелә, эмма су йөртүчән катламнар таралуның локаль үзенчәлегенә ия.

Югары Кама подъярусының калыңлыгында сулык йөртүчән 2 горизонт аерылып тора. Аларның беренчесе, өске пачканың өске өлешендә ятучы ярык известнякларга һәм комлыкларга багышланган. Су токымнарының куәте 6-10 м га кадәр житә. Ул югары ятучы комплекстан егәрлеге 10 м га кадәр булган балчык калыңлыгы белән аерыла. Су ташкыны. Су бүлекләрендә басым 30 м га житә. 0,5-5 м түбәнәйгәндә скважиналарның дебитлары 1-2 л/с тәшкил итә. Ясалма дебитлар - 0,2-2 л/с. Суның химик составы буенча төче, гидрокарбонат, кальциево-магний, минерализация 1 г/дм га кадәр житә, урыны белән каты булуы да ихтимал.

Икенче сулы горизонт комлыклар һәм тау итәгенен түбән пачкасы алевролитларына багышланган. Су токымнарының куәте 10-20 метрга житә. Су басымының зурлыгы - 15-17 м, скважиналарның дебиты - 10 л/с. Түбән шардагы суның химик составы буенча гидрокарбонат-сульфатлы, магниво-кальцийлы гидрокарбонат пачкалары. Суларның югары минерализациясе (2,5 г/дм³ га кадәр) һәм катылыгы (30 ммоль/дм³ га кадәр) һәм күпчелек очракта эчәргә яраклы түгел.

Түбән Каманың су асты карбонат-терриген комплексы известьташ һәм комлыкларда шактый тирәнлектә ачыла. Комплекс сулары минерализациясе 2-6 г/дм³ булган тозлы, сульфатлы, кальцийлы, бик каты, үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү өчен яраклы түгел.

2.6. Гидрологик характеристика

Карала торган су объектларында Казансу елгасы елгасы елгасы һәм аның кушылдыклары күрсәтелгән (рр. Везинка, Лекинка, Кисьмесь һ.б.), күлләр һәм буалар.

Казансу елгасы Арча шәһәренен үзәк өлеше буйлап ага. Елга Вятск-Пермятның көнбатыш тармакларында башлана һәм Куйбышев сусаклагычына коя. Елганың гомуми озынлыгы 142 км, су жыю майданы - 650 км², уртача авышлык - 0,9%, су жыюның уртача биеклегә - 139 м. Карала торган территория чикләрендә елга челтәренен озынлыгы 10,9 км тәшкил итә.

Ел эчендә стокның бүленеше тигез түгел. Еллык агымның уртача катлавы 92-165 мм булса, 85-120 мм язгы ташу чорына туры килә, аның озынлыгы якынча 30 көн тәшкил итә. Максималь чыгымнар 1969 елда (310 м³/с) Арча шәһәре янында билгеләп үтелә. Межень тотрыклы (4,8 м³/с устьеда). Жир асты туклануы модельләре 0,5-5,0 дән 10,0 л/с*км² га кадәр тирбәлә. Кышкы чор өчен давамлы (153 көн) тотрыклы боз (78 см калыңлыгы) хас.

Суның сыйфатлы составы сульфатно-гидрокарбонат-кальциевоидан гидрокарбонат-сульфатно-кальциевоидга кадәр үзгәрә. Су уртача каты яз көне (3,0-6,0 мг-экв/л) һәм межага бик каты (9,0-20,0 мг-экв/л), кече минерализация (100-300 мг/л) яз көне һәм аннан зуррак (600-1000 мг/л) ара, уртача мутлык - 1200 г/м³.

Шәһәр территориясендә елга берничә кушылдыкны үз эченә ала, шуларның иң зурлары Кесмәс, Бирәзә һәм Лекинка елгалары.

Кисьмесь елгасы - Казансу елгасының сул кушылдыгы, аңа шәһәрнең көнчыгыш өлешенә коя. Елганың озынлыгы 37 км, су жыелмасының майданы 312 км². Бирәзә Арча шәһәрнең төньяк-көнбатыш чикләре буйлап уза. Елганың озынлыгы - 21 км, су жыю майданы 96 км². Елганың башка кушылдыкларының озынлыгы 5-10 км дан артмый.

Казансу елгасы һәм аның кушылдыклары өчен дәвамлылыгы 7 - 14 көн тәшкил иткән язгы ташу хас. Бу чорда аларның еллык стогы күләменә 60 %тан артыгы килә. Табышны 1,5-2 м тирәнлектә су баса. Боз агу 5-8 көн дәвам итә, елга борылышларында боз ташкыннары белән озатыла.

Жәйге межень еш кына 1-2 метр озынлыктагы яңгыр сулары, 0,4-2,0 м биеклектәге, бозыла. Жәйге межень иң түбән дәрәжәләре еш кына июнь уртасында күзәтелә. Кышкы межень тотрыклы, иң яхшы дәрәжәләр бозлык чоры башында башлана.

Боз кату ноябрь уртасында килә. Боз капламы тигез өслекле тоташ. Кыш ахырына таба бозның калынлыгы уртача 90 см, иң зурысы 165 см тәшкил итә.

Елга режимы Арча шәһәрнең, Кисьмесь елгасы коймасыннан 5,0 км түбәндәрәк, 01.05.1934 елда өйрәнелә.

Туклану чыганаclarы буенча Казансу елгасы һәм аның кушылдыклары күбесенчә кар сулары белән туенучы һәм язгы чорда кар сулары күпләп агып килү исәбенә иң күп агымлы сулыкларга керә (Татарстан Республикасы жирләре Атласы, 2005).

Еллык нанослар агымының зурлыгы 140 мең тоннага житә. Еллык уртача болганчыклык - 1200 г/м³.

Казансу елгасы ярында эрегән минераль матдәләр составында гидрокарбонат ионнарының өстенлеге (экв 26-30%) яхшы күренә. HCO₃ һәм ионнар 34-37% экв. Ca + Су каты (6-9 мг/экв/л). Язгы ташу чорында Казансу елгасында су минерализациясе 100 дән 250 мг/л га кадәр үзгәрә.

Арча шәһәре янында буалар урнашкан, аларның гомуми майданы 435,1 га тәшкил итә.

2.7. Климат шартлары

Территориянең климат характеристикасы «Арча» метеостанциясендә күпеллык күзәтүләр нигезендә «Татарстан Республикасы гидрометеорология һәм әйләнә-тирә мохитне мониторинглау идарәсе» ФДБУ материаллары буенча төзелгән.

СП 131.13330.2012 "СНиП 23-01-99*. [garantF1://3822134.0garantF1://70151042.0](#)Төзелеш климатологиясе" дигән темага "Россия Федерациясе Региональ үсеш министрлыгының 2012 елның 30 июнендәге 275 номерлы боерыгы белән расланган СНиП 23-01-99" Актуаллаштырылган редакциясе карала торган территория ИВ климат подрайонында урнашкан, ул салкын кар һәм жылы жәй белән уртача континенталь климат белән характерлана.

Һаваның уртача күпеллык еллык температурасы 3,9 С. С. тәшкил итә. Еллык температура айлар буенча шактый салмак күренә (2 нче таблица).

Таблица 2

Һаваның уртача айлык һәм еллык температурасы, °С

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ел
-11,5	-11,4	-4,7	4,9	13,0	17,9	19,8	17,1	11,2	4,1	-4,1	-9,7	3,9

Июль аеның иң жылы ае булып тора, аның уртача температурасы +19,8 °С ка тигез. Июль аеның уртача айлык максималь температурасы +25,6 С. Январь - уртача температура -11,5 °С. Уртача температура жылыту чорының иң салкын өлеше -17,3 оС ка тигез. Уңай уртача айлык температура чоры апрельдән октябрьгә кадәр (жиде ай) дәвам итә; уртача айлык тискәре температуралы чор - ноябрьдән мартка кадәр (биш ай). Атмосфераның температура стратификациясенә бәйле А коэффициенты 160 тәшкил итә.

Арча шәһәре территориясе дым житәрлек зонага карый. Явым-төшем күләме уртача 532,4 мм тәшкил итә (3 нче таблица).

Таблица 3

Уртача айлык һәм еллык явым-төшем күләме, мм

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ел

38,0	27,6	30,9	30,6	36,2	61,9	66,9	54,0	49,4	49,2	43,3	44,3	532,4
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-------

Явым-төшемнәр елның жылы чорында (апрель-октябрь) күбрәк, аларга ел дәвамында явым-төшем күләменең 65 %ы туры килә. Салкын чорда 35% явым-төшем була. Тәкъдим ителгән мәғлүматлардан күренгәнчә, явым-төшемнең еллык барышында бер максимум (июньдә 66,9 мм) һәм бер минимум (февральдә 27,6 мм) күзәтелә. Май, июнь айларында көзгә һәм иртә өлгәрә торган сабан явым-төшемнәре 103,1 мм; июль-августта - 120,9 мм тәшкил итә.

барин-циркуляция процессларының сезонлы үзгәрешләре жил режимын үзгәртүгә китерә. Ел дәвамында жил һәм штиль юнәлешләренең кабатлануы турындагы мәғлүматлар 8 нче таблицادا һәм 1 нче рәсемдә күрсәтелгән.

Таблица 4

Жил һәм штиль юнәлешләренең кабатлануы (м/с)

Ай	С	СВ	В	ЮВ	Ю	көнъя к- көнба тыш	З	СЗ	Штиль
I	6	8	9	9	22	23	14	9	3
II	7	8	11	10	19	23	14	8	4
III	7	8	10	9	19	24	14	9	4
IV	10	11	13	8	14	20	13	11	2
V	15	13	10	5	11	19	14	13	3
VI	14	14	12	7	10	16	14	13	3
VII	16	16	13	7	8	14	12	14	4
VIII	15	16	11	6	9	15	14	14	3
IX	11	10	11	8	11	19	17	13	3
X	10	8	5	6	14	24	19	14	3
XI	7	7	8	7	18	24	17	12	2
XII	6	6	9	8	20	25	17	9	4
Ел	10	10	10	7	15	21	15	12	3

Арча шәһәре территориясендә ел дәвамында көнъяк-көнбатыш, көнбатыш һәм көнъяк юнәлешләрдәге жилләр өстенлек итә (1 нче рәсем).

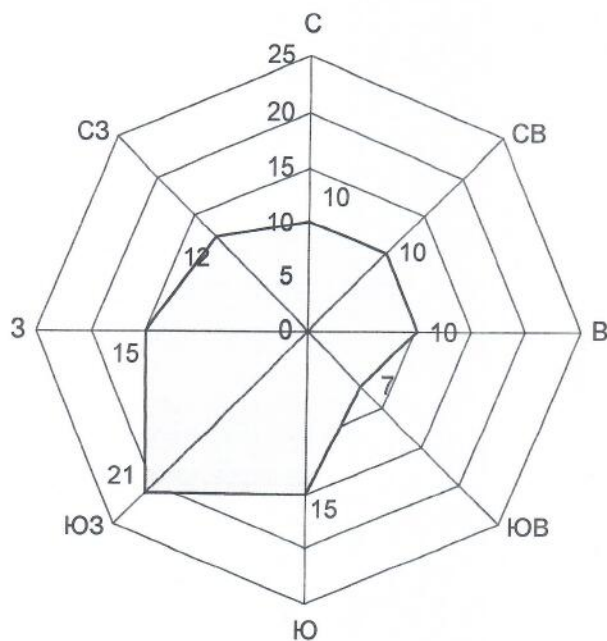

Рис. 1. Арча шәһәренең жилләр розасы

Иң югары концентрацияләр барлыкка килүгә һәм зарарлы матдәләр белән пычрану майданы буенча иң зур булган жилнең куркыныч тизлеге - жилнең йомшак тизлеге. Штилләрнең еллык кабатлануы 3% тәшкит итә.

Жилнең уртача тизлеге елына 2,8 м/с тәшкит итә. Жилнең иң зур тизлеге майга (2,9 м/с), иң кечкенәләре июльгә (2,0 м/с) туры килә (9 нчы таблица). Жил тизлеге, аның гомуми ихтималы 5% тәшкит итә, ул 7 м/с ка тигез.

Таблица 5

Жилнең уртача айлык һәм еллык тизлеге, м/с

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ел
3,0	3,0	2,8	2,9	3,1	2,6	2,3	2,4	2,7	3,0	3,0	2,9	2,8

Татарстан Республикасының Арча шәһәр территория планлаштыру схемасы мәгълүматларына караганда, атмосфера һавасын пычратуның уртача метеорологик потенциалы өлкәсендә урнашкан (атмосфераны пычрату потенциалы күрсәткече 2,4 тән алып 2,7 гә кадәр үзгәрә, анда пычратучы матдәләргә туплау өчен дә, тарату өчен дә тигез шартлар тудырыла.

Атмосфераны пычрату потенциалын билгеләүче параметрлар түбәндәгеләр:

- призлы инверсияләрнең кабатлануы (АС Казан мәгълүматлары буенча) - 48%;
- призер инверсияләрнең куәте (АС Казан мәгълүматлары буенча) - 0,33 м;
- жилнең тизлеге 0-1 м/с кабатлануы - 27 %;
- томан озынлыгы - 94 сәгать.

2.8. Территорияне инженер-геологик бәяләү

Проектлаштырганда табигый һәм техноген факторлар йогынтысында барлыкка килә торган һәм төзелеш объектларына һәм кешеләрнең тереклек эшчәнлегенә тискәре йогынты ясый торган куркыныч геологик һәм инженер-геологик процессларны һәм күренешләргә бәяләүгә аеруча игътибар белән якин килергә кирәк.

«ш. Арча» эрозия һәм карст процесслары, су басу һәм су басу процесслары үсеш алды.

Эрозия процесслары ерганак, туфрак һәм елга эрозиясеннән тора.

Авыл хужалыгына зур зыян салучы процессларның берсе дип туфрак эрозиясен атарга була - жир өстеннән туфракның уңдырышлы катламын юдырып. Эрозиягә елгаларның сөрелгән битләре китерелә. Аның барлыкка килүенә төп сәбәбе - агроландшафтны оештыруны бозудан - сөрү, болын һәм урман жирләренә дәрәжә нисбәтеннән гыйбарәт.

Эрозия деградиациясенә соңгы стадиясе - чокыр барлыкка килү - карала торган территорияне дренирлаучы елгалар үзәннәре буйлап үскән. Иң зур чокырлар Буа чокырлары, Лекинка елгасы үзәнә буйлап Казансу елгасының суляк ярына караган чокырлар. Авыл жирлегенә төньяк-көнбатыш өлешендә Пашковский елгасы яры ачыклыктары урнашкан, карала торган территориянең көньяк өлешендә Нурминка елгасы үзәнә караган чокырларның түбәләре - Тукак һәм Кержанка. Чокырларга тармакланган форма хас, озынлыгы 1,5 - 2 км дан артмый.

Карала торган территориядә чокырларның гомуми майданы 68,24 га тәшкит итә, бу муниципаль берәмлек майданының 0,8 %ына тәңгәл. Шулай итеп, «Куркыныч табигый йогынтысы геофизигы» СНИП 22-01-95 (Россия Федерациясе Төзелеш министрлыгының 1995 елның 27 ноябрәдә 18-100 номерлы карары белән расланган) нигезендә шәһәр территориясенә ерганак эрозиясе процесслары белән зарарлану дәрәжәсе «уртача куркыныч» дип бәяләнә. garantF1://70326732.0

Карст. «ш. Арча» Идел-Нократ өлкәсе Казан карсы районы чикләрендә урнашкан. Карала торган территориядә Карс процесслары зур үсеш алмаган. Бердәнбер карст бүрәнәләре Васильево Бужа авылыннан көньякка таба һәм муниципаль берәмлекнең көньяк өлешендә чокырларның өскә өлешендә очрый.

Су басу. Су басу процессларына үзәнлек битләренә төбе һәм аскы өлешләре карала торган территорияне төрле тәртипләрдә елгаларның барысын да диярлек, шулай ук балык үрчетү буалары ярында урнашкан Арча шәһәрнең көнчыгыш өлешен (180,76 га) тоташтырган. Су йөртүчән горизонтның туенуы атмосфера явым-төшемнәре исәбенә гәммәгә ашырыла. Су әйләнеше кечкенә һәм ява торган явым-төшемнең күләменә бәйле.

Су басу. Язгы ташу чорында Казансу елгасы дәрәжәсе шактый күтәрелә, тугайларның күп өлешен су баса. Татарстан Республикасының язгы ташу чорында мөмкин булган су басу (су басу) зоналарына элгә торган торак пунктлары исемлеге нигезендә (раслаулар). Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының 2012 елның 16 декабрәндәге 061-р номерлы күрсәтмәсе белән Арча шәһәренә су басу (су басу) мөмкинлеге булган зонада 374 кеше, Купербаш авылы - 83 кеше яши. Су басу сулары белән томалауга муниципаль берәмлек территориясенә 4001,4 га өлеше туры килә, бу 42,0% ка туры килә. СНиП 22-01-95 нигезендә "Куркыныч табигый йогынтылар геофизигы", карала торган территориянең су басу процесслары белән зарарлану дәрәжәсе "уртача куркыныч" дип бәяләнә.

Шулай итеп, рельеф, геологик төзелеш һәм гидрогеологик шартларның үзенчәлекләрен исәпкә алып, «ш. "Арча" торак һәм сәнәгать төзелеше өчен яраклылык дәрәжәсе буенча түбәндәге территорияләргә аерып күрсәтергә мөмкин:

- төзелеш өчен яраклы территорияләр;
- төзелеш өчен шартлы яраклы территорияләр;
- төзелеш өчен яраклы булмаган территорияләр.

К территориям, пригодным для строительства, относится высокий правый берег р. Казанка и территории левого берега, расположенные на первой надпойменной террасе, водораздельные пространства рр. Казансу белән Нурминка, анда жир өсте авышлыклары 0,8 дән 7% ка кадәр тирбәлә. Грунтлар, нигездә, суглинка һәм балчык белән каты консистенция, шулай ук комлыклар һәм мергеллы балчык белән тәкъдим ителгән. Барлык санап үтелгән грунтлар биналар һәм корымалар төзүне катлаулы ясалма нигезләргә урнаштырмыйча рөхсәт итә.

Грунт сулары йә юк, йә зур тирәнлекләрдә ята. Билгеләнгән территорияләр су басу һәм су басу процессларына зыян китермәгән.

Төзелеш өчен яраклы территорияләр, нигездә, Казансу елгасының сул ярында урнашкан территорияләр, тотылган террасада, абсолют билгеләре 90,0-93,0 м. Монда клоннар 0,5% тан да кимрәк тәшкил итә. Грунтлар башлыча бертөрле, ләкин грунт суларының якин ятуы (жир өстеннән 0,5 м дан 3 м га кадәр) аркасында зәгыйфьләнгән.

Төзелеш өчен яраклы территорияләргә табигый рельефы авышлы елга битләре дә 8-12% керә.

Төзелеш өчен яраклы булмаган участкаларга карала торган территория буенча ага торган елгаларның тотылган өлешләре һәм чокыр-чокыр эрозиясенә дучар булган участкалар керә.

2.10. Ландшафтлар, туфрак катламы, үсемлекләр, хайваннар дөньясы

Ландшафтлар. Территориянең ландшафт үзенчәлеге гомуми һәм жирле климатның, рельефның, геологик-геоморфологик шартларның, үсемлекләр һәм хайваннар дөньясының үзара йогынтысына бәйле.

О.П. Ермолаев үткәргән ландшафт районына ярашлы рәвештә, карала торган территория Казан калку ландшафт районы чикләрендә - бораль ландшафт зонасы чикләрендә урнашкан.

Казан ландшафт районы калку (160-180 м) булып тора, аның өстендә балчык-мергель һәм өске каурыйлары белән известьташлы-мергель һәм известьташ булмаган яшел үләннәр үскән.

6 нчы таблицада каралучы ландшафт дифференциациясе күзлегеннән караганда төп күрсәткечләр карала торган ландшафт районының сан күрсәткечләре күрсәтелгән.

Таблица 6

Казан югары катлавының чагыштырма күрсәткечләре ландшафт районы

Бассейн колы	Биеклеке, м	Биолог. Актив температуралар	Гидротермик коэффициент	Кар капламының максимал	Табигат экосистемаларыны	Корылыкның радиация индексы	Еллык суммар радиация, мДж/см ²	Явым-төшемнең еллык суммасы, мм	ерганаклар	кашланыш, км ²	Урта уклон, мин.	Гумус
--------------	-------------	------------------------------	-------------------------	-------------------------	--------------------------	-----------------------------	--	---------------------------------	------------	---------------------------	------------------	-------

61	140	2120	1,7	37	8,7	1,1	3873	588	0,3 57	5,2	96	3,0
----	-----	------	-----	----	-----	-----	------	-----	-----------	-----	----	-----

Теләсә кайсы территорияне урбанизацияләү процесслары компонентларның табигать ландшафтын тәшкит итүче өлешләрэн бозу белән бәйле. Элемтэләрнең үзгәрүе кешенең хужалык эшчәнлегә тарафыннан үзгәртеп корылган яңа комплекс - антропоген ландшафт барлыкка килүгә китерә.

Карала торган территориядә функциональ эшчәнлек буенча өч өстенлекле функцияле ландшафт: сәнәгать-селитеб, авыл хужалыгы, рекреацион тип бирелә.

Сәнәгать-селитеб функциональ зонасы тиешле производстволар белән бергә торак төзелешен үз эченә ала; рекреация зонасы - Казансу елгасы һәм аның кушылдыклары тугае; авыл хужалыгы функциональ тибы болын һәм сөрү жирләрэн үз эченә ала.

Табигать комплексларының пространстволы дифференциациясен анализлау һәм аларны хужалык эшчәнлегендә куллану иң интенсив йөкләнешләрне сынаучы иң трансформацияләнгән ландшафтлар булып үзәнлек комплекслары торуын күрсәтә.

Иң аз антропоген-бозылган тау битләренең ландшафтлары, бу алардан файдалануның уңайсызлыкларына бәйле. Шуңа да карамастан, алар сәнәгать-селитеб функциональ тибындагы яктан турыдан-туры йогынты ясыйлар, шулай ук рекреацион функциональ тип аша иң уртача йогынты ясыйлар.

Туфраклар. Татарстан Республикасы муниципаль районнарының табигать-авыл хужалыгы районлаштыруы нигезендә Арча муниципаль районы Урал алды урман-дала зонасы провинциясенә тигезлекле-дымлы күкерт-урман округына керә.

Каралуга Күбесенчә соры урман туфраклары үсеш алган, алар делювиаль суглинкаларда һәм балчыкта төзелгән соры урман чуар һәм ачык соры урман подтипалары белән тәкъдим ителгән.

Соры урман туфраклары уртача уңдырышлылыкка һәм антропоген йөкләнешләргә уртача тотрыклылыкка ия. Аларның гумус горизонтының куәте 26 дан 33 см га кадәр үзгәрә. Сөрү катламын таркатканда, аның төсө соры, йомры структурасы бар. Гумусның эчтәлегә 3-5% тәшкит итә. Соры урман туфракларында тулай азот шактый күп, ләкин үсемлекләргә мөмкин булган калий һәм фосфорның формалары житәрлек дәрәжәдә тәмин ителмәгән.

Яктылык-соры урман туфраклары түбән уңдырышлылыкка һәм антропоген йөкләнешләргә түбән тотрыклылыкка ия, гумус горизонтының гумус горизонты булу белән характерлана, гумус горизонты 1 дән 3%ка кадәр, иреклек фосфат кислотасы - 100 г туфракка 3 мг тәшкит итә.

Шәһәр территориясендә туфракның зональ типларынан тыш, Алавиаль дерново-туендырылган туфрак кебек интрозональ туфраклар таралган.

Тикшерелә торган территориянең туфраклары авыр сугылучы механик состав белән характерлана, ул органик ашламаларны тиешенчә кертмичә аларны тузанландыруга һәм жир өслегендә туфрак кабыгы барлыкка килүгә китерә, бу исә авыл хужалыгы культураларының үсүенә тискәре йогынты ясый.

Үсемлек капламы. Татарстан Республикасы жирләре Атласының төп үсемлекләр картасы (2005 ел) нигезендә территория катнаш урманнар зонасында урнашкан һәм төп үсемлекләр пихта һәм карагач кулланылган чыршы, нарат-чыршы урманнарыннан гыйбарәт, имән һәм юкә имәнлекләре, өрәңге һәм карама, куак-үләннәр һәм яфраклы төрле үләннәр белән бергә. Әмма хәзерге вакытта территориянең үсемлек капламын антропоген үзләштерү барышында шактый үзгәрешләр күзәтелә. Табигый үсемлекләр зур булмаган урманнар, балчык битләре һәм чокырлар буйлап болын ассоциацияләре, елга тугайларында болын бергәлегә, куаклар рәвешендә сакланган.

Карала торган территориянең көньяк өлешендә майданы 465 га булган катнаш урманнар сакланып калган, аларның токым составында имән һәм юкә, өрәңге, лещина катнаш каен өстенлек итә. Мондый урманнарның үлән капламында сөяк, майник, йолдызчатка, төшләр, чевичник һәм башка бик күп төрләре очрый. Әлегә урман кишәрлекләре Саба урман хужалыгының Ленин участок урманчылыгына карый.

Арчадан көньяк-көнбатышка таба 200,4 гектар майданлы ташландык алма бакчалары урнашкан.

Луға берләшмәләре асыл хужалыгы өчен кыен булган чокыр һәм балчык битләренә, тугайга һәм Казансу елгасының беренче террасасына һәм башкаларга багышланган. Нигездә, печән һәм көтүлекләр сыйфатында кулланыла торган кыяклы һәм төрле үләнле болынар таралган.

Елга тугайлары, чокыр битләре һәм сазлыктар буйлап зирек, тал, шомырт һәм башка дымлы төрләрдән торган куаклыктарның вак участкалары таралган.

Хайваннар дөньясы. Карала торган территориядәге хайваннар дөньясы зур төрлелек белән аерылып тормый. Умырткасызлар, башлыча, бөжәкләрнең үрмәкүчсыманнар һәм түбән формаларынан тора, һава бөжәкләре арасында коңгызлар өстенлек итә, бүксәсыман канатлы һәм ике канатлы.

Бөжәкләрдән - туры канатлы, ә коңгызлардан кара тәнлеләр күп. Кошлар классында синантропа комплексы (козгын соры, зәңгәр, кыр чыпчыгы һ.б.) өстенлек итә, бу территориянең югары үзләштерелүе белән аңлатыла. Урман төрләреннән көртлекләр, клинтук, карчыгалар, колаклы ябалак, соры карга, тукран, күке, кырык курчак, филин һәм башкалар очрый. Урман полосаларында - таллар, көнчыгыш сандугачлар, агач каймаклары, дан - соры һәм башка төрләр. Ачык биотопларга чибислар, дерелдәү сары, калтыравык ак. Арча буасының яр бие территорияләре жир тирәсендәге кошларның яшәү урыны булып тора.

Урманнарда аксым, төлке, бүре, сусица, рысь, кабан һ. б. очрый. Ачык киңлекләрдә даими яшәүчеләр булып шулай ук соры кыр, кыр тычканы, соры хомяк, гади хомяк һәм башкалар тора.

Балык ресурсларын торгызу һәм товар балыгын үстерү белән Арча балык хужалыгы шөгылләнә. Балыктарның төп төрләре - карп, сазан, толстолобик, ак амур, чуртан, ә соңгы елларда - форель һәм осетр.

Казансу елгасының төр төрлелеге турында да әйтергә кирәк. Елга суларында 52 төрле коловратка, 37 - ветвистоуслар һәм 29 ишкәкле кысласыманнар, 20 бентос организмнары таксоны билгеле.

3. Әйләнә-тирә мохитнең торышы

3.1. Атмосфера һавасының торышы

Атмосфера һавасы әйләнә-тирә мохитнең тереклек өчен әһәмиятле төп элементларының берсе булып тора. Анда элөгүче катнашмалар күчерелә, тарала, юыла. Ахыр чиктә, туфрак, үсемлекләр, жир өсте һәм жир асты сулары һава тирәлегенә элөккән күп кенә нәрсәләргә ала. Атмосфераның пычрануы хужалык эшчәнлегә процессында төрле матдәләр чыгарып ташлаулардан килеп чыга.

Атмосфера һавасы, азот, кислород, углекислый газ кебек мөһим компонентлардан тыш, төрле микъдарда һәм башка бик күп матдәләрдә була. Беренчеләре атмосфера һавасының табигый өлешен тәшкит итә, икенчеләре аны пычрата.

Стационар чыганақлардан һәм автотранспорттан керә торган пычраткыч матдәләр зур концентрацияләрдә халыкның сәләмәтлегә торышына тискәре йогынты ясарга сәләтле.

Карала торган территориядә атмосфера һавасын пычратуның төп чыганақлары түбәндәгеләр:

- төзелеш тармагы предприятиеләре («Татавтодор» ААЖ Арча филиалының житештерү базасы, «Монолит» ЖЧЖнең АБЗ, «АСПК» ААЖ, «Арча МСО» ЖЧЖ, «СтройСервис» ЖЧЖ, пилорама);
- металл эшкәртү предприятиеләре («Корыч» ЖЧЖ, «Металл» ЖЧЖ, «Газстройгарант» ЖЧЖ, Гарәфиев Ф.К.);
- IV класслы куркыныч химия сәнәгәте предприятиеләре («Арча торба заводы» ЖЧЖ, «ВекторПласт» ЖЧЖ, пластмасса эшләнмәләр («Арча Пласт» ЖЧЖ), гигиена һәм акрил буяулары чаралары («АМ-Сервис» сәүдә йорты» ЖЧЖ);
- авыл хужалыгы предприятиеләре (Васильево бистәсе янындагы эре мөгезле терлекләр фермалары, Олы Бирәзәләр);
- авыл хужалыгы продукциясен эшкәртү предприятиеләре («Арча элеваторы» ААЖ, «Арча» ЖЧЖ сөт комбинаты, «Арча азык-төлек комбинаты» ЖЧЖ);
- коммуналь-склад объектлары («Арча нефть продуктлары» ЖЧЖ нефть базасы, хужалык һәм матди складлар);
- транспорт объектлары (авыл хужалыгы житештерүенә хезмәт күрсәтү предприятиеләре - «Регионтехцентр» ЖЧЖ һәм башка авыл хужалыгы техникасына хезмәт күрсәтү һәм ремонтлау буенча житештерү базалары), «Арча АТП» ЖЧЖ автотранспорт предприятиесе, АЗС һәм техник хезмәт күрсәтү станциясе, гаражлар һәм стоянкалар), автомобиль юллары һәм башкалар;

Шуны да әйтергә кирәк: сәнәгать объектлары күбесенчә Арча шәһәрндә, ә авыл хужалыгы предприятиеләре - муниципаль берәмлекнең авыл торак пунктларында тупланган.

Төзелеш тармагы предприятиеләре тарафыннан һава бассейнына ташлана торган төп пычраткыч матдәләр булып III класслы куркыныч (уртача куркыныч) - диоксид, азот оксид, оксид, саж, диоксид күкертә, диоксид тузаны, неорганик ксилол, толуол һ. б. һәм IV класслы куркыныч (аз куркыныч) - углерод оксид, бензин, амин матдәләре тора. ПДВ проектларына нигезләнгән төзелеш тармагы предприятиеләреннән атмосфера һавасына пычраткыч матдәләр чыгару турындагы белешмәләр 7 нче таблицада күрсәтелгән.

Таблица 7

Төзелеш тармагы предприятиеләреннән атмосфера һавасына чыгарып ташлаулар турында белешмәләр

Предприятие исеме	Эшчәнлек төре	Чыгармаларның чыганақлары саны, берәмлек	Чыгармалар саны, т/ел	Пычраткыч матдәләр исемнәре саны
«Татавтодор» ААЖнең Арча филиалы	асфальт-бетон заводы	24	18,34215	19
«АСПК» ААЖ	кирпеч заводы	25	4,762	24
«Арча МСО» ЖЧЖ	бетон житештерү	17,00	1,47	25

"СтройСервис" ЖЧЖ	тәрәзә һәм ишек блоклары житештерү, төзелеш эремәсе житештерү	15,00	4,94	19
-------------------	--	-------	------	----

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: 11 нче таблицада күрсәтелгән предприятие Арча шәһәренең торак территорияләренә яқын урнашкан. Әмма санитар-яклау зоналары проектлары белән әйләнә-тирә мохит сыйфатының нормалаштырылган күрсәткечләре булган объектларга тискәре йогынты булмау нигезле. «Татавтодор» ААЖ Арча филиалы һәм «АСПК» ААЖ кирпеч заводы асфальт-бетон заводының санитар-яклау зоналары Татарстан Республикасының Баш санитария табибы тарафыннан расланды. «Арча МСО» ЖЧЖ һәм «СтройСервис» ЖЧЖ предприятиеләренең исәп-хисап санитар-яклау зоналарын табигый тикшеренүләр һәм үлчәүләр нигезендә расларга кирәк.

«Монолит» ЖЧЖ АБЗ Арча шәһәренең көнчыгыш өлешендә урнашкан. СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 буенча асфальт-бетон заводлары (АБЗ) 500 м юнәлешле санитар-яклау зонасы булган II сыйныф объектларына керә. АБЗдан һава бассейнына төп чыгарылмалар булып III класслы куркыныч (уртача куркыныч) - диоксид, азот оксид, оксид, саж, күкерт диоксиды, неорганик тузан, ксилол, толуол һ.б. һәм куркыныч IV класслы (аз куркыныч) - углерод оксиды, бензин, аминалар тора. АБЗның санитар-яклау зонасында Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә.

Төп эшчәнлек төре - төсле һәм кара металл ватыкларын эшкәртү предприятиеләре - «Корыч» ЖЧЖ, «Металл» ЖЧЖ, Гарәфиев Ф.К. һәм «Газстройгарант» ЖЧЖ металл конструкцияләр житештерү предприятиесе. Металлургия объектлары атмосферасына чыгарылмалар составына тузан кайнату аэрозоле, металл һәм абразив тузан, төрле кислота парлары, углеводородлар, эреткечләр, эче натр, аммиак, майлар, тозьвент, бакыр оксиды, цинк, тимер, алюминий һәм башкалар керә. Фәкать Гарәфиев Ф.К. гына йогынтының санап үтелгән чыганаclarыннан санитар-яклау зонасы расланган. Атмосфера һавасы сыйфатын тикшерү нәтижәләре 50 метрлы санитар-яклау зонасы чигендә азот, марганец һәм аның кушылмаларының микъдары ГН 2.1.6.1338-03, ГН 2.1.6.1983-05 таләпләренә җавап бирә дип ачыклады. Әмма, шуны да билгеләп үтәргә кирәк, объектның билгеләнгән санитар-яклау зонасы чикләрендә Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә. «Корыч» ЖЧЖ, «Металл» ЖЧЖ, «Газстройгарант» ЖЧЖнең торак территорияләре яқын булуга карамастан, эшләнгән санитар-яклау зоналарының проектлары юк һәм аларның 100 метрлык юнәлешле санитар-яклау зоналары чикләрендә әйләнә-тирә мохит сыйфатының нормалаштырылган күрсәткечләре булган объектлар төзелә.

Арча шәһәре территориясендә IV класслы куркыныч химия сәнәгате предприятиеләре (полиэтилен торбалар житештерү предприятиеләре («Арча торба заводы» ЖЧЖ, «ВекторПласт» ЖЧЖ), пластмасса эшләнмәләр («Арча Пласт» ЖЧЖ), гигиена һәм акриль буяулар чаралары («АМ-Сервис» сәүдә йорты» ЖЧЖ) урнашкан. Әлеге предприятиеләрдән һава бассейнына төп чыгарылмалар углерод, азот, күкерт диоксиды, очучан органик матдәләр, углеводородлар. Исәп-хисап санитар-яклау зонасын нигезләүнең эшләнелгән проектына «АМ-Сервис» ТД» ЖЧЖ генә ия, әмма исәп-хисап параметрларын натураль үлчәүләр белән расларга һәм алга таба санитар-яклау зонасын Татарстан Республикасы Баш санитария табибы расларга кирәк. Югарыда аталган предприятиеләрнең 100 метрлы ориентир-лы санитар-яклау зоналарында Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә.

Арча муниципаль районының авыл хужалыгы юнәлеше район үзәгендә авыл хужалыгы продукциясен эшкәртү предприятиеләре булуга бәйле. Аларга «Арча элеваторы» ААЖ, «Арча» ЖЧЖ сөт комбинаты, «Арча азык-төлек комбинаты» ЖЧЖ һәм башкалар керә.

Тимер юл буендагы шәһәрнең көньяк өлешендә урнашкан «Арча элеваторы» ААЖ иң зур йогынты чыганагы булып тора. ПДВ проекты нигезендә сәнәгать мәйданчыгы территориясендә пычраткыч матдәләр чыгаручы 27 чыганак урнашкан, атмосфера һавасына 20 исемдәге пычраткыч матдәләр, 1-4 класслы хәвәфлелектәге матдәләр - 11,1559636 т/ел. Төп пычраткыч матдәләр булып ашлык кабул иткәндә, азот, углерод, бенз (а) оксидларында барлыкка килгән, ашлык киптерү

жайланмаларын эксплуатацияләгәндә һәм автотранспорт хәрәкәтен жибәргәндә барлыкка килгән һәм башкалар тора. Предприятие өчен Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитар табибы раслаган санитар-яклау зонасы проекты эшләнде.

«Арча» ЖЧЖ һәм «Арча азык-төлек комбинаты» ЖЧЖ предприятиеләре СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 нигезендә IV һәм V класслы хәвефлектәге объектларга керәләр. Аларның ориентлашу санитар-яклау зоналары чикләрендә Арча шәһәренең торак территорияләре урнаша.

Әйтергә кирәк, «Арча элеваторы» ААЖ, «Арча» ЖЧЖ, «Арча азык-төлек комбинаты» ЖЧЖ азык-төлек сәнәгате предприятиеләренә керә. Азык-төлек сәнәгате предприятиеләре СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 таләпләре нигезендә башка тармаклар производстволарының санитар-яклау зоналары чикләреннән тыш урнаштырылырга тиеш. Әлеге таләпне бозган өчен «Арча элеваторы» ААЖ һәм «Арча» ЖЧЖ нефть базасының ориентировка санитар-яклау зонасы чикләрендә эләгә.

Инде билгеләп үтелгәнчә, Васильево авылы тирәсендә эре мөгезле терлекләр фермасы урнашкан. Әлеге предприятиеләр белән бәйлә төп проблема булып шактый күләмдә тирес һәм тирес чыгару тора. Органик азотлы кушылмалар таркалганда, аммиак барлыкка килә, күкертле органик аксымлы матдәләргә чергәндә, сероводород аерылып чыга. Бронуньң модульле процесслары альдегидлар, спиртлар, катлаулы эфирлар, майлы кислоталар ясалып белән бергә бара. Күңелсез исләр аксымлы матдәләргә черүе һәм пептоннар кебек кушылмалар белән аңлатыла. Моннан тыш, терлекчелек предприятиеләре атмосфера һавасын микроорганизмнар (Мироненко, Никитин, 1980) белән пычрату чыганагы булып тора. 300 м тәшкил иткән ферманың ориентлашу санитар-яклау зонасында Васильево Бужа торак территорияләре күрсәтелә.

Шулай ук карала торган территориядә күп кенә житештерү-склад базалары урнашкан, аларның төп эшчәнлек төре булып гомумтөзелеш һәм ремонт эшләрен башкару тора - «Икстрой» ЖЧЖ, «Энергосервис» ЖЧЖ, «Монолит» ЖЧЖ һәм башкалар, алар территорияләрендә, нигездә, төзелеш материаллары һәм махсулаштырылган техника саклана. СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 нигезендә, әлеге предприятиеләр 100 м лы ориентлаштырылган санитар-яклау зонасы белән куркыныч IV класслы объектларга керә. Житештерү базаларының күпчелеге торак территорияләргә һәм әйләнә-тирә мохитнең нормалаштырылган күрсәткечләре булган башка объектларга турыдан-туры якин урнашкан, шуңа бәйлә рәвештә житештерүне оптимальләштерү буенча чаралар уздырырга кирәк.

Тимер юл муниципаль берәмлеге территориясә аша узу күп кенә коммуналь-склад объектлары, бушату пунктлары булу белән аңлатыла. «Арча нефть продуктлары» ЖЧЖнең нефть базасы аеруча зур. Ул II класска 500 метрга якин юнәлешле санитар-яклау зонасы белән бәйлә. Әлеге объектларның санитар-яклау зоналары чикләрендә Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә. Шулай ук шәһәрнең бөтен территориясендә бик күп хужалык складлары урнашкан, атмосфераның төп пычрануы саклана торган продуктларны пычратуны һәм бушатуны гамәлгә ашыручы автотранспорт калдыклары булып тора.

Автотранспорт чараларын кулланганда ягулыкның яну продуктларының атмосфера һавасына йогынтысы турында аерым әйтергә кирәк. Әлеге төр пычрануның чыганагы - автомобиль юллары, авыл хужалыгы техникасын ремонтлау һәм аларга хезмәт күрсәтү предприятиеләре («Регионтехүзәк» ЖЧЖ), «Арча АТП» ЖЧЖ автотранспорт предприятиесә, техник хезмәт күрсәтү станцияләре, автомобильләргә ягулык салу станцияләре, гаражлар һәм башка транспорт объектлары. Приоритетными загрязняющими веществами, поступающими в атмосферу от передвижных источников, являются: 1,3-бутадиең, формальдегид, бензол, обладающие канцерогенным действием, а также акролеин и диоксид азота. Күпчелек транспорт объектлары торак территорияләргә якин урнашкан. Иң зур чыганаclar булып авыл хужалыгы техникасын ремонтлау һәм аларга хезмәт күрсәтү предприятиеләре тора, СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 буенча алар III хәвеф-хәтәр классына карый. Аларның 300 метрлы ориентир-лы санитар-яклау зоналары чикләрендә әйләнә-тирә мохит сыйфатының нормалаштырылган күрсәткечләре булган объектлар барлыкка килә.

«ш. Арча "берничә автозаправка станциясә һәм техник хезмәт күрсәтү станцияләре урнашкан. Расланган санитар-яклау зонасында «Арснефтепродукт» ААЖ 22 нче АЗС кына бар. 161 нче һәм 221 нче АЗС өчен «Арча нефть продуктлары» ААЖ, «Газ-Сервис» ЖЧЖ АГЗС өчен исәп-хисап

санитар-яклау зоналарын нигезләү проектлары эшләнде. 161 нче һәм 221 нче номерлы “Арча нефть продуктулары” ААҖнең исәп-хисап санитар-яклау зоналары чикләрендә Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә, шуңа бәйле рәвештә проектларны корректировкалауны үткәрү һәм алга таба натураль үлчәүләр һәм тикшеренүләр нигезендә Татарстан Республикасының Баш дәүләт санитария табибы тарафыннан раслану зарур.

Муниципаль берәмлек территориясә буенча “Казан-Малмыж”, “Көнъяктан Арча ягына чыгу”, IV категория “Арча-Большая Атна”, “Арча-Теләче”, “Төбәк-Чокырча - Янга Сала”, “Казан-Малмыж” - Купербаш”, “Арча-Сиза”, “Сарай Чекурча - Кер Хэйван” автомобиль юллары уза. Автомобиль юллары йогынтысында торак пунктларның торак территорияләре күрсәтелә.

Шулай ук авыл жирлеге территориясендә Горький тимер юлы «Казан - Кукмара» участогы уза. Жылылык ташучыларның дизель двигательләре составына углерод оксиды, күкерт диоксиды, азот оксиды, альдегидлар, чикле һәм чиксез углеводородлар, аэрозольләр кергән эшкәртелгән газлар белән атмосфера һавасын пычратырга мөмкин. Тимер юлның санитар-яклау зонасында Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә.

3.2. Су объектларының торышы

Су белән тәэмин итү чыганаclarына кыскача характеристика

«ш. Арча үзәкләштерелгән, су кулланучыга турыдан-туры якин жирдә урнашкан жир асты суларынан файдалануга нигезләнгән.

Үзәкләштерелгән хужалык-эчә торган су белән тәэмин итү өчен, Купербаш авылында чишмә су алу жайланмасы, тәүлеклек житештерү куәте ~1000 м³ (10,4-12 л/с) кулланыла. Родник водокоймасы Казансу елгасының сульях ярында урнашкан, су йөртүчән офыкны югары Кама катламнарында дренировать итә. Чишмә суларының сыйфаты, нигездә, СанПиН 2.1.4.1074-01 нормативларына туры килә, моңа кальций һәм магний ионнарының эчтәлегә керми, алар гомуми катылык күрсәткечен формалаштыра.

Хужалык эчә торган су белән тәэмин итү өчен чишмә су коймасыннан тыш, Арча тимер юл станциясенә караган скважина су алу жайланмасы кулланыла. Производительность этого водозабора, состоящего из двух скважин, достигает 1,2 тыс. м³/сутки. Водозабор Казансу елгасының кисеменнән 50 м ераклыкта, рельефның абсолют билгеләрендә 91 м дан 93 м га кадәр урнашкан. Аның төзелеше 1970 елда башкарылган: 53 м һәм 60 м тирәнлектәге 2 скважина Казан участогы «Промбурвод» тресты белән борауланган. Скважиналар 33 м тирәнлектә билгеләнгән ЭЦВ 10-63-65 тибындагы насослар белән жиһазландырылган. скважиналар арасындагы ераклык 75 м булган сызыкча су алу схемасы. Су асты өлеше 37 - 55 м интервалында урнашкан һәм 219 мм диаметрлы фильтр белән жиһазландырылган. Төзелеш калдыкларында скважиналар 10 нан 27 л/с ка кадәр тәшкил иткән, 4,7 дән 5 м га кадәр киметелгән. Жир асты суларының статистик дәрәжәсә жир өсте тигезлегеннән 1,3 м дан 1,5 м га кадәр, ягъни 89,6 дан 91,7 м га кадәр абсолют тамгаларда урнашкан.

Су алу жайланмасының скежиналары белән Түбән Кама терриген-карбонат комплексы файдаланыла. скважиналар тамагынан су чиста су резервуарына керә һәм алга таба икенче күтәрелешле станция насослары Арча шәһәренең суүткәргеч челтәренә жибәрелә.

Зур Бирәзә авылларын су белән тәэмин итү 215 м³/тәүлек житештерүчәнлегә авылның көнбатыш өлешендә урнашкан 20 нче эксплуатацияләү скважинасы белән тәэмин ителә. Васильево Бужа авылы су белән тәэмин итү өчен жир асты суларын су белән тәэмин итү 354 м³/тәүлек яисә 129,2 мең м³/ел күләмендә 80 нче скважина белән тәэмин итә.

Авыл торак пунктларын су белән тәэмин итү ялгыз су жыю скважиналары белән гамәлгә ашырыла. 2008 елда "СтройИнвестПроект" ЖЧЖ үзәкләштерелгән су белән тәэмин итү чыганаclarын гидрогеологик нигезләү һәм санитария саклау зоналарыннан зурлыкларны исәпләү үткәрелгән (8 нче таблица). Су жыю скважиналары житештерү территорияләреннән һәм суларны пычратуның башка потенциал чыганаclarыннан житәрлек ераклыкта урнашкан.

Таблица 8

«ш. Арча

Торак пункт	Су жыю	Урнашкан урыны	Житештерү
-------------	--------	----------------	-----------

	скважинасы номеры		м ³ /сут	мең м ³ //ел
Зур Бирәзәләр	№20	авылының көнбатыш чите	215	78,5
Васильево Бужа	№80	авылының төньяк чите	354	129,2
Айван карт	№59	авылының көнбатыш чите	343	125,2
Купербаш	№7	төньяк-көнчыгыш кырыйлары	173	63,2

Өске сулар

Су объектларында суның сыйфаты атмосфера явым-төшемнәре, чистартылмаган ташландык сулар, торак пунктлар территориясеннән өске агым, авыл хужалыгы жирләре, шулай ук туфрак эрозиясе йогынтысында формалаша.

Су объектларын төп пычратучылар булып сәнәгать объектлары да, авыл хужалыгы объектлары да тора. Жир өсте суларының пычрануы терлекчелек фермаларыннан, минераль ашламалар складларыннан, машина-трактор паркларыннан, остаханәләрдән, терлекләрнең су объектларына турыдан-туры якин торган жәйге лагерьларыннан килеп чыга. Туфрак эшкәртү буенча эрозиягә каршы агротехник чаралар авыл хужалыгы предприятиеләре тарафыннан пычрануга, су объектларына якин жирләрне сөрүгә, минераль ашламалар һәм пестицидлар кертүгә китерә. Яңгырлы ташулар һәм язгы ташулар вакытында туфрак, тирес массасы, ягулык-майлау материаллары, нефть продуктлары юбла, бу елгаларның санитар торышын начарайта.

Инде билгеләп үтелгәнчә, муниципаль берәмлек территориясендә төп су объекты булып «г. Арча елгасы «Казанка елгасының Бирәзинка, Лекинка, Кисьмесь кушылдыклары» булып тора. Бу сулыкларда суларның сыйфаты агым уңаена югарырак урнашкан чыганаclar хисабына формалаша.

Антропоген йогынты арту белән бәйле төп йөкләнеш (Арча шәһәрндә күп фатирлы, аз катлы торак йортларны төзү һәм файдалануга кертү), Казансу елгасына туры килә. Казансу карала торган территориянең төп су артериясе булып тора, берничә кушылманы үз эченә ала, алар инде су агымы буена пычранган суны алып килә. Шул ук вакытта Казансу елгасы чистартылмаган «Водоканал-Сервис» ЖЧЖнән агып төшә торган су жыю жайланмасы булып тора. Су сыйфатында шулай ук елга ярлары буйлап ага торган интенсив эрозия процесслары да чагыла. Елганың үз-үзен чистартуға сәләте - минималь.

2015 елда Казансу елгасы сулары өчен сульфатлы ионнарның күләме югары булу хас иде, алар инде берничә ел суның пычрану күрсәткече булып тора. ПДК артуының кабахәтлеге буенча елга марганец кушылмаларының пычрануы белән характерлана. 2015 елда, сульфатлар белән беррәтгән, марганец суның пычрану күрсәткече булып тора. ПДК күрсәткечләре 11 химия составы күрсәткече буенча билгеләнде. Суның пычрану дәрәжәсен гомуми бәяләүгә иң зур өлешне сульфатлар, бакыр, марганец, азот нитритлы, ХПК һәм БПК5 кушкан, алар буенча пычрану "характерлы" дип бәяләнә. Уртача еллык һәм максималь концентрацияләр: сульфатлар - 4,4 һәм 8,5 ПДК, ХПК буенча органик матдәләр - 1,4 һәм 2,4 ПДК, БПК5 - 1,4 һәм 3,0 ПДК буенча органик матдәләр, нитритлы азот - 1,0 һәм 2,5 ПДК, бал кушылмалары - 4,2 һәм 24,3 ПДК, марганца - 8,8 һәм 29,0 ПДК, нефть продуктлары - 1,3 һәм 4,6 ПДК, очучан феноллар - 0,7 һәм 2,0 ПДК. Моннан тыш, аммонияле ПДК азотның 3,5 ПДК, цинк кушылмаларының 3,5 кә кадәр артуы теркәлгән (2015 елда Татарстан Республикасында табигый ресурслар һәм әйләнә-тирә мохитнең торышы турында дәүләт доклады).

Арча шәһәре территориясендә әлеге су объектларында пычрануның төп чыганаclarы булып «Водоканал-Сервис» ЖЧЖнең чистарту корымалары һәм «Арча» ЖЧЖнең сөт комбинаты тора.

«Водоканал-Сервис» ЖЧЖнең чистарту корымалары Арча шәһәрнең көнбатыш өлешендә урнашкан, агып төшүче сулар составы буенча аларга якин булган көнкүреш һәм биологик чистартуны эзлекле рәвештә механик, биологик һәм химик яктан чистарталар. Механик чистарту кулдан рәшәткәдә һәм беренчел артта калган тангенциаль комлыкта башкарыла. Биологик чистарту бионоситель белән жиһазланган аэротенкада башкарыла. Моннан тыш, ашлык төялгән ашыгыч

фильтрларда тирән саву каралган. Агымсуларны зарарсыздандыру УФ-установкакаларда хлорлау юлы белән башкарыла. Чистартуның факттагы куәте - 1300 м3/тәүлек, проект куәте - 2000 м3/тәүлек. Агымдагы суларны чистарту өчен 2 нче резервуар эшлэгәндә, бер резервуар файдаланыла, 2 нче резервуар реконструкциянең тәмамлану этабында тора. Елга агып төшүче сулар Казансу елгасына коя. Яр буе чыгарылышы Арчадан 880 м ераклыкта урнашкан. Татарстан Республикасы Экология һәм табигый ресурслар министрлыгының Төньяк территориаль идарәсе мәгълүматларына караганда, агып төшүче суларны чистартуның нәтижелелеге түбәндәгечә: үлчәнгән матдәләр - 94,91%, аммониләр - 98,74%, нитритлар - 87,04%, хлоридлар - 64,88 %, сульфатлар - 31,13 %, фосфатлар - 80,45 %, нефть продуктлары - 77,12 %, коры калдыклар - 44,78 %, тимер - 81,81 %, ХПК5 - 90,23 %, БПК5 - 90,63 %, майлар - 89,47 %.

Өске су объектлары белән бәйле тагын бер проблема - Россия Федерациясе Су кодексында билгеләнгән су саклау зоналары режимнарын үтәмәү. Мәсәлән, карала торган территорияне гамәлгә кертүче өске су объектларының су саклау зоналары чикләрендә су саклау законнары таләпләрен бозган өчен анализланмаган торак төзелеше, житештерү һәм коммуналь-склад объектлары, Зур Бирәзә зираты (Бирәзә авылы) һәм башка объектлар ачыклана.

Өске су объектларының яр буе полосаларын төзү турында аерым билгеләп үтәргә кирәк. Россия Федерациясе Жир кодексы таләпләрен бозып, өске су объектларының яр буе полосалары чикләрендә муниципаль берәмлек торак пунктларында торак төзелеше урнашкан.

3.3. Туфрак катламының һәм жир ресурсларының торышы

Туфрак катламының һәм жир ресурсларының торышының төп проблемасы эрозия процесслары (1.8 нче бүлекне жентекләбрәк карагыз). Алар белән беррәттән, жирләрнең торышына зарарлы йогынты кайбер башка факторлар да ясый, беренче чиратта, бу жирләрнең техноген пычрануы: корым, пестицидлар, радионуклидлар, агым сулары, житештерү һәм куллану калдыклары, торбалар салганда жир казу эшләрен башкарганда жиимерелү.

муниципаль берәмлектә «ш. Арча» сәнәгать предприятиеләре һәм коммуналь-склад объектлары туфрак катламын пычратуның төп чыганакалары булып тора. Туфракны пычрату буенча микъдари мәгълүмат булмаса (тикшерелә торган территория өчен мондый лаборатор тикшеренүләр үткәрелмәгән), иң пычранган туфраклар югарыда санап үтелгән һәм аларга якин участкаларда булачак, дип фараз итәргә мөмкин. Шулай ук туфрак катламы вертикаль планлаштырганда, вакытлы килү юлларын салганда, ярдәмче биналар төзегәндә, инженерлык коммуникацияләрен салганда жиимерелә.

Туфракның пычрануы жиимереләрдә һәм яшелчәләрдә зарарлы матдәләр туплау күзлегеннән караганда аеруча куркыныч тудыра. Карала торган территориядә күп кенә бакча алды участкалары сәнәгать предприятиеләренең санитар-яклау зоналары һәм башка объектлар чикләрендә урнашкан, бу үстерелә торган продукция сыйфатында, ә алга таба халыкның сәламәтлеге торышында тискәре чагылыш табарга мөмкин.

Туфракта авыр металлларны һәм аларның тозларын тоту мөһим әһәмияткә ия, аларның чыганакалары агулы химикатлар, автотранспорттан ташлаулар булырга мөмкин. III категория «Казан-Малмыж», «Көнъяк яктан Арчага якынаю», «Арча-Большая Атна», «Арча-Теләче», «Төбәк-Чокырча - Янга Сала», «Казан-Малмыж» - Купербаш», «Арча-Сиза», «Сарай Чекурча - Кер Хэйван» автомобиль юллары янында туфрак катламы көчле техноген йөкләнеш кичерә. Автотранспорт двигательләре эшлэгәндә аэрозоль һәм тузанлы кисәкчекләрдән торган "шартлы каты" чыгарылмалар барлыкка килә. Иң күп санда кургаш һәм корым кушылмалары барлыкка килә. Гомуми санның 20% ка якыны аэрозольләр рәвешендә газлар белән тарала, 80% ы юлга якин жирләр өстендә каты кисәкчекләр һәм су белән эрегән кушылмалар рәвешендә туры килә, туфракта сөрү катламы тирәнлегендә яисә атмосфера явым-төшемнәренең суларын филтрлау тирәнлегендә туплана. Туфракта кургаш кушылмаларын туплау аның үсемлекләре файдалана алырлык булудан һәм аның азык чылбыры звенолары буенча хайваннар, кошлар һәм кешегә күчүдән гыйбарәт.

3.4. Житештерү һәм куллану калдыклары, биологик калдыклар

Калдыкларның шактый санда тушлануы, вакытында булмаган һәм тулысынча утильләштерелмәгән очракта, халыкның яшәү урыннарының санитар-экологик торышын шактый начарайта. Калдыкларны күмүнең һәм складлауның канәгатьләнерлек булмаган сыйфаты, полигоннарны эксплуатацияләү технологиясен үтәмәү, шулай ук калдыкларны вакытлыча урнаштыру урыннары барлыкка килгән экосистемаларга зарарлы, ә кайчак зарарлы йогынты ясый.

Житештерү һәм куллану калдыклары белән әйләнә-тирә мохит торышының барлык мәсьәләләреннән мөрәжәгать итү табигатькә йогынты ясау буенча иң визуаль сизелүче, массакүләм һәм шуның нәтижәсе буларак табигатьне саклау законнарын бозучыларны билгеләү өлешендә контрольдә тотылмый торган иң мөһим мәсьәләләрдән санала.

Муниципаль берәмлек территориясендә барлык предприятиеләр һәм торак секторлары теге яки бу дәрәжәдә сәнәгать һәм коммуналь калдыклар барлыкка килү чыганакалары булып тора. 9 нчы таблицада житештерү һәм куллану калдыкларын барлыкка китерү, алардан файдалану, зарарсызландыру һәм урнаштыру турында белешмәләр бирелгән.

Таблица 9
 Арча шәһәрində әҗитештерү һәм куллану калдыкларын барлыкка китерү, алардан файдалану, зарарсызландыру, транспортпроксалату һәм урнаштыру турында белешмәләр

2015 ел башына калдыклар булу	2015 елда калдыклар барлыкка килү	Башка оешмалардан калдыклар алу		Калдыкларны куллану	Калдыкларны зарарсызландыру	Башка оешмаларга калдыклар ташыру					Хисап чорында үз объектларында калдыклар урнаштыру			Хисап елы ахырына оешмада булу	Хисап ителгән оешмаларның колы	
		Барлыгы	шул исәптән имп орт буенча			Барлыгы	шулардан				Барлыгы	саклау	күмү			
							файдалану өчен	зарарсызландыру өчен	саклау өчен	урнаштыру өчен						
0	4 267,18	0	0	2 840,74	0	1425,37	711,258	147,602	11,278	555,23	0,2	0	0	0	1	18

Сәнәгать калдыклары. Сәнәгать калдыклары барлыкка килү чыганаклары сәнәгать предприятиеләре. Сәнәгать калдыклары арасында 3-5 класслы куркыныч калдыклар алда бара, аларның өлешенә якынча 95 % туры килә.

4 нче класслы хәвефлелектәге сәнәгать калдыклары арасында территориядән смета, полимер материаллар һәм тукумалар калдыклары, агач тузаны, һава фильтрлары, лампалар эшкәртүдән пыяла, төсле кара металл ватыклары, макулатура, стружкалар, опилка, агач калдыклары, таушалган автомобиль покрышкалары һәм камералар, шиналар очрый.

3 нче сыйныф калдыкларыннан еш кына майланган, моторлы һәм индустриаль майлар, нефть продуктлары белән пычранган фильтрлар очрый; 2 нче сыйныфтан - эшкәртелгән трансмиссион май, аккумулятор күкерт кислотасы, эшкәртелгән электролитлар һәм аккумуляторлар.

«ш. Арча» юк. Барлыкка килгән сәнәгать калдыклары Арча шәһәре ТКО полигонында төзелә яисә махсулаштырылган оешмаларга тапшырыла.

Коммуналь калдыклар. «2014 елда Татарстан Республикасында әйләнә-тирә мохитне саклау» статистик җыентыгы мәгълүматлары буенча Федераль дәрәҗәдә статистикасы хезмәтенә Татарстан Республикасы буенча территориаль органы механикалаштырылган ысул белән җыештырыла торган майданны Арча шәһәрендә 742 мең м² тәшкил итә. 2014 елда 106,2 мең м³ коммуналь һәм 4,1 мең м³ сыек калдыклар һәм 11,2 мең тонна кар һәм башка йөкләр чыгарылган.

Карала торган территориядә барлыкка килә торган каты коммуналь калдыкларны җыю урыны - Иске Кырлай авыл жирлегенә территориясендә Арчадан 3,5 км төньякта урнашкан «Жилкомсервис» ЖЧЖнең ТКО полигоны. ТКО полигоны 1999 елдан бирле кулланыла. Объектның проект куәте 266,4 мең м³, куллануның исәп срогы - 18 ел, еллык куәте - 36,8 мең м³. Полигон биләгән майдан 5 га тәшкил итә.

Гомумән алганда, полигонны эксплуатацияләү технологиясә үтәлә - яңа керә торган калдыклар эш картасында кабул ителә һәм юкка чыгарыла, грунт белән бушату эксплуатацияләү регламенты нигезендә башкарыла. Полигонның техник хәле канәгатьләнерлек.

Тикшерелә торган территориядә коммуналь калдыкларны җыю урыннары юк.

Терлекчелекнең калдыклары. «ш. Арча» агрофирмасы - Васильево Буза, Зур Бирзә авылларында урнашкан терлекчелек фермалары, шәхси ярдәмче хужалыклар. Барлыкка килгән тирес якын-тирәдәге ферма территорияләрендә, йорт янындагы территорияләрдә вакытлыча бораулана, алга таба органик ашлама сыйфатында кулланыла.

«ш. Арча» юк.

Медицина калдыклары. Карала торган территориядә медицина калдыклары барлыкка килү чыганагы булып «Арча үзәк район хастаханәсе» ДАССУ тора, анда фракцияләр составы һәм калдыкларның куркыныч дәрәжәсә буенча төрлеләр барлыкка килә (10 нчы таблица).

Таблица 10

ЛПУда калдыклар барлыкка килү турында белешмәләр
2015 елда «Арча үзәк район хастаханәсе» ДАССУ

Медицина калдыклары барлыкка килү күләмнәре, тонна/ел					
КЛАСС А	КЛАСС Б	КЛАСС В	КЛАСС Г	КЛАСС Д	Барлығы
12,6	8,17	0,03	0,1	-	20,89

А классы калдыклары (ЛПУның барлык бүлекчәләренә азык-төлек калдыклары, йогышлы авырулардан тыш (шул исәптән тире-венерологик), жиһазлар, инвентарь, токсик элементлары булмаган төзек диагностик жиһазлар, инфекцияләнмәгән кәгазь, катнашма, төзелеш чүп-чары һ.б.) каты коммуналь калдыклар полигонына чыгарыла. Башка сыйныфларның калдыклары махсулаштырылган оешмаларга утильләштерүгә тапшырыла.

Биологик калдыклар. «г.в. биологик калдыкларны күмү урыннары» муниципаль берәмлеге территориясендә Арча" терлек базлары һәм зиратлар.

«Арча РДВБ» ДБУ мәгълүматларына караганда, муниципаль берәмлек территориясендә 3 биотермик чокыр һәм 3 себер язвасы үлэт базы урнашкан. Шулай ук карала торган территориягә якин-тирәдә урнашкан терлек зиратларының санитар-яклау зоналары да йогынты ясай.

СанПиН 2.2.1/1.2.1200-03 һәм биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре (раслаулар). 1995 елның 04 декабрендә Россия Федерациясенә баш дәүләт ветеринария инспекторы тарафыннан үлэт базлары якинча 1000 метрлы санитар-яклау зонасы белән куркыныч I класслы объектлар булып тора.

79 нчы номерлы себерке үләксәсе Арча шәһәренә төньяк-көнбатыш өлешендә «Западный» торак микрорайонының төньяк чигендә урнашкан. Биологик калдыкларны беренче күмү 1931 елда башкарыла. Себер түләмәсеннән үлгән хайваннар 1937 елда күмелгән. Һәлак булган терлекне соңгы күмү 1955 елда башкарылган, шуннан соң объект ябылган. Үлем базының мәйданы 64 м², грунт суларының тирәнлегә - 18 м. Явым-тошемнең көньяк-көнбатыш ягына авышуы күзәтелә.

50 нче биотермик чокыр Арча шәһәренә төньяк-көнчыгыш өлешендә «Восточный» торак микрорайонында урнашкан. Биологик калдыкларны беренче күмү 1957 елда башкарыла. Себер түләмәсеннән үлгән хайваннар үлэт базына күмелмәгән. Биологик калдыкларны соңгы күмү 1967 елда башкарыла. Үлем базының урнашу урыны урыны чагыштырмача тыныч рельефка ия, аның көньяк юнәлештәге гомуми авышлыгы да бар. Грунт сулары ятмаларының тирәнлегә 38 м, явым-тошем агымы - көньяк-көнбатышка таба.

2007-2008 елларда Арча муниципаль районы администрациясе тарафыннан югарыда әйтелгән терлек базларының санитар-яклау зоналарын кыскартуны нигезләү процедурасы үткәрелде. Өлеге процедура кысаларында бетон саркофага корылган, периметрны ике метрлы бетон койма белән әйләндереп алган терлек каберлекләрен төзекләндерү, мәйданчыкларны тулы грунт белән әйләндереп алу, кисәтү аншлаглары кую каралган.

Арча муниципаль районының Баш дәүләт ветеринария инспекторы бәяләмәләре үлэт базларын тикшерү нәтижәләре буенча 2007 елның июль-август айларында, шулай ук Арча муниципаль районы гаризасы буенча планнан тыш уздырылган халыкның санитар-эпидемиологик иминлеген тәмин итү өлкәсендә Россия Федерациясе законнары үтәлешен тикшереп тору буенча чаралар актының ике үлэт базының да хәле билгеләнгән барлык таләпләргә туры килүен раслады.

Санитар-яклау зоналары чикләрендә ике үлэт базының да туфрак һәм грунт сулары пробалары алына, аларның яртысы кышкы чорда (2007 елның гыйнвар-февраль айлары) сайлап алына, икенче өлеше - яз көне (2007 елның мае). Казан шәһәрендәге ГСЭН үзәгендә үткәрелгән су һәм туфрак пробаларын анализлау нәтижәләре буенча, себер түләмәсен кузгатучы табылмаган. Үлем базларынан чүп-чар исе таралмады.

"Татинвестгражданпроект" дәүләт унитар предприятиесенә 2007 елда уздырылган тикшеренүләре нәтижәләре буенча терлекләр каберлекләренә санитар-яклау зоналары күләмнән киметүне нигезләү проекты эшләнде, ул Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор идарәсенә санитар-эпидемиологик экспертизасыннан уңай нәтижә алды. Өлеге документлар нигезендә Россия Федерациясе Баш дәүләт санитария табибының 2008 елның 8 февралендә 7 номерлы карары белән "Арча шәһәр тибындагы поселогы территориясендә сибирегеннән мәхрүм ителгән һәм түләмәгән үлэт базларының санитар-яклау зонасы күләмен билгеләү турында"гы карары белән санитар-яклау зоналары күләме 50 метрга кадәр кыскартылды, бу 4000 кешедән артык халкы булган 250 гектар мәйданлы шәһәр территориясен бушатырга мөмкинлек бирде.

Өйтергә кирәк, хәзерге вакытта шәһәр территориясенә Арча шәһәре чикләреннән 380 м көньяк-көнбатышта урнашкан 3 нче биотермик чокырның 1000 метрлы ориентлашу санитар-яклау зонасы йогынты ясай. Һәлак булган хайваннарны күмү 1998-2013 елларда башкарылган. 2015 елда биотермик чокыр өчен «Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Буж авылыннан 625 м көньяктарак урнашкан Арча муниципаль районының 3 нче биотермик чокыр өчен исәп-хисап санитар-яклау зонасы проекты» эшләнде. "Жир асты сулары ресурслары" ЖЧЖ тарафыннан 2014 елның 17 декабрендә 204 номерлы гидрогеологик нәтижә нигезендә, югарыда күрсәтелгән проект кысаларында кишәрлектәге жир асты суларын пычранудан сакланган урынга кертәргә мөмкин, чөнки кишәрлек чикләрендә балчыклы катламнарда ясалган тоташ су үткәрмәүчән түбә бар. Үткәрелгән тикшеренүләр күрсәткәнчә, пычрануның суммар вакыты жир асты сулары дәрәжәсенә

кадәр биотермик чокырдан продуктив горизонт дәрәжәсенә кадәр 1667 тәүлек (4,5 ел) тәшкит итәчәк, бу жир асты агымы шартларында патоген организмнарның яшәү вакыты (400 тәүлек) әлегә климат шартлары өчен шактый күбрәк. Проект кысаларында шулай ук Арча, Биектау районнарында «Татарстан Республикасында гигиена һәм эпидемиология үзәге» (Татарстан) ФБУЗның биотермик чокырыннан 570 м ераклыкта урнашкан Васильево Бужа авылындагы эчә торган су алу скважинасыннан эчә торган суны тикшерү эшләре башкарылган. Бактериология күрсәткечләре буенча суның сыйфатын анализлау беркетмәләре буенча СанПиН 2.1.4.1074-01 таләпләренә туры килә.

«Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Васильев авылыннан 625 м көньяктарак урнашкан Арча муниципаль районының 3 нче биотермик чокыр өчен исәп-хисап санитар-яклау зонасы проекты»на ярашлы рәвештә, биотермик чокырның исәп-хисап санитар-яклау зонасы 100 м тәшкит итә. Проектка «Татарстан Республикасында (Татарстан) гигиена һәм эпидемиология үзәге» ФБУЗның 2015 елның 19 маендагы 78290 номерлы уңай эксперт бәяләмәсе алынды һәм Кулланучылар хокукларын яклау һәм кеше иминлегенә өлкәсендә күзәтчелек буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы буенча 16.11.11.000.001094.06.2015 ел 29.06.15 Эмма исәп-хисап санитар-яклау зонасы күләмен Россия Федерациясенә Баш санитария табибы яисә аның урынбасары итеп раслау зарур.

66 нчы, №67 үлэт базлары һәм 40 нчы биотермик чокыр Иске Айван авылыннан 2,4 км көньяк-көнчыгышта урнашкан. Карала торган территориягә шулай ук Кәче һәм Наласа авыл жирлекләре территориясендә урнашкан себер язвасы үлэт базларының һәм биотермик чокырларның санитар-яклау зоналары да йогынты ясый. Биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре таләпләрен бозуга (раслаулар). 1995 елның 04 декабрдә Россия Федерациясенә баш дәүләт ветеринария инспекторы тарафыннан биотермик чокырларның 1000 метрлы санитар-яклау зоналарында Васильево Бужа авылының, Зур Бирзә авылының торак территорияләре урнашкан, көтүлекләргә кадәр нормалаштырылган ара сакланмый (200 м). «Себер түләмәсен профилактикалау» 3.1.7.2629-10 таләпләрен бозган өчен (2010 елның 13 маендагы 56 номерлы Баш дәүләт санитария табибы карары белән расланган) Себер түләнгән үлэт базларында торак территорияләр урнашкан. Зур Бирзә авылы, авыл хужалыгы жирләре - сөрүлек һәм печәнлекләр, шулай ук аларның территорияләре буенча «Арча-Теләче» автомобиль юлы уза.

Терлек базларын урнаштыру проблемасын хәл итүнең берничә юлы мөмкин:

- мал-туар базларының санитар-яклау зоналары күләмнәрен киметү чараларын үткәрү;
- какшамас үлэт базларын күчерү.

Санитар-яклау зоналарының күләмнәрен кыскарту Россия Федерациясенә Баш дәүләт санитария табибы яисә аның урынбасары карары буенча мөмкин. Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор Идарәсенә терлекләр базаларының санитар-яклау зоналары күләмнәрен кыскарту буенча төп таләпләре түбәндәгеләр:

- өстән тимер-бетон каркас белән туфрак учагын яшерүне тәэмин итү;
- Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор идарәсе белән килештереп, туфракка һәм суга лаборатор контроль оештыру скважиналарда грунт сулары агымы буенча түбәнрәк.

Татарстан Республикасының Баш дәүләт ветеринария инспекторы мәгълүматлары буенча, саркофага өслек калыңлыгы кимендә 0,4 метр булырга тиеш; терлек каберлегенә 2,5 метрдан да ким булмаган биеклектәге койма периметры буйлап чикләнергә тиеш; койма яисә бетон саркофагадан 30 м радиуста, 1 метр биеклектәге жир валы рәвешендә өстәмә саклау зонасы булдырырга кирәк.

Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының Баш ветеринария идарәсенә 2010 елның 11 февралендәге 01-09-1218 номерлы хаты һәм РСФСР Авыл хужалыгы министрлыгы тарафыннан расланган төзелеш, агрогидромелиоратив һәм башка жир эшләрен башкарган ветеринария-санитария таләпләре турында инструкция һәм башка жир эшләре башкарылганда 1971 елның 3 маендагы 23-95 номерлы хаты нигезендә түләнгән үлэт базын күчерү түбәндәге кагыйдәләргә үтәп мөмкин:

- барлык эшләр мөмкин кадәр механикалаштырылырга тиеш;
- үлэт базының территориясен грунттан чыгару 3 м тирәнлектә башкарылырга тиеш;

- туфракны һәм хайваннарның калдыкларын үлэт базыннан күчөргәндә, тегесен дә, монысын да чыгарганнан соң (серкәләндерүне һәм өлешчә зарарсызландыруны булдырмас өчен) 20 %ка хлор известь эремәсе салына һәм дымлы хәлдә самосвалларга салына, өстән брезент белән каплана, шулай ук хлор известь эремәсе белән каплана;
- хайваннар һәм грунт калдыкларын янадан күмү, Роспотребнадзор органнары һәм районның дәүләт ветеринария хезмәте белән килешкән участкаларда казып алынган, кимендә 3 метр тирәнлектәге махсус траншеяларга утыртыла. Алар белән үк хәрәкәт маршруты һәм аны зарарсызландыру графигы да килештерелә. Траншея шундый исәп белән казылырга тиеш: йогышлы грунтлы машиналар бер яктан килеп житәрләр, ә траншеядән чыгарылган чиста грунт траншеяның икенче ягында булыр.
- Эшләрдә эшләрчә махсус эзерлекле эшчеләр Себер түләмәсенә каршы иммунизацияләнергә һәм эш барышында табиб күзәтүенә һәм аны тәмамлаганнан соң 10 көн эчендә күрсәтелергә тиеш, шулай ук шәхси профилактика чараларына карата эшләр башланганчы инструкцияләнергә тиеш;
- хайваннар грунтын һәм калдыкларын янадан күмү белән шөгылләнүче затлар санитар-саклагыч киём белән тәмин ителергә тиеш;
- °Эш тәмамланганнан соң көн саен санитар-яклау киёмә эш урынында төшерелә һәм формальдегидның кайнар халәтендәге (температура 70-80С) сабын эремәсе белән дезинфекциягә дучар ителә, битлекләр яндырыла. Шулай ук үзбушаткычларны каплау өчен файдаланылган брезент дезинфекцияләнә;
- эш кораллары, автомашиналар һәм экскаваторлар терлекләр базыннан читкә чыгарылмый һәм аны күчөрү эшләре тәмамланганчы башка максатларда файдаланылмый, эш тәмамланганнан соң дезинфекциягә дучар ителә.

«ш. "Арча" ширкәтендә 8 зират бар, шуларның 2 се хәзерге вакытта эшләми. Шуннысын да әйтергә кирәк, зиратларның якынча санитар-яклау зоналарында 50 - 100 м торак пунктларның торак территорияләре урнашкан, бу СанПиН таләпләренә 2.2.1.1.1200-03 каршы килә. Шулай ук Россия Федерациясе Су кодексы таләпләрен бозып, Зур Бирәзә авылы зираты Везинка елгасының су саклау зонасы чикләрендә була.

3.5. Физик факторлары йогынтысы

Радиация шартлары. «ш. Арча» радиациянең табигый (табигый) чыганакалары йогынтысында формалаша. Карала торган территориядә радиация-куркыныч объектлар юк.

Табигый һәм техноген-үзгәртелгән радиация фонның гомуми еллык дозага керткән өлеше уртача 60 % чамасы тәшкит итә һәм биналар һәм корылмалар һавасында радон булу, туфракларда һәм төзелеш материалларында табигый радионуклидлар (БР) гамма-нурланыш булу белән аңлатыла.

Проектта 80 мБк/м²с радон агымы тыгызлыгы булган участок төзелеш өчен бүленгән очракта радоннан саклану системасы каралырга тиеш. Грунт өстеннән радон агымы тыгызлыгы кимендә 80 мБк/м²с булганда радон саклау чараларының кирәклегә Роспотребнадзор органнары белән килештереп һәр аерым очракта ачыклана.

Житештерү радиация контроле, гамәлдәге нормативларга туры килүен тикшерү максатыннан, торак йортларны һәм социаль-көнкүреш билгеләнешендәге биналарны төзүнең, реконструкцияләүнең, капитал ремонтлауның һәм эксплуатацияләүнең барлык стадияләрендә гамәлгә ашырылырга тиеш. Норматив мәгънәләренә арттыру ачылган очракта, мөмкин булган сәбәпләргә анализ үткәрелергә тиеш.

Электромагнит факторлары. «ш. Арча "Сетевая компания" ААЖ һәм "Таттелеком" ААЖ Арча РУЭС элемент линияләре һәм объектлары, электр тапшыру линияләре һәм электр подстанцияләре.

«Челтәр компаниясе» ААЖ һәм «Таттелеком» ААЖ Арча РУЭС электр подстанциясе өчен, халыкның яшәү шартларына йогынты дәрәжәсе физик факторлар (беренче чиратта, электромагнит йогынтысы) белән билгеләнә торган ахыргы санитар-яклау зоналары проектлары эшләнә, алар Татарстан Республикасы Баш дәүләт санитар табибы карары белән расланган, электр магнит

Йогынтысы дәрәжәләренә билгеләнгән норматив таләпләргә туры килүен раслый торган ахыргы санитар-саклау зоналары проектлары эшләнде.

Авыл жирлегә территориясә буенча түбән көчәнәшле электр линияләре уза, алар халыкның яшәү шартларына турыдан-туры тискәре йогынты ясамый.

Йогынты факторлары. Шау-шу әйләнә-тирә мохитне пычратучыларның берсе булып тора. Житештерү һәм башка объектларның санитар-яклау зоналары күләмнән кыскарту проектларын әзерләгәндә, исәп-хисап һәм билгеләнгән санитар-яклау зоналары чигендә уздырылган табигый үлчәүләр һәм исәпләүләр күрсәткәнчә, объектлардан шау-шу дәрәжәсә СН 2.2.4/2.1.8.562-96 билгеләнгән норматив күрсәткечләргә туры килә. Башка объектларның потенциалы шау-шу йогынтысы зоналары аларның СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 санитар классификациясә буенча билгеләнгән якынча санитар-яклау зоналары белән билгеләнә.

Карала торган территориядә шау-шулы пычрануның гомуми картинасына Арча шәһәрә стадионы, автомобиль һәм тимер юл транспорты зур өлеш кертә.

Арча шәһәрә стадионыннан шау-шу кыска вакытлы һәм вакытлы характерда була, шуңа бәйлә рәвештә ул бик аз бәяләнә. Әмма 100 метрлы санитар-яклау зонасы чикләрендә Арча шәһәрәнен торак территорияләре күрсәтелә.

Карала торган территорияләр буенча «Казан-Малмыж», «Көнъяктан Арсуга якынлашу», IV категория - «Арча-Большая Атна», «Арча-Теләче», «Теләкәй-Чокырча - Янга Сала», «Казан-Малмыж» - Купербаш», «Арча-Сиза», «Сарай Чекурча - Кер Хәйван» автомобиль юллары уза, аларның шау-шулы йогынты ясау зоналарында жирлекнең торак пунктларында торак пунктлары күрсәтелә.

Арча шәһәрә аша уза торган «Казан-Кукмара» тимер юлының шау-шулы йогынтысы турында аерым билгеләп үтәргә кирәк. Арча Горький тимер юлының зур станцияләренә берсе, аның территориясендә бик күп склад территорияләре һәм төяү пунктлары урнашкан. Акустик йогынты чыганакалары тимер юл транспорты да, тимер юл станциясендә төяү-бушату эшләрен башкару да. Тимер юлның шау-шулы йогынтысы зонасында Арча шәһәрәнен һәм Төбәк-Чокырча авылларының торак территорияләре күрсәтелә.

3.8. Яшел утыртмалар

Карала торган территориядә уңайлы гигиена шартлары тудыруда яшел утыртмалар катнаша. Алар табигый биосфера процессларының барышын хуплыйлар, климатны жайга сала, әйләнә-тирә мохиткә антропоген йогынтыны киметәләр, хужалык эшчәнлегә, яшәү һәм халыкның ялы шартларын яхшырталар.

Хәзергә вакытта муниципаль берәмлекнең торак пунктлары территориясендә формалашкан яшел утыртмалар системасы юк. Яшел территорияләр урман фонды урманнарыннан, печәнлекләр һәм көтүлекләр, яклау полосалары, куаклар һ.б. урманнардан гыйбарәт. Жирлекнең яшелләндерелгән территорияләре мәйданы 1842,85 га тәшкит итә, бу авыл жирлегенә гомуми мәйданының 19,35 %ына (11 нче таблица) туры килә.

Таблица 11

«ш. Арча

Яшел утыртмалар	мәйдан, га	Авыл жирлегә мәйданыннан өлеш, %
Урман фонды урманнары	438,2	4,60
Луға	990,0	10,40
Жиләк-жимеш бакчалары	211,0	2,22
Саклау урман полосалары	162,4	1,71
Кустарниклар	41,25	0,43

Торак пунктларны яшеллэндерү	35	0,36
Эш шәһәр жирлегә буенча	1877,85	19,35

Арча шәһәре чикләрендә яшеллэндерелгән территорияләр администрация бинасы, Жинү паркы янындагы, Казансу елгасы яры буендагы скверларның яшел утыртмалары, стадион тирәсендәге агачлар, урамнарны яшеллэндерү һәм утар корылмалары белән тәкъдим ителгән.

9.14 п. буенча СП 42.13330.2011 "СНиП 2.07.01-89*. Шәһәр төзелеше. Шәһәр һәм авыл жирлекләрен планлаштыру һәм төзү» ярдәмче программасы Арча шәһәрендә гомуми файдаланудагы яшеллэндерү 10 м2/сэг, муниципаль берәмлекнең авыл торак пунктларында - 12 м2/кеше тәшкил итәргә тиеш. Үткәрелгән анализдан күренгәнчә, Арча шәһәрендә гомуми кулланылыштагы яшел үсентеләр белән тәмин ителеш бер кешегә 18,2 м2 тәшкил итә. Әмма, шуны да әйтергә кирәк, парклар һәм скверлар житештерү һәм башка объектларның санитар-яклау зоналарына өлешчә элгә. Муниципаль берәмлекнең авыл торак пунктларында гомуми файдаланудагы яшеллэндерелгән территорияләр бүлеп бирелмәгән.

Торак пунктлар эчендә гомуми файдаланудагы яшеллэндерү житмәү сәбәпле, якин-тирәдәге яшел массивларга күп ял итүчеләр китә (аларның саны гөмбә һәм жиләк жыно чорында шактый арта). Сулыклар янәшәсендәге территорияләр һәм яшел массивлар зур рекреацион йөкләнеш кичерә. Тискәре булмаган антропоген йөкләнеш агач-куак үсемлекләренең торышына тискәре йогынты ясый: территория казыла, урман өлешчә юкка чыга һәм чүпләнә.

3.9. Махсус сакланучы табигать территорияләре

«ш. Арча елгасы» ур. Казансу елгасы ага, ул ТАССРның 1978 елның 10 гыйнварындагы 25 номерлы карары һәм ТР МКның 2005 елның 29 декабрендәге 644 номерлы карары нигезендә төбәк әһәмиятендәге табигать һәйкәле булып тора һәм Татарстан Республикасының махсус сакланылучы табигый территорияләр Дәүләт реестрына Казансу елгасы елгасы елгасы ярындагы табигый һәйкәл паспорты кертелде. Татарстан Республикасы әйләнә-тирә мохитне саклау һәм табигый ресурслар министрының 25.10.1996 елның 641 номерлы боерыгы белән расланды.

Казансу елгасы су хужалыгы, табигый һәм рекреацион әһәмияткә ия. Югары пейзаж-эстетик җәлеп итүчәнлеккә ия. Казансу елгасының 2.6. һәм 4.2 бүлекләрендә тулырак гидрологик һәм экологик характеристика күрсәтелгән.

Шулай ук карала торган территория чикләрендә резерв жир кишәрлеге өлешчә күрсәтелә, Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының «Махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен жирләрне резервлау турында» 2000 елның 13 октябрендәге 730 номерлы карары нигезендә, ул махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен планлаштырыла - «Кисмесь елгасының су саклау зонасы».

3.10. Халык сәламәтлегенә медицина-демографик күрсәткечләр

Территориянең санитар-эпидемиологик иминлегенә мөһим күрсәткеч булып халыкның сәламәтлегә тора. Аны формалаштыру процессына тирәлекне техноген пычрату дәрәжәсен һәм территориянең архитектур-планлаштыру оешмасының рациональлеген чагылдыра торган биологик, социаль-икътисадый, антропоген, табигый-климатик, медик-санитар факторлар тәэсир итә.

Кайбер тикшеренүчеләр, әйләнә-тирә мохит факторларының сәламәтлек күрсәткечләрен формалаштыруга йогынтысы өлеше 20-25% тан артмаса да (башка мәгълүматлар буенча - 40 % (Куролап, 1999)), ул ижтимагый сәламәтлек өчен зур әһәмияткә ия.

Шулай итеп, тирәлекнең атмосфера һәм туфрак пычрануы дәрәжәсенә «организмны кире кайтару» экологик яктан бәйлә авыруларның ешлыгын арттыруда чагылыш таба:

- иммунологик реактивлык;
- аллергия характерындагы сулыш органнының кискен авырулары;
- функциональ һәм физиологик күрсәткечләр нормасыннан тайпылышлар: физик үсешне бозу, анемия, үпкәләренең вентиляция функциясен киметү һ.б.

- хроник авыруларның артуы;
- Тумыштан килгән аномалияләр, яңа берәмлекләр, кан авырулары ешлығын арттыру (Куролап, 1999).

«ш. Арча».

Муниципаль берәмлек халкы әйләнә-тирә мохитнең төрле уңайсыз факторлары гамәлдә булган зонада яши, бу исә сәламәтлекнең төрле яштыгә халык организмының жавап реакциясен тудыра.

Моннан тыш, халыкның сәламәтлеге күрсәткечләре медицина хезмәте күрсәтү дәрәжәсенә һәм сыйфатына бәйле, моны сәламәтлек саклауга чыгымнар, табиблар һәм урта медицина койкалары белән тәэмин ителеш, аларның мәшгульеге һәм башкалар мәгълүматлары буенча бәяләргә мөмкин. Халыкка медицина хезмәте күрсәтү дәрәжәсе һәм сыйфаты турындагы мәгълүматлар 12 нче таблицادا бирелгән.

Таблица 12

Халыкка медицина хезмәте күрсәтү дәрәжәсе һәм сыйфаты

Күрсәткеч характеристикасы	2011	2012	2013	2014	2015
1000 кешегә табиблар һәм урта медицина хезмәткәрләре белән тәэмин ителеш					
табиблар	мәгълүматлар юк	15,2	15,1	15,2	15,0
урта медицина хезмәткәрләре	мәгълүматлар юк	70,6	69,9	68,2	68,9
1000 кешегә хастаханә койкалары белән тәэмин ителеш	39,4	39,4	37,3	34,0	33,8
Амбулатор-поликлиника учреждениеләре белән тәэмин ителеш	мәгълүматлар юк	73,3	73,0	73,0	73,0
1000 кешегә (сменага бару)	6,6	4,9	5,0	5,0	7,2
Койканың елына уртача мәшгульеге	339	355	343	297	265
Авыруның койкада уртача утыруы	9,3	9,2	8,8	7,9	7,0
Койканың әйләнеше	36,6	38,6	39,1	37,8	38,8
1 койкага халык саны	мәгълүматлар юк	мәгълүматлар юк	мәгълүматлар юк	мәгълүматлар юк	295,6

26 нчы таблицадан күренгәнчә, муниципаль берәмлек халкына медицина хезмәте күрсәтүенә сыйфаты һәм дәрәжәсе «г. 2011-2015 еллар чорында төрле күрсәткечләр буенча Арча якынча бер дәрәжәдә кала яки үсешкә тенденциясе бар, бу сәламәтлек торышының халыкка медицина хезмәте күрсәтү сыйфатына бәйле рәвештә зур аерма булмавы турында фикер йөртәргә мөмкинлек бирә.

Муниципаль берәмлек территориясендә, бигрәк тә шәһәр территориясендә, атмосфера һавасын пычрату чыганаclarы бар һәм торак пунктлар һавасында төрледән-төрле пычраткыч матдәләр булырга мөмкин, моңа I һәм II класслы куркыныч матдәләр дә керә. Шуңа бәйле рәвештә, халык арасында санитар-демографик күрсәткечләрнең начараюы (1 дәрәжә), йогышлы һәм соматик

авыруларның ешлығын арттыру (2 дәрәжә), халыкның иң сизгер төркемнәрендә организм функцияләренә һәм системаларының үзгәрүе, балалар, яшүсмерләр, өлкән яшьтәге кешеләр, йөклә хатын-кызлар (3 дәрәжә), яклау-адаптация мөмкинлекләренә, иммун статусының үзгәрүе, гомеостазның бозылуы һәм организмның яшәү өчен мөһим микро һәм макроэлементларның, шулай ук пычраткыч матдәләрнең гомуми каршылык күрсәтүе кимү (5 дәрәжә) рәвешендә үзгәрешләр булырга мөмкин. I һәм II дәрәжәләрдә аз гына булса да үзгәрешләр табылса да, III-IV-V дәрәжәләрдә тикшеренүләр үткәрү кирәк түгел, чөнки алар шул ук вакытта мәжбүри тәртиптә бар. Шуңа күрә муниципаль берәмлек халкы арасында «г. "Арча" I һәм II дәрәжәләрдә барлык популяциянең сәламәтлеге торышына гомуми бәя алу өчен тикшеренүләр үткәрелде.

Муниципаль берәмлекнең санитар-демографик күрсәткечләре «ш. Арча» 13 нче таблицادا күрсәтелгән.

Таблица 13

«Арча шәһәре» муниципаль берәмлеге халкының санитар-демографик параметрлары

№	Показатели	2011	2012	2013	2014	2015
1	1000 безгә туучылар саны.	12,2	14,0	15,8	16,2	15,1
2	Гомуми үлем	14,1	13,3	13,6	13,2	12,7
3	1000 туган балага сабыйлар үлеме	4,7	5,5	5,0	3,5	4,9
4	Табигий үсеш	-1,9	0,7	2,2	3,0	2,4

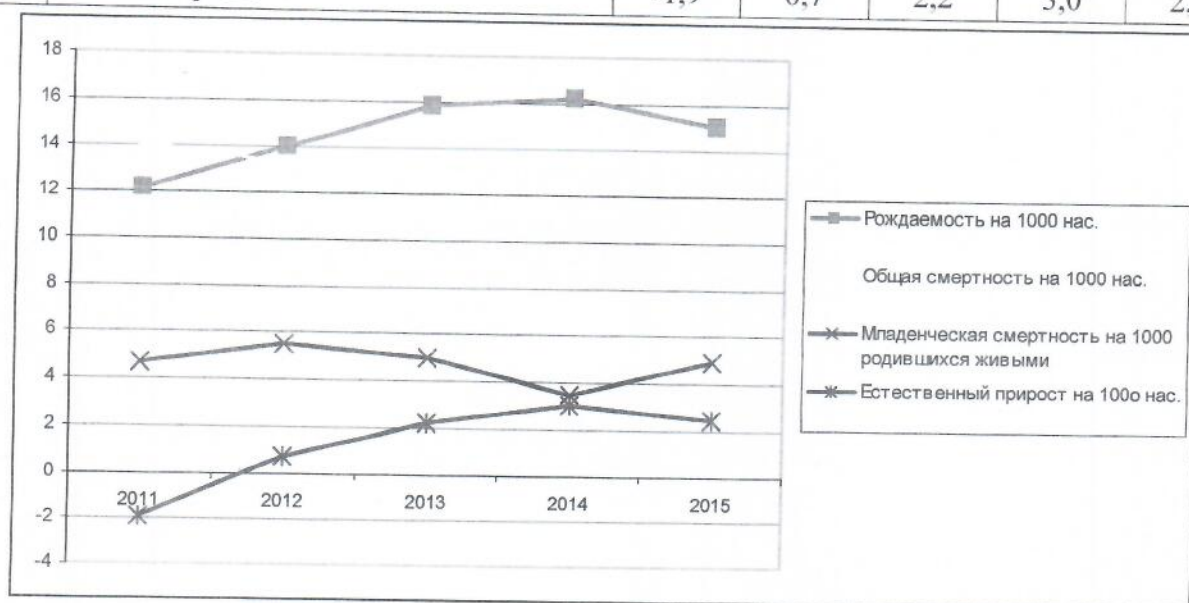

Рис. 2. «г. Арча»

17 нче таблицадан күренгәнчә, муниципаль берәмлектә «г. 2003-2014 елларда туучылар санының күрсәткече арту тенденциясенә ия булса да, 2015 елда халыкның табигий артуы кимүе күзәтелә. Гомуми үлем күрсәткечен киметүгә тотрыклы тенденция күзәтелүе уңай факт.

Билгеле булганча, әйләнә-тирә мохитнең тискәре факторлары тәэсире балалар организмына аеруча сизгер тәэсир итә. Шуңа бәйле рәвештә, балаларның гомуми авыру ешлығын өйрәнү аеруча зур кызыксыну тудыра. Статистика нәтижәләре 14 һәм 15 нче таблицаларда китерелгән.

Таблица 14

Балалар халкының санитар-демографик күрсәткечләре

№	Балаларның яшь төркеме	2011	2012	2013	2014	2015
1	1 яшькә кадәрге балалар	632	724	819	847	788
2	1 яшьтән 14 яшькә кадәрге балалар	9081	8889	9100	9261	9178

3	15-17 яшьлек яшүсмерләр	2413	2309	2041	1964	1900
---	-------------------------	------	------	------	------	------

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, 2015 елда балалар халкының һәм яшүсмерләрнең гомуми авыруы күрсәткечләре карала торган территориядәге өлкән яштәге халыкның һәм халыкның авырулар саны күрсәткечләреннән артып китә. 2011-2015 еллар чорында барлык халык һәм өлкәннәр арасында гомуми авыру күрсәткече якынча бер дәрәжәдә кала (3 нче рәсем).

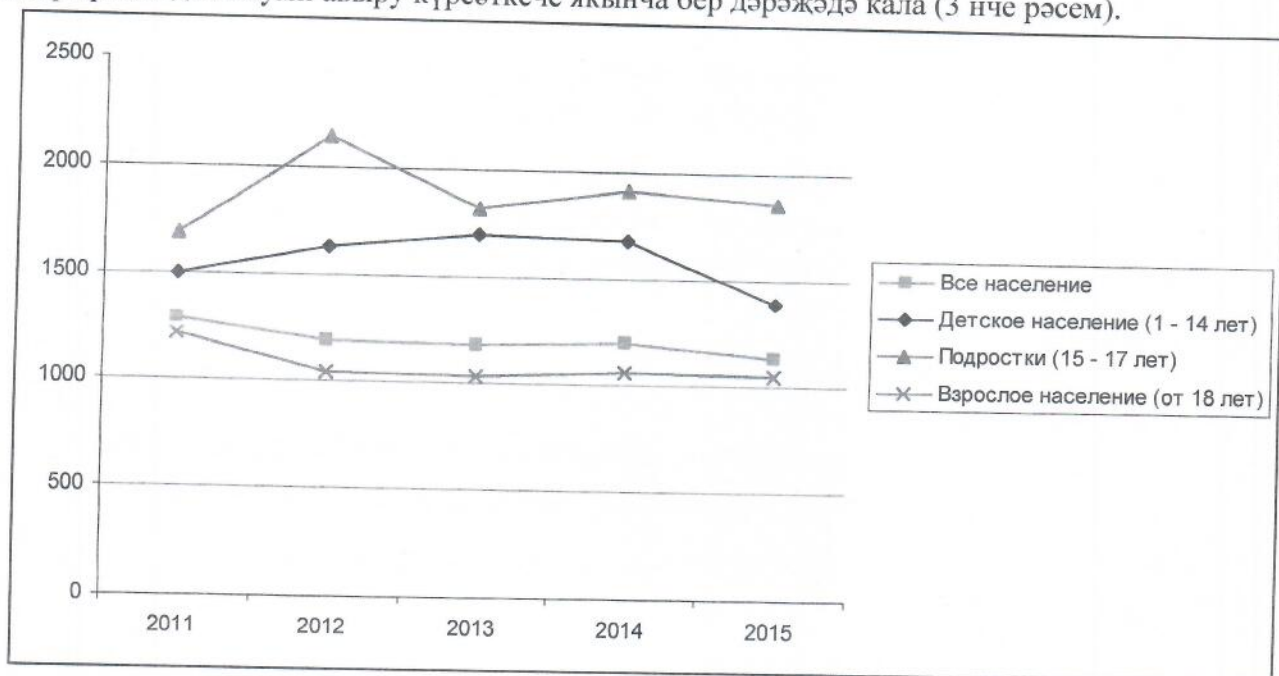

Рис. 3. «г. Арча»

Чыннан да, 2015 елда балалар (0-14 яшь) 5 тапкыр ешрак сулыш органнары авырулары, 4 тапкыр тире авырулары һәм тире асты клетчаткасы авырулары, 2,2 тапкыр кайбер йогышлы һәм паразит авырулары белән өлкәннәр белән чагыштырганда чирләгән. Балалар (0-14 яшь) һәм яшүсмерләр (15-17 яшь) арасында беренче урында сулыш, ашкайнату органнары авырулары тора. Өлкәннәр арасында (18 яшь һәм өлкәнрәк) кан әйләнеше системасы, сулыш органнары системасы, сөяк-мускул системасы авырулары һәм тоташтыручы тукымалар (15 нче таблица) күбрәк.

5. Территориядән файдалануның махсус шартлары булган зоналар

Россия Федерациясе Шәһәр төзелеше кодексының 1 маддәсе нигезендә территориядән файдалануның махсус шартлары булган зоналарга Россия Федерациясе халыкларының саклау, санитар-яклау зоналары, мәдәни мирас объектларын (тарих һәм мәдәният ядкарьләрен) саклау зоналары, су саклау зоналары, су басу, су басу зоналары, эчәр сулар һәм хужалык-көнкүреш су белән тәмин итү чыганакларын санитар саклау зоналары, саклана торган объектлар зоналары, Россия Федерациясе законнары нигезендә билгеләнә торган башка зоналар керә.

«ш. Арча» территориядән файдалануның махсус шартлары булган түбәндәге зоналар бүлеп бирелде:

- житештерү объектларының, инженерлык корьлмаларының, махсус билгеләнештәге территорияләрнең санитар-яклау зоналары һәм автомобиль юлларының санитар өзелүләре;
- минималь ара зоналары һәм магистраль торба үткәргечләрнең саклау зоналары;
- инженерлык объектларыннан һәм корьлмалардан минималь ераклык;
- ЛЭП саклау зоналары;
- су саклау зоналары, яр бие яклау зоналары һәм өске су объектларының яр бие полосалары;
- эчәргә яраклы су белән тәмин итү чыганакларын санитар саклау зоналары;
- махсус сакланьлучы табигать территорияләре;
- урман фонды жирләре;
- табигать чикләүләре зоналары;
- приаэродром территорияләре;
- әйләнә-тирә мохитнең торышын күзәтүнең стационар пунктларының сак зоналары;
- мелиорацияләнә торган авьл хужалыгы жирләре.

4.1. Санитар-яклау зоналары һәм санитар бүлемнәр

Халыкның куркынычсызлыгын тәмин итү максатларында һәм «Халыкның санитар-эпидемиологик иминлеге турында» 1999 елның 30 мартындагы 52-ФЗ номерлы Федераль законга ярашлы рәвештә, яшәү тирәлегенә һәм кеше сәламәтлегенә йогынты ясау чыганаклары булган объектлар һәм производстволар тирәсендә санитар-яклау зонасы - атмосфера һавасына пычрану йогынтысын киметүне тәмин итә торган махсус файдалану режимы булган махсус территория (химик, биологик, физик) гигиена нормативлары белән билгеләнгән күрсәткечләргә кадәр, ә I һәм II сыйныф предприятиеләре өчен - гигиена нормативлары белән билгеләнгән күрсәткечләргә кадәр, шулай ук халык сәламәтлеге өчен кабул итү куркынычы зурлыгына кадәр билгеләнә. Үзенең функциональ билгеләнеше буенча санитар-яклау зонасы штат режимында объектны эксплуатацияләгәндә халыкның иминлеге дәрәжәсен тәмин итүче саклагыч киртә булып тора.

Предприятиеләрнең санитар классификациясенә, аларны оештыруга һәм төзекләндерүгә бәйле рәвештә санитар-яклау зонасы күләменә таләпләр «Санитар-яклау зоналары һәм предприятиеләрне, корьлмаларны һәм башка объектларны санитар классификацияләү» СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 билгели. Яңа редакция (2014 елның 25 апреленән).

СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 нигезендә билгеләнгән санитар-яклау зонасының якынча күләме эзлекле рәвештә башкарыла торган санитар-яклау зонасы проекты белән нигезләнәргә тиеш:

I этап - атмосфера һавасының пычрануын һәм атмосфера һавасына физик йогынтыны тарату исәпләүләре нигезендә башкарылган исәп-хисап (башлангыч) санитар-яклау зонасы (тавыш, вибрация, ЭМИ һ.б.);

II этап - исәп-хисап параметрларын раслау өчен табигый күзәтүләр һәм үлчәүләр нәтижеләре нигезендә эшләнгән санитар-яклау зонасы.

«Арча шәһәре» муниципаль берәмлеге территориясендә урнашкан 11 объектта расланган санитар-яклау зоналары бар. Тугыз объект өчен исәп-хисап санитар-яклау зоналары проектлары гына эшләнгән. СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 һәм СП 42.13330.2011 СанПиН нигезендә санитар-яклау зоналары, шулай ук эшләнмәгән санитар-яклау зоналары Генераль план белән билгеләнә.

Предприятиеләрнең, производстволарның һәм объектларның санитар классификациясе нигезендә аларның санитар-яклау зоналарының күләмнәре түбәндәгеләр:

- куркыныч беренче класслы объектлар - 1000 м;
- куркыныч икенче класслы объектлар - 500 м;
- куркыныч класслы объектлар - 300 м;
- куркыныч дүртенче класслы объектлар - 100 м;
- бишенче класслы куркыныч объектлары - 50 м.

Шәһәр жирлегә территориясендә урнашкан объектларның билгеләнгән санитар-яклау зоналары күләмнәре турындагы белешмәләр 16 нчы таблицادا бирелгән.

Таблица 16

Сәнәгать һәм башка объектларның санитар-яклау зоналарында билгеләнгән белешмәләр

Экспликация номеры	Объект	Санитар-яклау зонасы күләме, м	Проект исеме	Номер, Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор идарәсенә санитар-эпидемиологик бәяләмә датасы
	50 нче биотермик чокыр	50	«Западный» һәм «Восточный» микрорайоннарында	2008 елның 8 февралендәге 7 номерлы “Арча шәһәр тибындагы поселогы территориясендә түләмә һәм какшамас үлэт базларының санитар-яклау зонасы күләмен билгеләү турында” Россия Федерациясе Баш дөләт санитария табибы карары белән
	«79» кабиләсе	50	терлек зиратларыннан санитар-яклау зоналарының күләмнәрен кыскартуны нигезләү проекты. Арча шәһ., Татинвестгражданпроект» ДУП, 2007	
I	«АСПК» ААЖ кирпич заводы	сәнәгать майданчыклары чиге буенча	«АСПК» ААЖ кирпич заводының санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары, 422000, ТР, Арча шәһәре, Кирпичная ур., 2	ТР буенча Баш дөләт санитария табибының (урынбасарының) 2010 елның 17 июнендәге 11/13713 номерлы санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү буенча карары: 04.06.2010 елгы 39529 номерлы эксперт бәяләмәсе. «Татарстан Республикасында гигиена һәм эпидемиология үзәге» ФДССУ

II	«Арча элеваторы» ААЖ	төнъяк, көнбатыш, көнъяк- көнбатыш һәм төнъяк- көнбатыш якларыннан - 100 м, төнъяк- көнчыгыш яктан - 35 м, көнчыгыш яктан - 70 м, көнъяк- көнчыгыш яктан - 25 м, көнъяк яктан - 20 м.	«Арча элеваторы» ААЖнең санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары 422010, Татарстан Республикасы, Арча шәһәре, Трудовая ур., 2	Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының санитар- яклау зонасы чикләрен билгеләү карары, «Татарстан Республикасында (Татарстан) гигиена һәм эпидемиология үзәге» Федераль дәүләт автоном сәламәтлек саклау учреждениесенең эксперт бәяләмәсе 2009 елның 8 апрелендәге 31228 номерлы карары.
XXIII	Гарәфиев Ф.К.	50	Металл эшләнмәләр цехының санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары Гарәфиев Ф.К., 422000, ТР, Арча ш.п., Комаров ур., 47 й.	ТР буенча Баш дәүләт санитария табибының (урынбасарының) 26.03.2012 № 11/6215 санитар- яклау зонасы чикләрен билгеләү карары; «Халыкның санитар- эпидемиологик иминлеген тәмин итүгә ярдәм итү үзәге» автоном коммерциячел булмаган оешманың 20.12.2011 № 24/05- 08-11 экспертлык бәяләмәсе
	Арча РУЭС ОАО «Таттелеком» (Хезмәт ур., 26)	15	Арча РУЭС "Таттелеком" ААЖ санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары ТР, Арча ш., Хезмәт ур., 26	Санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү буенча Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының (урынбасарының) карары.
	Арча РУЭС ОАО «Таттелеком» (Интернация ур., 4)	15	Арча РУЭС "Таттелеком" ААЖ санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары:	Санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү буенча Татарстан

			ТР, Арча ш., Интернациональ ур., 4 й.	Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының (урынбасарының) карары.
XXXVII	«Челтәр компаниясе» ААЖ филиалы Идел бие электр челтәрләренен 50 Гц Арча РЭС трансформатор подстанциясе	15	трансформатор подстанциянен санитар- яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары «Челтәр компаниясе» ААЖ филиалы, Татарстан Республикасы, Арча шәһәре, Себер тракты, 22 Идел бие электр челтәрләренен 50 Гц Арча электр челтәре ешлыгы булып тора.	ТР буенча Баш дәүләт санитария табибының 11/3999 номерлы санитар- яклау зонасы чикләрен билгеләү карары 02.03.2011
X	«Татавтодор» ААЖнең житештерү базасы	көнбатыш яктан 64 м, башка яктан - 100 м	ТР "Татавтодор" ААЖ Арча филиалы, Арча шәһәре, Вокзал урамы, 86а йорт житештерү базасының санитар-яклау зонасының соңгы чикләрен билгеләү (раслау) материаллары	Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының (урынбасарының) 2013 елның 14 мартындагы 11/5987 номерлы санитар- яклау зонасы чикләрен билгеләү карары
	«Арча нефть продуктлары» ААЖ 22 нче АЗС	100	"Арча нефть продуктлары" ААЖ, ТР, Арча районы, бистәсенен 22 нче АЗС санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү проекты. Арча шәһ., Луговая ур., 1 а	Санитар-яклау зонасы чикләрен билгеләү (раслау) буенча Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының карары, "Халыкның санитар- эпидемиологик иминлеген тәмин итүгә ярдәм итү үзәге" коммерцияле булмаган автоном оешманың 2008 елның 03 декабрэндәге 200/05-04-08 номерлы эксперт бәяләмәсе

«ш. Арча", 21 нче таблицада күрсәтелгән.

Таблица 17

Сәнагать объектларының һәм башка объектларының исәп-хисап һәм юнәлешле санитар-яклау зоналары турында белешмәләр

Экспликация номеры	Объект	Якынча санитар-яклау зоналары		Исәп-хисап санитар-яклау зоналары			Искәрмә
		Санитар-яклау зонасы күләме, м	Норматив документ	Санитар-яклау зонасы күләме, м	Проект исеме	Нигезләмә/раслаучы документ	
	1, 40 нчы биотермик чокыр	1000	Биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре (раслаулар). РФ баш дәүләт ветеринария инспекторы 04.12.1995 ел.)	-	-	-	1 нче биотермик чокыр Кәче авыл жирлегә территориясендә урнашкан
	3 нче биотермик чокыр	1000	Биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре (раслаулар). РФ баш дәүләт ветеринария инспекторы 04.12.1995 ел.)	100	Татарстан Республикасы муниципаль районының авылынан 625 м көньяктарак урнашкан 3 нче биотермик чокыр өчен исәп-хисап санитар-яклау зонасы проекты	«Татарстан Республикасында (Татарстан) гигиена һәм эпидемиология үзәге» ФБУЗның Эксперт бәяләмәсе 19.05.2015 № 78290; Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор идарәсенң санитар-эпидемиологик нәтижәсе № 16.11.000.Т.001094.06.20	-

									15 № 29.06.2015			1 нче, 3, 35 нче номерлы токымлы үлэг базлары якындагы авыл жирлекләре территорияләрен дә урнашкан
	1, 3, 4, 35, 66, 67 нче токым үлэг базлары	1000			Биологик қалдықларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре (раслаулар). РФ баш дәүләт ветеринария инспекторы 04.12.1995 ел.)		-					
XVIII	«Арча нефть продуктлары» ААҖ нефть базасы	500			СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.14 п.		-					
XVII	«Монолит» ЖЧЖ АБЗ	500			СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.		-					
XXXVII	«Регионтехцентр» ЖЧЖ авыл хужалыгы техникасын ремонтлау һәм аларга хезмәт күрсәтү предприягесе	300			СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.		-					
LX	Авыл хужалыгы машиналарын жыю	300			СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.		-					

	Бож авылы янындагы 800 башка исәлләнгән эре мөгезле терлек фермасы	300	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.	-	-	-	-	-
	Күлербаш авылы янындагы 670 башка исәлләнгән эре мөгезле терлек фермасы	300	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.	-	-	-	-	Объект Иске Кырлай авыл жирлеген территориясендә урнашкан
XXXIX	"Водоканал- Сервис" ЖЧЖ БОС	200	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, таблица 7.1.2	-	-	-	-	-
LXIII	Теплица	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.	-	-	-	-	-
III	«Арча» ЖЧЖ сөт комбинаты	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.8 п.	-	-	-	-	-
IV	«Арча Пласт» ЖЧЖ пластик эшләнмәләр житештерү	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.	-	-	-	-	-
V	«Арча МСО» ЖЧЖнең житештерү багасы	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 п.7.1.4	көнъяк- көнбатыш, көнъяк, көнъяк- көнчыгыш	"Арча МСО" ЖЧЖ житештерү базасының исәл-хисап санитар- яклау зонасы проекты, 422000, ТР, Арча ш.,	Санитар-яклау зонасының исәл-хисап чиге буенча Татарстан Республикасы буенча баш дәүләт санитария табибы	-	-

	базасы								
XV	"Водоканал-Сервис" ЖЧЖ					-	-		
IX	«Икстрой» ЖЧЖнең житештерү базасы	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.			-	-		
XIX	"Строй Сервис" ЖЧЖ	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 п.7.1.5	төньяк, төньяк-көнбатыш яктап - 5 м, төньяк-көнчыгыштан - 50 м, көнбатыштан - 10 м, көньяктан өлешчә 80 м, өлешчә 100 м, көньяк-көнчыгыштан - 100 м, көнчыгыштан - 100 м ераклыктан	«Строй Сервис» ЖЧЖнең исәп-хисап санитар-яклау зонасы проекты, Тагарстан Республикасы, Арча ш., Агрономик ур., 40а		Санитар-яклау зонасының исәп-хисап чиге буенча Тагарстан Республикасы буенча баш дәүләт санитария табибының (урынбасарының) карары; 2009 елның 14 августындагы 190/05-04-09 номерлы эксперт бәяләмәсе; Тагарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор идарәсенең (Тагарстан) санитар-эпидемиологик нәтижәсе № 16.11.11.000.Т.001646.08.09		-
XX	«Корыч» ЖЧЖнең металларны икенчел эшкәртү предприятиеесе	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.2.			-	-		

XXI	«Газпром трансгаз Казан» ЖЧЖнен «Арсгаз» ЭПУ житештеру базасы	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-
XXIV	«Арча торба заводы» ЖЧЖнен пластик торбалар житештеру предприятияесе	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.	-	-	-	-
XXXa	Махсус киём тегү предприятияесе	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.6.	-	-	-	-
XXXII	«ВекторПласт» ЖЧЖ пластик торбалар житештеру предприятияесе	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.	-	-	-	-
XXXIII	«Эталонстрой» ЖЧЖнең житештеру базасы	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-
XXXIV	«Газстройгарант» ЖЧЖ металл конструкцияләр житештеру предприятияесе	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.2.	-	-	-	-
XXXV	«Металл»	100	СанПиН	-	-	-	-

XXXXVI	ЖЧЖендө металларны икенчел эшкөртү предприягисе	100	2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.2.	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 п.7.1.	сәнагать мәйданчыкла ры чиге буенча	гигиена чараларын (шампунь, теш пасталары, юыну өчен гельләр, теш щеткалары), Татарстан Республикасы "АМ- Сервис" сәүдә йорты" ЖЧЖ, Арча районы, Арча шәһәре, Пионерская ур., 35 Г. ЧЖнең һөнәри һәм сәнагать эшләре өчен акрил буяулары житештерүне нигезләү проекты	Санитар-яклау зонасының исәп-хисап чиге буенча Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының карары; «Халыкның санитар-эпидемиологик иминлеген тәмин итүгә ярдәм итү үзәге» автоном коммерциячел булмаган оешманың 2009 елның 28 апрелендәге 120/05-04-09 номерлы эксперт бәяләмәсе; Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор Идарәсенә санитар- эпидемиологик бәяләмәсе 16.11.000.Т.001228.06.09	
XXXXVII I	Пилорам	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.5 п.	-	-	-	-	-
LI	Автодром	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-

XXIX	«Сервис-Агро» ЖЧЖ ашык складлары	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.	-	-	-	-
XXVIII	"Тайд-Фойл" ЖЧЖ матди складлары	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.11 п.	-	-	-	-
LIV	Жәмәгать транспорттынын борылыш мөйданчыгы	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-
LVII	«Арча инкубаторы» ЖЧЖ	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-
LXIII	"Втормет" ЖЧЖ	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.2.	-	-	-	-
XXXI	«Тимер-К» ЖЧЖ	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.2.	-	-	-	-
	«Газ-Сервис» ЖЧЖ АГЭС	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	100	"Газ-Сервис" ЖЧЖ, 422010, ТР санитар- яклау зонасы чикләрен билгеләу проекты Арча шәһ., Себер тракты ур., 12	Санитар-яклау зонасынын исәп-хисап чиге буенча Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибынын карары; Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор Идарәсенең (Татарстан) 06.03.2009 № 16.11.000.Т.000336.03.09	-

							санитар-эпидемиологик нәтижеләре буенча	
«Татнефть-АЗС Үзәк» ЖЧЖ АЗС	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-	-
«Арча нефть продуктлары» ААЖ АЗС	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-	-
«Арча нефть продуктлары» ААЖ № 161 АЗС	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	төнъяк- көнчыгыш яктан - 37 м, көнчыгыш яктан - 27 м, көнъяк- көнчыгыш яктан 52 м, икенче яктан 100 м	"Арча нефть продуктлары" ААЖ, ТР, пос. Арча шәһ., Комсомольская ур.	Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының санитар-яклау зонасының исәп-хисап чиге, Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор Идарәсенә (Татарстан) санитар-эпидемиологик нәтижеләре буенча карары 25.02.2009, № 16.11.000.Т.000252.02.09			
221 нче АЗС һәм "Арча нефть продуктлары" ААЖ жиңел автомашиналары өчен автомобилька	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, 7.1.12 п.	төнъяк, төнъяк- көнбатыш яктан 95 м, калган яктан 100 м	221 нче АЗС ның исәп- хисап санитар-яклау зонасы һәм ТР "Арча нефть продуктлары" ААЖ, Арча районы, бистә 1 нче постына жиңел автомашиналар өчен автомобилька чиңләрен билгеләү проекты. Арча, Себер тракты, 18	Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының санитар-яклау зонасының исәп-хисап чиге, Татарстан Республикасы буенча Роспотребнадзор Идарәсенә (Татарстан) санитар-эпидемиологик нәтижеләре буенча карары 10.07.2009, № 16.11.000.Т.001389.07.09			

	Махсуслаштырылган техника гарантияләре	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-
	Арча шәһәренең гамәлдәге зиратлары	100	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-
	Жиңел автомобильләргә техник хезмәт күрсәтү станцияләре	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-
XXX	«Арча азык-төлек комбинаты» ЖЧЖ	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.8 п.	-	-	-	-	-
	Хужалык складлары	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.14 п.	-	-	-	-	-
	Терлекләр өчен көгү	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.11 п.	-	-	-	-	-
	Олы Бирезә, Кулербаш, Айван зираты	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-
	Арча шәһәренең юкка чыккан зиратлары	50	СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03, 7.1.12 п.	-	-	-	-	-

	<p>Р.М. Гадррахмановны ң ИП автомойкасы белән маштаблы мастерской</p>	<p>100</p>	<p>СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 п.7.1.12</p>	<p>20</p>	<p>шинонтаж мастерскоеның ИП Гадррахманов Р.М. автомойкасы белән санитар-яклау зонасы чикләре проекты, ТР, Арча районы, Арча ш.т.п., Большая ур., 74 б.</p>	<p>Предприятиенең санитар- яклау зонасының исәп- хисап чиге буенча Татарстан Республикасы буенча Баш дәүләт санитария табибының карары; Россия кулланучылар күзәтчелегенең Татарстан Республикасы буенча идарәсенен 02.12.2008 № 16.11.000.Т.002910.12.08.</p>	
	<p>Комсомольская ур., 66 йорт буенча 14 бокска гараж</p>	<p>15</p>	<p>СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03, таблица 7.1.</p>	<p>сәһәгә мәйданчыкла ры чиге буенча</p>	<p>Комсомольская урамында урнашкан 14 бокска гараж өчен санитар өзәлү чикләрен билгеләү проекты, Арча районында, Татарстан Республикасында 66</p>	<p>Санитар-яклау зонасының исәп-хисап чиге буенча Татарстан Республикасы буенча баш дәүләт санитария табибының карары; 2009 елның 19 июнендәге 179/05-04-09 номерлы эксперт бәяләмәсе, Татарстан Республикасы буенча Россия кулланучылар күзәтчелеге идарәсенен санитар-эпидемиологик бәяләмәсе 16.11.000.Т.001475.07.09</p>	

Санитар-яклау зоналары территориясен файдалану регламентлары 18 нче таблицада күрсәтелгән.

Таблица 18

Санитар-яклау зоналарынан файдалану регламентлары

Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рөхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
Санитар-яклау зонасы	<p>Урнаштыру рөхсәт ителми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – торак йортлар, аерым торак йортларны, ландшафт-рекреация зоналарын, ял итү зоналарын, курортлар, шифаханәләр һәм ял йортлары территорияләрен, бакчачылык ширкәтләре һәм коттедж төзелешләре территорияләрен, күмәк яисә индивидуаль дача һәм бакча-бакча участкаларын, шулай ук яшәү тирәлегә сыйфатын нормалаштыра торган башка территорияләрне дә кертеп; – спорт корылмалары, балалар мәйданчыклары, мәгариф һәм балалар учреждениеләре, гомуми файдаланудагы дөвалау-профилактика һәм савыктыру учреждениеләре; – дарулар, дару чаралары һәм (яисә) дару рәвешләре, фармацевтика предприятиеләре өчен чимал складлары һәм ярымпродуктлар житештерү объектлары; сәнәгатънең азык-төлек тармаклары объектлары, азык-төлек чималы һәм азык-төлек продуктларының күпләп складлары объектлары, эчәр суларны эзерләү һәм саклау өчен суүткәргеч корылмалар комплекслары. <p>Авария хәлендәге дежур персонал өчен торак булмаган биналар, вахта ысулы буенча эшләрчеләр өчен биналар, идарә итү биналары, конструктор бюролары, административ билгеләнештәге биналар, фәнни-тикшеренү лабораторияләре, поликлиникалар, ябык типтагы спорт-савыктыру корылмалары, мунчалар, кер юу корылмалары, сәүдә һәм жәмәгать туклануы объектлары, мотельләр, кунакханәләр, гаражлар, жәмәгать һәм индивидуаль транспортны саклау өчен мәйданчыклар һәм корылмалар, янғын деполары, жирле һәм транзит коммуникацияләр, ЛЭП, электр подстанцияләре, нефть һәм газ үткәргечләре, техник су белән тәэмин итү өчен артезиан скважиналары, техник су белән тәэмин итү өчен су суыту корылмалары, техник канализация канализация станцияләре, су белән тәэмин итү станцияләре, АЗС, су белән тәэмин итү корылмалары урнаштыру.</p>	СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 Санитар-яклау зоналары һәм предприятиеләрнең, корылмаларның һәм башка объектларның санитар классификациясе. Яна редакция

Үлэт базлары «Арча РДВБ» ДБУ мәгълүматлары буенча, карала торган территориядә 3 биотермик чокыр һәм 3 себер язвасы үлэт базы урнашкан.

Биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре һәм СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 үлэт базларының санитар-яклау зоналары күләмнәрен 1000 м тәшкит итә (I класслы куркыныч). Арча шәһәре территориясендә урнашкан 79 нчы ветеринария-санитария карточкасы һәм биотермик чокыр (50 нче ветеринария-санитария карточкасы) өчен 2008 елда санитар-яклау зоналарын кыскарту процедурасы үтәлгән. 2008 елның 8 февралендәге 7 нче номерлы Россия Федерациясе Баш дөүлэт санитар табибы Ф. Карары белән

"Арча шәһәр тибындагы поселогы территориясендә сибирегеннән мәхрүм ителгән һәм какшамас үлэт базларының санитар-яклау зонасы күләмен билгеләү турында" санитар-яклау зоналары күләме 50 метрга кадәр кыскартылды.

2015 елда Васильев Буж авылыннан көньяктарак урнашкан 3 нче биотермик чокыр өчен исәп-хисап санитар-яклау зонасы проекты эшләнде, аның нигезендә санитар-яклау зонасы 100 м тәшкил итә. Әлеге проектка «Татарстан Республикасында (Татарстан) гигиена һәм эпидемиология үзәге» ФБУЗның 2015 елның 19 маендагы 78290 номерлы уңай эксперт бәяләмәсе алынды һәм Кулланучылар хокукларын яклау һәм кеше иминлеге өлкәсендә күзәтчелек буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы буенча №16.11.11.001094.06.2015 елның 29 июнендәге 15 номерлы санитар-эпидемиологик бәяләмәсе бирелде. Хәзерге вакытта Баш дәүләт санитария табибының әлеге биотермик чокыр өчен 3 нче биотермик чокыр өчен 100 метрлы санитар-яклау зонасын, шулай ук 40 нчы биотермик чокыр, карала торган территорияләрдә урнашкан 66 нчы һәм 67 нче номерлы себер язвасы үлэт базаларын раслау турындагы карары булмау сәбәпле, генераль план белән биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юк итү буенча 1000 м күләмендә санитар-яклау зоналары билгеләнде (раслаулар). Баш дәүләт ветеринария инспекторы 04.12.1995 ел) һәм СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03. «Себер түләмәсенә санитар-яклау зоналарын куллану режимы өстәмә рәвештә 3.1.7.2629-10 номерлы «Себер түләмәсен профилактикалау» регламентлана (Төп дәүләт санитария табибының 2010 елның 13 маендагы 56 номерлы карары белән расланган) (19 нчы таблица).

Таблица 19

Терлек базларының санитар-яклау зоналарынан файдалану регламентлары

№ т/б	Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рөхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
1	Сигезенче үлэт базы	Санитар-яклау зоналарында нинди дә булса хужалык эшчәнлеге алып бару (шул исәптән торак, ижтимагый, сәнәгать яисә авыл хужалыгы биналары һәм корымалары төзү, көтүлекләр, чөчүлекләр, яшелчә бакчалары, су эчертү, грунтны үзләштерү һәм йөртү белән бәйлә эшләр башкару) тыела.	СП 3.1.7.2629-10 "Себер түләмәсен профилактикалау" (раслаулар). Россия Федерациясе Баш дәүләт санитария табибының 2010 елның 13 маендагы 56 номерлы карары белән)
2	Биотермик чокыр	1000 метрда торак, жәмәгать биналарын, терлекчелек фермаларын (комплексларын) биотермик чокырдан урнаштыру тыела; Терлек зиратлары һәм көтүлекләр каберлекләреннән 200 м дан якынарак урнаштырырга ярамый; Автомобиль, тимер юллар, аларның категориясенә карап, 50-300 метрга якын арадагы үлэт базларына якынаерга тиеш түгел.	Биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре (раслаулар). РФ баш дәүләт ветеринария инспекторы 04.12.1995 ел.)

Автомобильлә һәм тимер юллар. СанПиН 2.2.1/2.1.1.1200-03 нигезендә автомобиль юлларыннан санитар аермалар билгеләнә, аларның зурлыгы һәр конкрет очракта атмосфера һавасының һәм физик факторларның (тавыш, вибрация, электромагнит кырлары һ.б.) пычрануын, алга таба табигый тикшеренүләр һәм үлчәүләргә үткәреп, исәпләп чыгару исәпләре нигезендә билгеләнә.

Шәһәр территориясен кисеп үтүче автомобиль юллары өчен мәгълүматлар булмау сәбәпле, санитар аермалар 8.21 п. нигезендә 42.13330.2011 «Шәһәр төзелеше. Шәһәр һәм авыл жирлекләрен планлаштыру һәм төзү» һәм III категория юллар өчен - 100 м, IV категория юллар өчен - 50 м (20 нче таблица).

Таблица 20

«Арча шәһәре» муниципаль берәмлеге территориясе буйлап уза торган санитария озеклекләренең, автомобиль юлларының күләмнәре

№	Автомобиль юлы исеме	Категория	Санитар аерма 42.13330.2011
1	«Казан - Малмыж»	3	100
2	"Көнъяк яктан Арска якынлашу"	3	100
3	"Арча - Теләче"	4	50
4	"Төбәк-Чокырча - Янга Сала"	4	50
5	«Казан - Малмыж - Купербаш»	4	50
6	"Арча - Марий Эл Республикасы чиге"	4	50
7	"Арча - Сиза"	4	50
8	"Арча - Зур Өтнә"	4	50
9	"Арча - Теләче"	4	50
10	«Купербаш авылы янындагы терлекчелек фермасына якынлашу»	4	50
11	"Сарай Чекурча - Кер Хайван"	4	50

Автомобиль юлларының санитар аермаларын куллану режимы СанПиН 2.2.1.2.1.1.1200-03 (18 нче таблица) билгеләнә.

Инде әйтелгәнчә, муниципаль берәмлек территориясе буенча «г. Арча "Казан-Ижевск" линиясе уза Горький тимер юлының "Казан-Ижевск" линиясе. Тимер юлларның санитар-яклау зонасын куллану режимы «Тимер юллар өчен жирләр бүлеп бирүне проектлау нормалары һәм кагыйдәләре» ОСН 3.02.01-97 нигезендә билгеләнә. Санитар-яклау зонасында, тимер юлның бүленгән полосасыннан тыш, автомобиль юлларын, транспорт корылмаларын һәм корылмаларны, гаражларны, автомобильләр, электр тапшыру һәм элемент линияләрен урнаштыру рөхсәт ителә; санитар-яклау зонасының 50%тан да ким булмаган киңлеген яшел утыртмалар биләргә тиеш.

4.2. Минимал ыраклык зоналары һәм торба үткәргеч транспортның саклау зоналары

Шәһәр жирлеге территориясендә магистраль торба үткәргечләр үсә. Углеводород чималы магистраль продуктүткәргечләр өчен минимал мөмкин булган ара зоналары төзелә. Авария хәлендәге хәлләрдә шартлау куркынычы дәрәжәсен исәпкә алалар һәм, торба үткәргечләрнең диаметрын исәпкә алып, биналар тибына, объектларны билгеләү төренә карап дифференциацияләнган һәм 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*". Магистраль торбаүткәргечләр "(2012 елның 25 декабрендәге 108/ГС номерлы Федераль агентлык боерыгы белән расланган).

Муниципаль берәмлек территориясе буенча узучы магистраль торба үткәргечләрнең минимал мөмкин булган ыраклыгы зоналары 100-350 м (21 нче таблица) тәшкил итә.

Таблица 21

Магистраль торба үткәргечләрнең минимал мөмкин булган зоналары күләмнәре

№ т/б	Зона исеме	Күләме, м	Норматив документлар
1	"Ямбург - Көнбатыш чик"	350	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНиП актуаль редакциясе 2.05.06-85*

2	«Ямбург -Елец II»	350	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
3	«Ямбург - Елец I»	350	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
4	«Уренгой - Центр II»	350	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
5	«Уренгой - Центр I»	350	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
6	«Уренгой - Ужгород»	350	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
7	"Пермь - Горький II"	300	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
8	"Пермь - Горький I"	300	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*
9	"Холмогора - Клин" магистраль үткәргече нефть	200	СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНИП актуаль редакциясе 2.05.06-85*

Карала торган территория буенча уза торган магистраль газүткәргечләрнең минималь мөмкин булган ераклык зоналары кадастр исәбенә куелган (ЗОУИТ 16.09.2.427 кадастр номеры).

Торба үткәргечне зарарлау мөмкинлеген бетерү өчен (аларны прокладкаларның теләсә нинди рәвешендә) саклау зоналары билгеләнә. Торба үткәргечтән саклау зонасы күләме магистраль торба үткәргечләрне саклау кагыйдәләре (раслаулар) белән билгеләнә. 1992 елның 22 апрелендәге 9 нчы номерлы Дәүләт шәһәр техник күзәтчелеге карары белән, алар нигезендә саклау зонасы 25 м күләмендә билгеләнә.

Карала торган территориядә узучы магистраль торба үткәргечләрне проектлауның картографик материалларында чагылдыру ориентлашу булып тора һәм проектлауның алдагы стадияләрендә аныкланырга тиеш.

Магистраль торбаүткәргечләрнең минималь ара һәм сак зоналарынан файдалану режимы 22 нче таблицада күрсәтелгән.

Таблица 22
Магистраль торбаүткәргечләрнең минималь ераклыклары һәм сак зоналарынан файдалану регламентлары

№ т/б	Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рөхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
1	Минималь-мөмкин булган ара зонасы	<p>Урнаштыру рөхсәт ителми:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ шәһәрләр һәм башка торак пунктлар; ➤ дача йортлары булган коллектив бакчалар; ➤ аерым сәнәгать һәм авыл хужалыгы предприятиеләрен; ➤ кошчылык фабрикалары, теплица комбинатлары һәм хужалыклары; ➤ сөт заводлары; ➤ фйдалы казылмаларны эшкәртү карьерлары; ➤ гаражлар һәм автомобильләр өчен ачык тукталышлар; ➤ халык күпләп жыела торган аерым биналар (мәктәпләр, хастаханәләр, балалар бакчалары, вокзаллар һ.б.); ➤ тимер юл станцияләре; аэропортлар; елга портлары һәм пристаньнары; гидро-, электростанцияләр; I-IV класслы елга транспортының гидротехник корылмалары; ➤ су үткәрү корылмаларын һәм насос станцияләрен; ➤ 1000 м3 дан артык саклана торган жинел кабынып китүчән һәм янучан сыеклыклар һәм газлар складлары; автомобильләргә ягулык салу станцияләре һ.б. 	<p>СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85* Магистраль торбаүткәргечләр". СНиП актуаль редакциясе 2.05.06-85*</p>
2	Саклау зонасы	<p>Торба үткәргечләрнең сак зоналарында торба үткәргеч транспорт предприятиеләре белән килештермичә түбәндәгеләр тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ теләсә нинди корылмалар һәм корылмалар төзәргә, ➤ агачлар һәм куаклар утыртырга, куаклар һәм салам жыйрга, ат абзарлары урнаштырырга, терлек асарга, балык промысел участкалары бүлеп бирергә, балык, шулай ук су хайваннары һәм үсемлекләре табышы житештерергә, суүсемнәр корырга, казылык һәм боз эзерләргә; ➤ торба үткәргечләр трассасы аша юлларны һәм кичүләрне төзәргә, ➤ автомобиль транспорты, тракторлар һәм механизмнар стоянкалары корырга, ➤ бакчалар һәм яшелчә бакчалары урнаштырырга; 	<p>Магистраль торбаүткәргечләрне саклау кагыйдәләре</p> <p>(раслаулар. Россия Дәүләт шәһәр техник күзәтчелегенә 22.04.1992 № 9 карары белән;</p> <p>Торба үткәргечләрнең сак зоналарында жирләрдән файдалану тәртибе (раслаулар). Татарстан Республикасы Министрлар</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ сугару жир эшлэрен башкарырга, сугару һәм киштерү системаларын төзөргә; ➤ ачык һәм жир асты, тау, төзелеш, монтаж һәм шартлату эшлэрен, грунт планировкасын һ.б. башкарырга; ➤ скважиналар, шурфлар төзү һәм грунт пробаларын алу (туфрак үрнәкләреннән тыш) белән бәйлә геологик-төшерү, геологик разведка, эзләү, геодезик һәм башка тикшеренү эшлэрен башкарырга. 	Кабинетының 2007 елның 20 августындагы 395 номерлы карары белән)
--	--	--

«ш. Арча» АГРС урнашкан, аннан шулай ук куллану режимы 22 нче таблицада күрсәтелгән магистраль торбаүткәргечләрне чикләү зонасына тәңгәл булган минималь ара зоналары билгеләнә. Уртақ предпритие нигезендә 36.13330.2012 АГРСның минималь мөмкин булган ераклык зонасы 150 м тәшкил итә.

Якын-тирәдәге территорияләр буйлап уза торган магистраль газүткәргечләрдә запорный арматура һәм азык-төлек шәмнәре урнаштырылган. Запорный арматура һәм азык-төлек шәмнәре арасы 36.13330.2012 уртақ предпритие нигезендә биналар һәм корылмаларның фундаментларына кадәр 300 метр тәшкил итә.

4.3. Инженерлык объектларынан һәм корылмаларынан минималь ераклык

«ш. Арча» газ бүлү станцияләре һәм трансформатор подстанцияләре урнашкан.

42.13330.2011 "СНиП 2.07.01-89. Шәһәр төзелеше. Шәһәр һәм авыл жирлекләрен планлаштыру һәм төзү" трансформатор подстанцияләрдән торак йортлар һәм жәмәгать биналары тәрәзәләренә кадәр минималь ара 10 м күләмендә билгеләнә.

62.13330.2011 "СНиП 42-01-2002. Газ-бүлү системалары» 15 м тәшкил итә.

62.13330.2011 «СНиП 42-01-2002. Өйрәнелә торган территориядә уза торган бүлү газүткәргечләреннән газ белән тәмин итү системалары биналарның һәм корылмаларның фундаментларына кадәр минималь мөмкин булган ара 4-20 м тәшкил итә.

4.4. Электр тапшыру линияләренең сак зоналары

Электр тапшыру линияләрен зарарлау мөмкинлеген бетерү өчен саклау зоналары билгеләнә. Электр үткәргечләренең һава линияләреннән саклау зоналарының күләмнәре электр чөлтәре хужалыклары объектларының саклау зоналарын билгеләү һәм мондый зоналар чикләрендә урнашкан жир кишәрлекләреннән файдалануның махсус шартларын билгеләү кагыйдәләре (Россия Федерациясе Хөкүмәтенең 2009 елның 24 февралендәге 160 номерлы карары белән расланган) белән билгеләнә. Для ЛЭП напряжением 500 кВ охранный зона устанавливается размером 30 м, напряжением 110 кВ - 20 м, от ЛЭП напряжением 20 кВ - 10 м (таблица 23).

Таблица 23

Электр тапшыру линияләренең саклау зоналарынан файдалану режимы

Зона исеме	Зонадан файдалану режимы	Норматив документлар
ЛЭПның сак зоналары	Сак зоналарында электр чөлтәре хужалыгы объектларының имин эшен бозарга мөмкин булган теләсә нинди гамәлләрне гамәлгә ашыру тыела, шул исәптән: –балалар һәм спорт майданчыкларын, стадионнарны, базарларны, сәүдә нокталарын, кыр станокларын, терлекләр өчен урыннар, гаражлар һәм барлык төр машиналар һәм механизмнарның стоянкаларын урнаштырырга, билгеләнгән тәртиптә рөхсәт ителгән эшләрне башкаруга мәшгуль	Электр чөлтәре хужалыгы объектларының саклау зоналарын һәм мондый зоналар чикләрендә урнашкан жир кишәрлекләреннән файдалануның

<p>булмаган кешеләр күп тупланган теләсә нинди чаралар үткәрергә;</p> <p>–теләсә нинди объектлар һәм предметларны (материалларны) урнаштырырга, шулай ук теләсә нинди эшләр башкарырга һәм электр челтәре хужалыгы объектларына керүгә комачауларга мөмкин булган корымалар төзөргә;</p> <p>–һөжүм механизмнары белән эшләүне һ.б.</p> <p>Саклау зоналары чикләрендә юридик һәм физик затларга челтәр оешмаларын килештерү турында язмача карамыйча түбәндәгеләр тыела:</p> <p>–бина һәм корымаларны төзү, капитал ремонтлау, реконструкцияләү яисә сүтү;</p> <p>–бакча, яшелчә бакчасы һәм дача жир кишәрлекләрен, бакчачылык, яшелчәчелек яисә дача коммерциягә карамаган берләшмәләр объектларын, торак төзелеше объектларын, шул исәптән индивидуаль жир кишәрлекләрен урнаштырырга</p> <p>–тау, шартлату, мелиоратив эшләр, шул исәптән жирләрне вакытлыча су басу белән бәйлә;</p> <p>–агач һәм куаклар утырту һәм кисү.</p>	<p>махсус шартларын билгеләү кагыйдәләре (Россия Федерациясе Хөкүмәтенен 2009 елның 24 февралендәге 160 номерлы карары белән расланды)</p>
---	--

4.5. Өске су объектларының сак зоналары

Россия Федерациясе Су кодексының 65 статьясы нигезендә су саклау зоналары елгаларның, инешләрнең, күлләрнең, сусаклагычларның яр буе линиясенә тоташкан һәм аларда күрсәтелгән су объектларының пычрануын, чүпләнүен, ләм утыруын һәм суларын ярлыландыруны булдырмау, шулай ук су биологик ресурсларының һәм хайваннар һәм үсемлекләр дөньясының башка объектларының яшәү тирәлеген саклау максатларында хужалык һәм башка эшчәнлекне гамәлгә ашыруның махсус режимы билгеләнә торган территорияләрдән гыйбарәт.

Су саклау зоналары чикләрендә хужалык һәм башка эшчәнлеккә өстәмә чикләүләр кертелә торган территорияләрдә яр буе яклау полосалары урнаштырыла.

Елгаларның, инешләрнең су саклау зоналарының киңлегенә һәм аларның яр буе яклау полосасының киңлегенә тиешле яр сызыгыннан билгеләнә.

Елгаларның яисә инешләрнең су саклау зонасы киңлегенә аларның елгалар яисә инешләр өчен озынлыктагы чишмәдән билгеләнә:

- ун километрга кадәр - илле метр күләмендә;
- уннан алып илле километрга кадәр - йөз метр күләмендә;
- илле километрдан һәм аннан да күбрәк - ике йөз метр күләмендә.

Яр буе яклау полосасының киңлегенә су объекты ярының текәлегенә бәйлә рәвештә билгеләнә һәм кирегә авышу өчен 30 м яисә 3 һәм аннан да күбрәк авышу өчен 0, 40 м тәшкил итә.^{ooo} Балык хужалыгы эһәмиятенә ия сусаклагычлар өчен, аларга карала торган территориядә урнашкан Арча балык хужалыгы буалары керә, яр буе яклау полосасы 200 м күләмендә билгеләнә.

Елга, чишмә башыннан алып инешкә кадәр 10 км дан да кимрәк булган инеш өчен су саклау зонасы яр буе яклау полосасы белән туры килә. Елганың, инешнең чишмә башлары өчен су саклау зонасы радиусы илле метр күләмендә билгеләнә.

Гомуми файдаланудагы су объектынның яр буе линиясе буйлап гомуми файдалану өчен билгеләнгән яр буе полосасы билгеләнә. Су объектларының яр буе полосасының киңлегенә 20 м тәшкил итә, моңа каналларның, шулай ук елгаларның һәм инешләрнең яр буе полосалары 10 км га кадәр сузылган (5 м). Гражданнарның су объектына иреккә керүен тәэмин итү максатларында яр буе полосасы төзелә алмый.

Шулай итеп, Казансу елгасының су саклау зоналарының күләме 200 м, рр. Кисмес, Везинка - 100 м, калган су объектлары - 50 м. Барлык су объектларының яр буе яклау зонасы, су

хужалыгы эһәмиятенә ия буалардан тыш, 50 м га тигез. Яр бие полосасы рр. Казансу, Кисмесь, Везинка, күлләр һәм буалар - 20 м, калган су объектлары - 5 м.

Су саклау зоналарыннан, яр бие яклау зоналарыннан һәм өске су объектларының яр бие полосаларыннан файдалану регламентлары 24 нче таблицада күрсәтелгән.

Таблица 24

Су саклау зоналарыннан, яр бие яклау зоналарыннан һәм өске су объектларының яр бие полосаларыннан файдалану регламентлары

№ т/б	Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рәхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
1	Су саклау зонасы	<p>Су саклау зоналары чикләрендә түбәндәгеләр тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> - туфракның уңдырышлылығын көйләү максатларында агып төшүче сулардан файдалану; - зиратларны, үлэт базларын, житештерү һәм куллану калдыкларын күмү урыннарын, химик, шартлаткыч, агулы матдәләрен, радиоактив калдыкларны күмү пунктларын урнаштыру; - зарарлы организмнарга каршы көрәш буенча авиация чараларын гамәлгә ашыру; - транспорт чараларының (махсус транспорт чараларыннан тыш) хәрәкәте һәм туктап торуы, моңа юлларда һәм юлларда каты өслекле махсус жиһазландырылган урыннарда аларның хәрәкәте һәм туктап торулары керми; - автозаправка станцияләрен, ягулык-майлау материаллары складларын урнаштыру (моңа, эйләнә-тирә мохитне саклау өлкәсендәге кануннар һәм Су кодексы таләшләрен үтәгән очракта, транспорт чараларын техник карау һәм ремонтлау өчен кулланыла торган техник хезмәт күрсәтү станцияләрен, ягулык-майлау материаллары складларын портлар, суднолар төзү һәм суднолар ремонтлау оешмалары, эчке су юллары инфраструктурасы территорияләрендә урнаштырылган очраklar керми); - пестицидларның һәм агрохимикатларның махсуслаштырылган саклагычларын урнаштыру, пестицидлар һәм агрохимикатлар куллану; - агым суларны, шул исәптән дренаж суларны агызу; - гомумтаралган файдалы казылмаларны разведкалау һәм чыгару (гомумтаралган файдалы казылмаларны разведкалау һәм чыгару файдалы казылмаларның башка төрләрен разведкалау һәм чыгаруны гамәлгә ашыручы жир асты байлыкларыннан 	Россия Федерациясе Су кодексы

		<p>файдаланучылар тарафыннан тау бүлемтеклэренен жир асты байлыклары һәм (яисә) геологик катламнарның жир асты байлыклары турындагы Россия Федерациясе законнары нигезендә бирелгән чикләрдә гамәлгә ашырылган очрактардан тыш).garantF1://10004313.7</p> <p>Су саклау зоналары чикләрендә хужалык объектларын һәм башка объектларны проектлау, төзү, реконструкцияләү, файдалануга кертү һәм эксплуатацияләү рөхсәт ителә, мондый объектларны су объектларын пычранудан, чүпләнүдән һәм суларны саегудан су законнары һәм әйләнә-тирә мохитне саклау өлкәсендәге кануннар нигезендә саклауны тәмин итә торган корылмалар белән жиһазландыру шарты белән.</p>	
2	Яр бие сак полосасы	<p>Яр бие яклау полосалары чикләрендә су саклау зонасы өчен билгеләнгән чикләүләр белән беррәттән түбәндәгеләр тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> – жирләрне сөрү; – юыла торган грунтларның өемнәрен урнаштыру; – авыл хужалыгы терлекләрен көтү һәм алар өчен жәйге лагерлар, ванналар булдыру. <p>Урында су саклау зоналары чикләрен һәм яр бие яклау полосалары чикләрен махсус мәгълүмат тамгалары белән беркетү жир законнары нигезендә гамәлгә ашырыла.</p>	Россия Федерациясе Су кодексы
3	Яр бие полосасы	<p>Һәр гражданин алар янында йөрү һәм булу өчен гомуми файдаланудагы су объектларының яр бие полосасыннан (механик транспорт чараларыннан файдаланмыйча), шул исәптән һәм спорт балыкчылыгын гамәлгә ашыру һәм йөзү чараларын причал ясау өчен файдаланырга хокукы.</p> <p>Яр бие полосасы чикләрендә жир кишәрлекләрен хосусыйлаштыру тыела.</p>	Россия Федерациясе Су кодексы Россия Федерациясе Жир кодексы

4.6. Эчә торган су белән тәмин итү чыганакларын санитар саклау зоналары

Муниципаль берәмлек территориясендә су белән тәмин итүнең жир асты чыганаклары - су жыю скважиналары урнашкан, алардан СанПиН 2.1.4.1110-02 «Эчәр өчен билгеләнгән су белән тәмин итү һәм суүткәргечләрнең санитар саклау зоналары» билгеләнергә тиеш.

Санитария саклау зоналары өч пояс составында оештырыла:

Беренче пояс (каты режимлы) суалгычларның урнашу территориясен, барлык суүткәргеч корылмаларның һәм суүткәргеч каналының урнашу майданнарын үз эченә ала. Аның билгеләнеше - очраклы яки аңлы рәвештә пычранудан һәм зарарланудан су алу һәм су жыю корылмалары урынын яклау.

Икенче һәм өченче поясларны (чикләүләр поясын) су белән тәмин итү чыганакларының пычрануын кисәтү өчен билгеләнгән территорияне кертеләр.

Һәр өч поясның һәркайсында махсус режим билгеләнә һәм су сыйфаты начараюны кисәтүгә юнәлдерелгән чаралар комплексы билгеләнә.

Карала торган территориядә урнашкан эчә торган су белән тәэмин итүнең 5 чыганагы өчен санитария саклау зоналары проектлары эшләнде (25 нче таблица):

Таблица 25

Эчә торган су белән тәэмин итү чыганакаларының санитар саклау зоналарының күләмнәре турында белешмәләр

№	Су белән тәэмин итү чыганагы, урнашу урыны	ЗСО I поясы	ЗСО поясы	ЗСО III поясы	Проект исеме
1	7 нче су жыю скважинасы (Купербаш авылының көнчыгыш кыры)	30	117	502	Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Күпербаш бистәсендә жир асты суларын су жыю зоналарының (7 нче скважина) проекты, «СтройИнвестПроект» ЖЧЖ, 2008
2	20 нче су жыю скважинасы (Зур Бирәзә авылының көнбатыш чите)	30	69	815	Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Наласа һәм Өчиле авыл жирлегә жир асты суларын су жыю урыннарын санитар саклау зонасы поясларын, «СтройИнвестПроект» ЖЧЖ, 2008
3	80 нче су жыю скважинасы (Васильево Буж авылының көнчыгыш чите)	30	99	423	Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Буа бистәсендә жир асты суларын су жыю зоналарының (80 нче номерлы скважина) проекты, «СтройИнвестПроект» ЖЧЖ, 2008
4	59 нчы су жыю скважинасы (Иске Айван авылының үзәк өлеше)	30	135	576	Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Иске Айван бистәсендә жир асты суларын су жыю зоналары проекты (59 нчы скважина) Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының Иске Айван Төбәк-Чокырча авыл жирлегә, «СтройИнвестПроект» ЖЧЖ, 2008
5	«Татавтодор» ААЖ № 161020070 су жыю скважинасы	30	110,5	746,4	«Татавтодор» ААЖ Арча филиалы «Экоэксперт» ЖЧЖ житештерү базасы янындагы жир асты байлыклары кишәрлегендә 161020070 нче су жыю скважинасының санитар саклау зонасы проекты

Муниципаль берәмлек территориясен (чишмәләр һәм су жыю скважиналары) су белән тәэмин итүнең башка чыганакалары өчен эшләнгән зоналар проектлары булмау сәбәпле СанПиН 2.1.4.1110-02 нигезендә санитар саклау зонасының беренче поясы күләмнәре 50 м ераклыкта кабул ителде. Су белән тәэмин итү чыганакалары белешмәләре өчен икенче һәм өченче поясларның чикләре исәп-хисап ясарга кирәк.

Эчэ торган су белэн тээмин итү чыганаclarын санитар саклау зоналарыннан файдалану регламентлары 26 нчы таблицада бирелгэн.

Таблица 26

Эчэ торган су белэн тээмин итү чыганаclarын санитар саклау зоналарыннан файдалану регламентлары

Зона исеме	Күрестелгэн зонадан файдалану режимы	Рөхсэт ителгэн файдалануны жайга сала торган норматив документлар
Су белэн тээмин итүнең жир асты чыганаclarы	<p>I пояс чикләрендә югары көпшәле агачлар утырту рөхсәт ителми, суүткәргеч корылмаларны эксплуатацияләүгә, реконструкцияләүгә һәм киңәйтүгә турыдан-туры катнашы булмаган барлык төзелеш төрләре, шул исәптән төрле билгеләнештәге торба үткәргечләр салу, торак һәм хужалык-көнкүреш биналарын урнаштыру, кешеләр яшәве, агулы химикатлар һәм ашламалар куллану рөхсәт ителми.</p> <p>Биналар, икенче пояс территориясендә санитар режимны исәпкә алып, ЗСОның 1 нче поясыннан читтә урнашкан якындагы көнкүреш яки житештерү канализациясе системасына яки чистарту корылмаларының жирле станцияләренә агып төшүче суларны канализация белән жиһазландырылган булырга тиеш.</p> <p>Санитария саклау зоналары 2 нче һәм 3 нче пояслар чикләрендә тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> –яңа скважиналар бораулау һәм туфрак катламын бозуга бәйлә яңа төзелеш (Роспотребнадзор идарәсенә ТО белән мәжбүри килештерелгән очракта башкарыла); –эшкәртелгән суларны жир асты офыкларына керту һәм каты калдыкларны жир асты байлыкларын төзүне; –жир асты суларының химик пычрануы куркынычын тээмин итә торган ГСМ, агулы химикатлар һәм минераль ашламалар, промсток тупланмалары, шламосаклагычлар һәм башка объектлар складларын урнаштыру. Мондый объектларны санитар саклау зонасының 3 нче поясы чикләрендә сакланган жир асты суларын файдаланганда гына рөхсәт ителә, шул чакта Роспотребнадзор органнарының геологик контроль органнары баяләмәсен исәпкә алып бирелгән санитар-эпидемиологик баяләмәсе булганда, су офыгын пычранудан саклау буенча махсус чаралар башкарылган очракта гына рөхсәт ителә. <p>Шулай ук II пояс чикләрендә тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> –зиратларны, үләт базларын, ассенизация кырларын, фильтрлау кырларын, тирес саклагычларны, силос траншеяларын, терлекчелек һәм кошчылык предприятиеләрен һәм жир асты суларының микроб пычрануына бәйлә башка объектларны урнаштыру; –ашламалар һәм агулы химикатлар куллану; –төп файдаланудагы урманны кисү. 	<p>СанПиН 2.1.4.1110-02 «Эчәр өчен билгеләнгән су белән тээмин итү һәм суүткәргечләр чыганаclarын санитар саклау зоналары»</p>

4.7. Урман фонды жирләрә

«Ш. Арча» урман-дала зонасында урнашкан саклагыч (кыйммәтле урманнар - урманнар, эрозиягә каршы урманнар) һәм эксплуатация урманнары урнашкан. Урман фонды жирләреннән файдалану регламенты 27 нче таблицада бирелгән.

Таблица 27

Урман фонды урманнарыннан файдалану регламентлары

	Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рөхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
Саклау урманнары			
1	Кыйммәтле урманнар	<p>Кыйммәтле урманнарда урман утыртмаларын тоташ кисү тыела, моңа түбәндәгеләр керми:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Сайлап алу кисүләре үзләренә мохит барлыкка китерүче, су саклау, санитария-гигиена, сәламәтләндрәү һәм башка файдалы функцияләрен югалткан урман утыртмаларын саклагыч урманнарның һәм алар башкарган файдалы функцияләренә максатчан билгеләнешен саклап калуны тәмин итә торган урман утыртмаларына алмаштыруны тәмин итмәгән очраклар; - урман инфраструктурасын төзүгә бәйлә булмаган объектларны төзү, реконструкцияләү, эксплуатацияләү жир асты байлыкларын геологик өйрәнү эшләрен гамәлгә ашыру, файдалы казылмалар ятмаларын эшкәртү, сусаклагычлардан һәм башка ясалма су объектларыннан файдалану, шулай ук гидротехник корылмалардан, елга портларыннан, причаллардан файдалану; электр тапшыру линияләреннән, элемтә, юллар, торбаүткәргечләр һәм башка линия объектларыннан, шулай ук күрсәтелгән объектларның аерылгысыз технологик өлешә булган корылмалардан файдалану максатларында Россия Федерациясә законнары нигезендә тыелмаган яисә чикләнмәгән очраклар. <p>Кыйммәтле урманнарда, линия объектларыннан һәм гидротехник корылмалардан тыш, капитал төзелеш объектларын урнаштыру тыела.</p> <p>Су объектлары буйлап урнашкан урманнарның тыелган полосаларында, углеводород чималы ятмаларын геологик өйрәнү һәм эшкәртү эшләрен башкаруга бәйлә линия объектларыннан, гидротехник корылмалардан һәм объектларыннан тыш, капитал төзелеш объектларын урнаштыру тыела.</p>	Россия Федерациясә Урман кодексы
Эксплуатация урманнары			
2	Эксплуатация урманнары	<p>Эксплуатация урманнарында түбәндәгеләр рөхсәт ителә:</p> <ul style="list-style-type: none"> - агач әзерләү; - живица әзерләү; 	Россия Федерациясә Урман кодексы

	<ul style="list-style-type: none"> - жир асты урман ресурсларын эзерләү һәм жыю; - азык-төлек урман ресурсларын эзерләү һәм дару үсемлекләрен жыю; - аучылык хужалыгы өлкәсендә эшчәнлек төрләрен гамәлгә ашыру; - авыл хужалыгын алып бару; - фәнни-тикшеренү эшчәнлеген, белем бирү эшчәнлеген гамәлгә ашыру; - рекреация эшчәнлеген гамәлгә ашыру; - урман плантацияләре төзү һәм аларны эксплуатацияләү; - урман культуралары, жиләк-жимеш, декоратив үсемлекләр, дару үләннәре үстерү; - урман үсемлекләренең (үсентеләр, чөчкәннәр) утырту материалын үстерү; - жир асты байлыklarын геологик өйрәнү, файдалы казылмалар ятмаларын эшкәртү эшләрен башкару; - сусаклагычлар һәм башка ясалма су объектлары, шулай ук гидротехник корылмалар, диңгез портлары, диңгез терминаллары, елга портлары, причаллар төзү һәм эксплуатацияләү; - линия объектларын төзү, реконструкцияләү, эксплуатацияләү; - агач һәм башка урман ресурсларын эшкәртү; - дини эшчәнлекне гамәлгә ашыру; - әлеге урманнар урнашкан жирләрнең максатчан билгеләнеше нигезендә эшчәнлекнең башка төрләре. 	
--	---	--

4.8. Табигый чикләүләр зоналары

«Ш. Арча» табигый чикләүләр зоналарына керә:

- су басу зоналары;
- су басу зоналары;
- эрозия процессларын үстерү зоналары;
- карст процессларын үстерү зоналары.

Су басу һәм су басу зоналарынан файдалану регламенты Россия Федерациясе Су кодексы һәм СНиП 2.06.15-85 «Территорияне су басудан һәм су басудан инженер яклау», эрозия һәм карст процессларын үстерү зоналары - 116.13330.2012 «Территорияләрне, биналарны һәм корылмаларны куркыныч геологик процесслардан инженер яклау. Төп нигезләмәләр» (28 нче таблица).

Таблица 28

Табигый чикләүләр зоналарынан файдалану регламентлары

№ т/б	Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рөхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
-------	------------	--------------------------------------	---

1	Су басу һәм су басу зоналары	<p>Су басу һәм су басу зоналары чикләрендә тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> - яна торак пунктлар урнаштыру һәм капитал төзелеш объектларын төзү суларның тискәре йогынтысын булдырмау буенча махсус яклау чаралары үткәрмичә; - туфракның уңдырышлылыгын көйләү максатларында агыш төшүче сулардан файдалану; - зиратларны, үлэт базларын, житештерү һәм куллану калдыкларын күмү урыннарын, химик, шартлаткыч, агулы матдәләрне, радиоактив калдыкларны саклау һәм күмү пунктларын урнаштыру; - зарарлы организмнарга каршы көрәш буенча авиация чараларын гамәлгә ашыру; - яклана торган территориядә гидрологик һәм гидрогеологик режимнарны бозу; - дамбаларны үстерү өчен саклагыч корылмалар көпшәсеннән түбәнрәк грунтны алу; - тау битләрен кисү, су агымнарының су саклау зонасында жирле материаллар карьерларын эшләү; - яклана торган территориянең һәм аның янәшәсендәге акваториянең рекреацион потенциалын киметүгә китерә торган эшчәнлек; - территорияне пычрату. 	<p>Россия Федерациясе Су кодексы</p> <p>СНиП 2.06.15-85 «Территорияне су басудан һәм су басудан инженер яклау»</p>
2	Эрозия процессларын үстерү зоналары	<p>Эрозион һәм оползнев процессларына дучар булган зоналарда биналарны проектлаганда һәм төзегәндә төзелеш территориясен инженерлык яклавы каралырга тиеш.</p> <p>аларны үстерүдә мониторинг тикшеренүләр үткәрергә, күзәтү чөлтәрен кинәйтергә, тау битләрен эрозиядән яклау чараларын эшләргә һәм гамәлгә ашырырга кирәк.</p>	<p>СП 116.13330.2012 "Территорияләрне, биналарны һәм корылмаларны куркыныч геологик процесслардан инженер яклау. Проектлауның төп нигезләмәләре»</p>
3	Карст процессларын үстерү зоналары	<p>Карст ясалу өлкәсенә тоташтырылган территорияләрдә биналар проектлаганда һәм төзегәндә, төзелеш территориясен карстомәгариф системасыннан инженерлык яклавы күздә тотылырга тиеш.</p> <p>Күтәрелгән зоналарны ачыклау, аларны контурлау, ятма тирәнлекләрен билгеләү, ярыкларны тутыру характеры һәм тирәнлекләрен билгеләү максатыннан известьташларны жентекләп өйрәнү кирәк, шулай ук чуарлык арту зоналары ачыкланган очракта жир асты сулары режимын даими гидрогеохимик күзәтүләр һәм жир өслегенең явым-төшемнәрен (утырыш) геодезик</p>	<p>СП 116.13330.2012 "СНиП 22-02-2003. Территорияләр, биналар һәм корылмаларны куркыныч геологик процесслардан инженер яклау. Төп нигезләмәләр" (РФ Төбәк үсеше министрлыгының 2012 елның 30 июнендәге 274 номерлы боерыгы нигезендә)</p>

	күзәтүләр кирәк.биналар һәм корымалар.	
--	--	--

4.9. Махсус сакланылучы табигать территорияләре һәм махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен планлаштырыла торган резерв жир кишәрлекләре

Билгеләп үтелгәнчә, авыл жирлеге территориясе буйлап Казансу елгасы ага, ул төбәк әһәмиятендәге табигый ядкәрләргә карый. Табигать һәйкәле территориясен файдалану режимы «Махсус сакланучы табигать территорияләре турында» 1995 елның 14 мартындагы 33-ФЗ номерлы Федераль закон, шулай ук Россия Федерациясе Су кодексы нигезендә билгеләнә.

Махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен планлаштырыла торган резерв жир кишәрлегеннән файдалану режимы, «Кисмесь елгасының су саклау зонасы» Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының «Махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен жирләрне резервлау турында» 2000 елның 13 октябрэндәге 730 номерлы карары (29 нчы таблица) нигезендә билгеләнә.

Таблица 29

Махсус сакланылучы табигать территорияләреннән файдалану регламентлары

Зона исеме	Күрсәтелгән зонадан файдалану режимы	Рөхсәт ителгән файдалануны жайга сала торган норматив документлар
Казансу елгасы табигать һәйкәле	<p>Табигать һәйкәлләре территорияләрендә һәм аларның саклау зоналары чикләрендә табигать һәйкәлләренең сакланышын бозуга китерә торган һәртөрле эшчәнлек тыела.</p> <p>Табигать һәйкәлләре урнашкан жир кишәрлекләренең милекчеләре, хужалары һәм файдаланучылары табигать һәйкәлләрен махсус саклау режимын тәмин итү йөкләмәләрен үз өсләренә алалар.</p> <p>Федераль яисә региональ әһәмияттәге табигать һәйкәлләрен махсус саклауның билгеләнгән режимын тәмин итүгә күрсәтелгән жир кишәрлекләре милекчеләренең, аларның хужаларының һәм кулланучыларының чыгымнары тиешенчә федераль бюджет һәм Россия Федерациясе субъектлары бюджетлары акчалары, шулай ук бюджеттан тыш фондлар акчалары исәбеннән каплана.</p>	«Махсус сакланылучы табигать территорияләре турында» 1995 елның 14 мартындагы 33-ФЗ номерлы Федераль закон
«Кисмесь елгасының су саклау зонасы» махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен планлаштырылган резерв жир кишәрлеге	<p>МСТТ өчен планлаштырыла торган резерв жир кишәрлекләре территориясендә табигый комплексларга һәм аларның компонентларына тискәре йогынты ясый торган теләсә нинди эшчәнлек жайга салына, шул исәптән тыела:</p> <ul style="list-style-type: none"> — жирләрне сөрү (сөрүлекләрдән тыш); — шартлату эшләре; — торак пунктлар территорияләреннән тыш, дәүләт (республика һәм коммуналь) милке предприятиеләрен (объектларын) хосусыйлаштыру; 	«Махсус сакланылучы табигать территорияләре өчен жирләрне резервлау турында» Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының 13.10.2000 № 730

	<ul style="list-style-type: none"> – гидромелиорация һәм ирригацион эшләр башкару, геологик-разведка тикшеренүләре һәм файдалы казылмалар эшкәртү; – биналар һәм корылмалар, юллар һәм торбаүткәргечләр, электр линияләре һәм башка коммуникацияләр төзү (торак пунктлар территорияләреннән тыш); <p>чикләнеләр:</p> <ul style="list-style-type: none"> – төп файдалану чикләре (билгеләнгән тәртиптә исәп-хисап урман секциясен янадан раслап); – ТР Урман хужалыгы министрлыгы белән килештереп, арендага бирү, жир бүлеп бирү. <p>Башка хужалык эшчәнлегенә бары тик дәүләт экология экспертизасының уңай бәяләмәсе булганда гына рөхсәт ителә.</p>	<p>карары</p>
--	--	---------------

4.10. Приаэродром территорияләре

Муниципаль берәмлек «ш. Арча "Россия ДОСААФ Татарстан Республикасының Үзәк аэроклубы" АНО "Коркачык" аэродромының приаэродром территориясе чикләрендә тулысынча урнашкан. Россия Федерациясенең һава киңлегеннән файдалануның федераль кагыйдәләре нигезендә аэродром территориясе чикләре жир яки су өслегенә һава алымнары полосалары проекциясенә тышкы чиге буенча, ә һава алымнары полосаларынан тыш - аэродромның контроль ноктасыннан 30 км радиусы эйләнәсе буенча билгеләнә.

Океан яны территориясе территориядән файдалануның махсус шартлары булган зона булып тора һәм Россия Федерациясенең тиешле субъектын территориаль планлаштыру схемасында чагылдырыла.

Аэродромлы территория чикләрендә шәһәр һәм авыл жирлекләрен проектлау, төзү һәм үстерү, шулай ук сәнәгать, авыл хужалыгы объектларын, капитал һәм индивидуаль торак төзелеш объектларын һәм аэропорт милекчесе белән килештермичә башка объектларны төзү һәм реконструкцияләү тыела.

4.11. Әйләнә-тирә мохитнең торышын һәм аның пычрануын стационар күзәтүләрен сак зоналары

Арча шәһәре территориясендә «Татарстан Республикасының гидрометеорология һәм әйләнә-тирә мохитне күзәтү идарәсе» ФДБУнең «Арча» метеорология станциясе урнашкан.

Әйләнә-тирә табигать мохитенең торышын стационар күзәтү пунктларын булдыру турындагы нигезләмәгә, аның пычрануы (Россия Федерациясе Хөкүмәтенең 1999 елның 27 августындагы 972 номерлы карары белән расланган) әйләнә-тирә мохитнең торышы турында дәрәҗә мәгълүмат алу максатларында, аның күзәтүләрен стационар пунктлары тирәсендә пычрануы (аэродромнарда урнаштырыла торган метеорологик жиһазлардан тыш) жир кишәрлекләре һәм акватория өлешләре рәвешендәге саклау зоналары барлыкка килә, алар жирлек планында әлегә пунктлар чикләреннән барлык яктарга 200 метр ераклыкта ераклыктагы ябык сызык белән чикләнә.

Күзәтүләрен стационар пунктларының сак зоналары чикләрендә хужалык эшчәнлегенә чикләүләр билгеләнә, ул әйләнә-тирә табигать мохитенең торышы, аның пычрануы турындагы мәгълүматның дәрәҗәсенә чагылыш табарга мөмкин.

"Арча" метеорология станциясенә саклау зонасы чикләрендә утар төзелеш, мәгариф учреждениеләре һәм житештерү объектлары була.

4.12. Мелиорацияләнгән торган авыл хужалыгы территорияләре зоналары

Татарстан Республикасы территориясендә сугарулы жирләр, ягъни сугарулы авыл хужалыгы жирләре бар. «Жирләрне мелиорацияләү турында» 1996 елның 10 гыйнварындагы 4-ФЗ номерлы Федераль законның 30 статьясы нигезендә сугарулы жирләрдә объектлар төзү һәм жирләрне мелиорацияләү өчен билгеләнмәгән башка эшләр башкару сугарулы жирләрдә туфракның су, һава һәм туклыклы режимнарын начарайтырга, шулай ук гидротехник корылмалар һәм саклагыч урман утыртмаларын аерым урнашкан мелиорация системаларын эксплуатацияләүгә комачауларга тиеш түгел.

Мелиорацияләнә торган жирләрдә теләсә нинди эшчәнлек, мелиорацияне дә кертәп, агросәнәгать комплексы өлкәсендә дәүләт сәясәтен эшләү һәм норматив-хокукый жайга салу функцияләрен башкаручы федераль башкарма хакимият органы билгеләгән таләпләр нигезендә гамәлгә ашырылырга тиеш.

Мелиорацияләнә торган жирләрдә элемент, электр тапшыру, торбаүткәргеч, юллар һәм башка объектлар линияләрен төзү һәм эксплуатацияләү дәүләт хезмәтләрен күрсәтү, агросәнәгать комплексы өлкәсендә дәүләт мөлкәте белән идарә итү функцияләрен гамәлгә ашыручы федераль башкарма хакимият органы, мелиорацияне дә кертәп, шулай ук Россия Федерациясе субъектлары башкарма хакимиятенә тиешле органнары белән килештереп гамәлгә ашырылырга тиеш.

«Жирләрне яисә жир кишәрлекләрен бер категориядән икенчесенә күчерү турында» 2004 елның 21 декабрендәге 172-ФЗ номерлы Федераль законның 7 статьясы нигезендә авыл хужалыгы жирләрен яисә мондый жирләр составындагы жир кишәрлекләрен авыл хужалыгы билгеләнешендәге жирләрдән башка категориягә күчерү түбәндәге аерым очрактарда рөхсәт ителә:

- жирләрне консервацияләп;
- махсус сакланылучы табигать территорияләрен төзеп яисә жирләрне табигатьне саклау, тарихи-мәдәни, рекреацион һәм башка аеруча кыйммәтле жирләргә кертәп;
- жирлекләрнең үзенчәлекләрен билгеләп яисә үзгәртәп;
- кадастр бәясен муниципаль район буенча кадастр бәясенә уртача дәрәжәсеннән артмаган жирләрдә, шулай ук башка жирләрдә һәм башка төрле хужалык ихтияжлары булган жирләрдә элекке объектларны урнаштыруның башка вариантлары булмаганда, моңа «Жирләрне яисә жир кишәрлекләрен бер категориядән икенчесенә күчерү турында» Федераль законның 7 статьясындагы 2 өлешендә күрсәтелгән жирләрдә урнаштырудан тыш;
- авыл хужалыгы житештерүен гамәлгә ашыру өчен яраклы булмаган жирләрне урман фонды жирләре, су фонды жирләре яисә запас жирләр составына кертәп;
- линия объектларын төзү чорына бирелә торган авыл хужалыгы жирләренә бер өлешен билгеләнгән тәртиптә рекультивацияләү проекты белән расланган очракта, юллар, электр тапшыру линияләре, элемент линияләре (шул исәптән линияле-кабельле корылмалар), нефть үткәргечләр, газүткәргечләр һәм башка торбалар, тимер юл линияләре һәм башка шундый корылмалар төзәргә;
- Россия Федерациясенә халыкара йөкләмәләрен үтәгән килеш, тиешле объектларны урнаштыруның башка вариантлары булмаганда, ил оборонасын һәм дәүләт иминлеген тәмин итәп;
- жирләрне рекультивацияләүнең расланган проекты булганда, файдалы казылмалар табуны;
- социаль, коммуналь-көнкүреш билгеләнешендәге объектларны, сәламәтлек саклау, мәгариф объектларын элекке объектларны урнаштыруның башка вариантлары булмаганда урнаштырганнан соң.

Авыл хужалыгы жирләрен яисә мондый жирләр составындагы жир кишәрлекләрен авыл хужалыгы билгеләнешендәге жирләрдән күчерү, аларның кадастр бәясен муниципаль район буенча кадастр бәясенә уртача дәрәжәсеннән илле процентка һәм аннан да артыграк булган жирләрдән һәм аеруча кыйммәтле продуктив авыл хужалыгы жирләреннән түбәндәгеләр тапшыру рөхсәт ителә:

- жирлекләрнең үзенчәлекләрен билгеләп яисә үзгәртәп;
- линия объектларын төзү чорына бирелә торган авыл хужалыгы жирләренә бер өлешен билгеләнгән тәртиптә рекультивацияләү проекты белән расланган очракта, юллар, электр тапшыру линияләре, элемент линияләре (шул исәптән линияле-кабельле корылмалар), нефть

- үткэргечлэр, газүткэргечлэр һәм башка торбалар, тимер юл линияләре һәм башка шундый корылмалар төзөргә;
- Россия Федерациясенен халыкара йөкләмәләрен үтәгән килеш, тиешле объектларны урнаштыруның башка вариантлары булмаганда, ил оборонасын һәм дәүләт иминлеген тәмин итеп;
  - жирләрне рекультивацияләүнең расланган проекты булганда, файдалы казылмалар чыгару белән.

5. Экологик възгыятьне оптимальлэштерү чаралары

Әйләнә-тирә мохитне саклау өлкәсендәге стратегик максатлар экологик хәлне савыктыру һәм халыкның һәм территорияләрнең экологик иминлеген тәмин итү, табигать экосистемаларын саклау һәм торгызу, табигатьтән рациональ һәм тотрыклы файдалануны тәмин итү.

Генераль план белән территорияне экологик тотрыклы үстерүнең төп юнәлешләре билгеләнде, аларны гамәлгә ашыру өчен табигатьне саклау чаралары эшләнде, аларга түбәндәгеләр керә:

- территориядән файдалануның махсус шартлары булган зоналарны оештыру;
- һава бассейнын саклау;
- су ресурсларын саклау һәм алардан нәтижәле файдалану;
- жир фондын саклау;
- калдыклар белән эш итү системасын үстерү;
- территориягә техноген йөкләнешне киметү буенча инженер-техник чаралар;
- физик йогынты ясаудан яклау;
- территориянең табигый-экологик каркасын булдыру;
- махсус сакланылучы табигать территорияләрен яклау;
- хайваннар дөньясын саклау;
- халыкның медицина-экология иминлеген тәмин итү.

Генераль план чаралары түбәндәге таләпләр нигезендә эшләнган:

- Россия Федерациясе Шәһәр төзелеше кодексында;
- Россия Федерациясе Жир кодексы;
- Россия Федерациясе Су кодексында;
- «Әйләнә-тирә мохитне саклау турында» 2002 елның 10 гыйнварындагы 7-ФЗ номерлы Федераль закон;
- «Халыкның санитар-эпидемиологик иминлеге турында» 1999 елның 30 мартындагы 52-ФЗ номерлы Федераль закон, Россия Федерациясенең башка норматив-хокукый актлары;
- «Халыкның санитар-эпидемиологик иминлеге турында» 1999 елның 30 мартындагы 52-ФЗ номерлы Федераль закон, Россия Федерациясенең башка норматив-хокукый актлары;
- «Махсус сакланылучы табигать территорияләре турында» 1995 елның 14 мартындагы 33-ФЗ номерлы Федераль закон һ.б.

Генераль план тәкъдимнәре урман фондының, региональ әһәмияттәге махсус сакланылучы табигать территорияләренең һәм МСТТ оештыруга планлаштырыла торган резерв жир участокларының жирләре чикләрен үзгәртүне күздә тотмый. «ш. «Арча» сәнәгать предприятиеләрендә мөмкин булган иң яхшы технологияләргә гамәлгә кертүне исәпкә алып, «Әйләнә-тирә мохитне саклау турында» 2002 елның 10 гыйнварындагы 7-ФЗ номерлы Федераль законның 28.1 статьясы таләпләре нигезендә әйләнә-тирә мохит өлкәсендә гамәлдәге законнар нормаларын һәм таләпләрен үтәп гамәлгә ашырылырга тиеш.

Моннан тыш, объектларны проектлаганда, төзегәндә һәм эксплуатацияләгәндә «яшел стандартлар» критерийларын ГОСТ Р 54964-2012 таләпләре нигезендә үтәү зарур. Күчмәсез милек объектларына экологик таләпләр ".

Чаралар нигезендә Татарстан Республикасы Арча муниципаль районының территориаль планлаштыру схемасы (Татарстан Республикасы Арча шәһәре Советының 2009 елның 29 декабрендәге 449 номерлы карары белән расланган) "Арча шәһәре көньяк буйлап" I категория автомобиль юллары һәм "Казан-Малмыж" автомобиль юлы дублерлары төзү планлаштырыла.

Муниципаль берәмлек территориясендә генераль план « Арча" архитектура-планлаштыру чаралары тәкъдим ителә:

- Арча бистәсендә, Васильева Божа, Зур Бирәзә, Төбәк-Чокырча, Иске Айван торак төзелешен урнаштыру;
- административ-эшлекле билгеләнештәге объектларны Арча шәһәре һәм Зур Бирәзә авылы территориясендә урнаштыру;
- төзелеш материаллары житештерү буенча сәнәгать объектларын кадастр номерлары 16:09010302:717, 16:09010302:715, 16:09010302:714, 16:09010302:714, 16:09:010302:740,

16:09:010302:753 булган жир участокларында IV класслы хэвфлелектэге жир кишэрлеклэрэндэ урнаштыру;

- предприятиелэрне кадастр номерлары 16:09:010301:104 һәм 16:09:010301:81 булган жир участокларында IV класслы куркыныч бэрэңгене тирэнтен эшкэртү буенча урнаштыру;
- V класслы коммуналь-склад объектларын кадастр номерлары булган жир участокларында урнаштыру 16:09010302:716, 16:09010302:739, 16:09010302:741, 16:09:010302:718;
- сэнэгать паркларын азык-төлөк һәм авыл хужалыгы продукциясен саклауга һәм эшкэртүгэ бэйле булмаган V класслы хэвфлелектэге урыннар Арча шәһэренең көньяк-көнбатыш өлешендэ (« Арча № 899 от 6.06.2016 г) кадастр номерлары булган жир кишэрлеклэрэндэ 16:09:010301:88, 16:09:010301:87, 16:09:010301:102.

Санитария-гигиена һәм табигатьне саклау талэплэрен үтэгэндэ проектлана торган объектлар эйлэнэ-тирэ мохит компонентларына һәм «ш. Арча».

5.1. Территориядэн файдалануның махсус шартлары булган зоналарны оештыру

Шәһэр жирлегенең генераль планы экологик чиклэлэр гамэлдэ булган зоналарда конфликтларны хэл итүгэ юнэлдерелгэн чаралар эшлэдэ (30 нчы таблица).

Иң зур техноген йөклэнеш кичерүче майданнарны реорганизациялэу эйлэнэ-тирэ мохит компонентларына йогынтыны киметергэ һәм бу территориялэрне экологик яктан реабилитациялэргэ мөмкинлек бирэчэк.

Таблица 30

Объектларны урнаштыруны оптимальлэштерү һәм территориялэрдэн файдалануның махсус шартлары булган зоналар оештыру чаралары исемлегэ

№	Объект	Санитар-яклау зонасы күләме, м	Чараларның тэкдим ителэ торган вариантлары	Искэрмэ
II	«Арча элеваторы» ААЖ	төнъяк, көнбатыш, көньяк-көнбатыш һәм төнъяк-көнбатыш якларыннан - 100 м, төнъяк-көнчыгыш яктан - 35 м, көнчыгыш яктан - 70 м, көньяк-көнчыгыш яктан - 25 м, көньяк яктан - 20 м.	Санитар-яклау зонасы күләмен билгелэу проектын алга таба төзэтеп, производствоны оптимальлэштерү	
LX	Авил хужалыгы машиналарын жыю	300	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштерү	Бердэм санитар-яклау зонасы проектын эшлэу
	Махсусланштырылган техника гаранты (Себер тракты, 3)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында объектны оптимальлэштерү	
XXXV	«Металл» ЖЧЖендэ	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү	

	металларны икенчел эшкәртү предприятиесе		максатында производствоны оптимальләштерү	
XXIII	Гарәфиев Ф.К.	50	Санитар-яклау зонасы күләмен билгеләү проектын алга таба төзәтеп, производствоны оптимальләштерү	
	Арча РУЭС ОАО «Таттелеком» (Интернация ур., 4)	15	Санитар-яклау зонасы күләмен билгеләү проектын алга таба төзәтеп, объектны оптимальләштерү	
XXXVII	«Регионтехцентр» ЖЧЖ авыл хужалыгы техникасын ремонтлау һәм аларга хезмәт күрсәтү предприятиесе	300	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү	Бердәм санитар-яклау зонасы проектын эшләү
XXIV	«Арча торба заводы» ЖЧЖенең пластик торбалар житештерү предприятиесе	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү	
XXXII	«ВекторПласт» ЖЧЖ пластик торбалар житештерү предприятиесе	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү	
XXXIII	«Эталонстрой» ЖЧЖенең житештерү базасы	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү	
	Махсулаштырылган техника гаранты (Пионер ур., 35 в/1)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында объектны оптимальләштерү	
	Йөк автомобильләре гаражы (Вагыйзовлар ур., 3)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында объектны оптимальләштерү	
	Жиңел автомобильләргә техник хезмәт күрсәтү станцияләре (Борханов ур., 45а)	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчәүне һәм тикшерүләр үткәру	
	Васильева Божа авылы янындагы 800 башка исәпләнгән эре мөгезле терлек фермасы	300	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү	
III	«Арча» ЖЧЖ сөт	100	Санитар-яклау зонасын торак	

	комбинаты		төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	
IV	«Арча Пласт» ЖЧЖ пластик эшләнмэлэр житештерү	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	
V	«Арча МСО» ЖЧЖенең житештерү базасы (Комсомольская ур)	100	Натураль тикшеренүлэр һәм үлчәүлэр нигезендә исәп-хисап санитар-яклау зонасын раслау	
	«Арча МСО» ЖЧЖенең житештерү базасы (Агрономия ур.).	100		
VII	«Энергосервис» ЖЧЖенең житештерү базасы	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	
XII	«Арча АТП» ЖЧЖ	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	
XIII	«Жилкомбытсервис» ЖЧЖенең житештерү базасы	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	Бердәм санитар-яклау зонасы проектын эшләү
XIV	«Тепло-Сервис» ЖЧЖенең житештерү базасы			
XV	"Водоканал-Сервис" ЖЧЖ			
IX	«Икстрой» ЖЧЖенең житештерү базасы (Заречная ур)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	
XIX	"Строй Сервис" ЖЧЖ	100	Исәп-хисап санитар-яклау зонасы проектын корректировкалау	Бердәм санитар-яклау зонасы проектын эшләү
XX	«Корыч» ЖЧЖендә металлрны икенчел эшкәртү предприятиесе	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында производствоны оптимальлэштөрү	
	Житештерү базасы (Агрономия ур., 39)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында объектны оптимальлэштөрү	
	Житештерү базасы (Агрономия ур., 39)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенэ кадэр киметү максатында объектны	

			оптимальләштерү
	Житештерү базасы (Агрономия ур., 46)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында объектны оптимальләштерү
	Агрономик урамындагы хужалык склады	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчәүне һәм тикшерүләр үткәру
XXI	«Газпром трансгаз Казан» ЖЧЖнең «Арскгаз» ЭПУ житештерү базасы	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү
XVII	«Монолит» ЖЧЖнең житештерү базасы	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү
XXXa	Махсус киём тегү цехы	100	ателье астында махсус киёмнәр тегү цехын янадан эшләү
XXXIV	«Газстройгарант» ЖЧЖ металл конструкцияләр житештерү предприятияесе	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү
XXXVI	гигиена чараларын житештерү (шампуни, теш пасталары, юыну өчен гельләр, теш щеткалары), «АМ-Сервис» ТД» ЖЧЖ һөнәри һәм сәнгать эшләре өчен акрил буяулары	100	Натураль тикшеренүләр һәм үлчәүләр нигезендә исәп-хисап санитар-яклау зонасын раслау
XXXVII I	Пилорам	100	Санитар-яклау зонасын кыскарту максатында производствоны белем бирү учреждениесе чигенә кадәр оптимальләштерү
LIV	Жәмәгать транспортының борылыш майданчыгы	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчәүне һәм тикшерүләр үткәру
LVII	«Арча инкубаторы» ЖЧЖ	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында производствоны оптимальләштерү

19	150 урынлы стадион	100	Стадионны корылышы санитар-яклау зонасы күләмен нигезләү проектын алга таба эшләүне тәэмин итә торган трибуналар белән жиһазландыру	
	Магистраль газүткәргечләр	100-350 м	магистраль газүткәргечнең минималь мөмкин булган ераклыгы зонасында урнашкан объектларның күчеше һәм торак пунктлар чикләрен үзгәртү	
	«Газ-Сервис» ЖЧЖ АГЗС	100	Натураль тикшеренүләр һәм үлчәүләр нигезендә исәп-хисап санитар-яклау зонасын раслау	
	«Арча нефть продуктлары» ААЖ № 161 АЗС	100	Исәп-хисап санитар-яклау зонасы проектын корректировкалау	
	221 нче АЗС һәм «Арча нефть продуктлары» ААЖ жиңел автомашиналары өчен автомойка	100	Исәп-хисап санитар-яклау зонасы проектын корректировкалау	
	«Арча нефть продуктлары» ААЖ (Ибраһимов ур)	100	Санитар-яклау зонасын торак төзелеше чигенә кадәр киметү максатында объектны оптимальләштерү	
	Арча шәһәре зираты	50, 100	Физик тузган саен торак төзелешнең яңадан эшләве	
	Авыл зиратлары	50	Физик тузган саен торак төзелешнең яңадан эшләве	
	Жиңел автомобильләргә техник хезмәт күрсәтү станцияләре (Тукай ур., 58)	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчәүне һәм тикшерүләр үткәру	
	«Гарант-Болгар» ЖЧЖ жиңел автомобильләренә техник хезмәт күрсәтү станцияләре	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчәүне һәм тикшерүләр үткәру	
	Жиңел автомобильләргә техник хезмәт күрсәтү станцияләре (Астрономия ур., 15а)	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчәүне һәм тикшерүләр үткәру	
	Жиңел	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезләү	

	автомобильлэргэ техник хезмэт күрсэтү станциялэре (Крайняя ур., 15/9)		максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	
	Габдрахмановның сәнэгий житештерү остаханэсе	50	Атмосфера һавасын тикшерүлэр һәм атмосфера һавасына физик йогынтыларны үлчэүлэр үткэрү, объектны урнаштыруны нигезлэү һәм алга таба санитар-яклау зонасы проектын төзөтү максатында	
	Тимер юл	100	Торак территориялэр аша уза торган тимер юл кисемтэлэрендэ шау-шу тудырган чаралар үткэрү	
	«Солтан» ЖЧЖенең запчастьлэр складлары	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезлэү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	
	Медицина жиһазлары складлары	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезлэү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	
	"Фаворит" ЖЧЖ хужалык склады	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезлэү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	
	Хужалык склады (Банк ур., 40)	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезлэү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	
	Хужалык склады (Вагизовлар ур., 3Ж)	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезлэү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	
	Хужалык склады (Исхакый ур. 1А)	50	Атмосфера һавасын урнаштыруны нигезлэү максатында атмосфера һавасына физик йогынтыны үлчэүне һәм тикшерүлэр үткэрү	

Хужалык склады (Заречная ур., 1Г)	50	Атмосфера урнаштыруны максатында һавасына физик үлчәүне һәм үткәрү	һавасын нигезләү атмосфера йогынтыны тикшерүләр
Хужалык склады (Вокзальная ур., 58)	50	Атмосфера урнаштыруны максатында һавасына физик үлчәүне һәм үткәрү	һавасын нигезләү атмосфера йогынтыны тикшерүләр
Хужалык склады (Интернациональ ур)	50	Атмосфера урнаштыруны максатында һавасына физик үлчәүне һәм үткәрү	һавасын нигезләү атмосфера йогынтыны тикшерүләр
Хужалык склады (Первомайская ур)	50	Атмосфера урнаштыруны максатында һавасына физик үлчәүне һәм үткәрү	һавасын нигезләү атмосфера йогынтыны тикшерүләр
«Казан-Малмыж» автомобиль юлы	100	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	
"Көнъяк яктан Арска килә" автомобиль юлы	100	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	
«Казан-Малмыж»- Купербаш» автомобиль юлы	50	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	
«Арча-Теләче» автомобиль юлы	50	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	
"Төбәк-Чокырча - Янга Сала" автомобиль юлы	50	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	
"Арча-Зур Этнә" автомобиль юлы	50	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	
«Күпербаш янындагы терлекчелек фермасына якынлашу»	50	Торак территорияләре аша уза торган юл кисемтәләрендә шау-шу тудырган чаралар үткәрү	

	автомобиль юлы			
Территориядән файдалануның махсус шартлары булган зоналарны оештыру				
	3 нче биотермик чокыр	1000	Биотермик чокырның хисап санитар-яклау зонасын раслау Россия Федерациясенең Баш дәүләт санитария табибы яисә аның урынбасары тарафыннан	
	Биотермик чокырлар №№ 1, 40	1000	Торак, авыл хужалыгы һәм сәнәгать территорияләренә биотермик чокыры санитар-яклау зонасында урнашуга бәйле рәвештә карарның 3 варианты тәкъдим ителә: 1. Терлекчелек буенча санитар-яклау зонасы күләмнәрен кыскарту чараларын үткәру; 2. Биотермик чокыр күчеше; 3. Терлекчелекнең санитар-яклау зонасында урнашкан объектларны үзгәртеп кору.	1. санитар-яклау зонасы күләмен кыскартуны нигезләү проектын эшләү; 2. №1, 3, 35 себер язвасы үләт базлары яқындагы авыл жирлекләре территорияләрендә урнашкан
	1, 3, 4, 35, 66, 67 нче токым үләт базлары	1000	Бакча хужалыкларының, авыл хужалыгы объектларының һәм жирләрнең биотермик чокыры санитар-яклау зоналарында урнашуга бәйле рәвештә, чишелешнең 2 варианты тәкъдим ителә: 1. Терлекчелек буенча санитар-яклау зонасы күләмнәрен кыскарту чараларын үткәру; 2. Терлекчелекнең санитар-яклау зонасында урнашкан объектларны үзгәртеп кору.	1. санитар-яклау зонасы күләмен кыскартуны нигезләү проектын эшләү; 2. №1, 3, 35 себер язвасы үләт базлары яқындагы авыл жирлекләре территорияләрендә урнашкан
	Магистраль газүткәргечләр	300-350	Арча шәһәре торак территорияләрендәге магистраль газүткәргечләрнең минималь ераклыгы зоналарда урнашуга бәйле рәвештә карарның ике варианты булырга мөмкин: 1. Территорияләре СП таләпләренә туры китерү 36.13330.2012 минималь мөмкин булган арадагы зоналарны оештыру һәм үтәү өлешендә; 2. Махсус техник шартлар алу юлы белән минималь ераклыктагы зоналарны кыскартуга юнәлдерелгән	

			чаралар комплексы үткөрү	
XVIII	«Арча нефть продуктлары» ААЖ нефть базасы	500	Торак территорияләр һәм бакча участкалары объектларының санитар-яклау зонасында урнашу сәбәпле, карарның 2 варианты тәкъдим ителә:	Санитар-яклау зонасы күләмен кыскартуны, табигый үлчәүләр һәм күзәтүләр нигезендә санитар-яклау зонасы күләмнәрен раслау, шулай ук халыкның сәламәтлеге куркынычын бәяләү проектын эшләү
XVII	«Монолит» ЖЧЖ АБЗ	500	1. Санитар-яклау предприятиесе күләмнәрен киметү буенча чаралар үткөрү; 2. Предприятиенен санитар-яклау зонасында урнашкан әйләнә-тирә мохитнең нормалаштырылуы күрсәткечләре булган объектларның яңадан эшләве	
	Су объектларының яр буе полосалары	5, 20	Яр буе полосаларында урнашкан корылманы саклау халыкның су объектына керүен тәмин иткән очракта гына мөмкин.	

Жирләрнен аерым категориясенә территориядән, ягъни булган торак төзелешен саклап калу һәм алга таба шәһәр төзелеше үсеше бары тик куркыныч чыганагын локальләштерү чараларын гамәлгә ашырганнан соң гына бүлеп бирелгән. Монда түбәндәгеләр кертелгән:

- Васильев п.п. Бужа һәм Олы Бирәзә территорияләре, 3 нче биотермик чокырның санитар-яклау зоналарында һәм 4 нче һәм 35 нче номерлы себер язвасы үлэт базларында урнашкан;
- авыл хужалыгы жирләре (чәчүлекләр) себер үләксәсе үләксәсенен санитар-яклау зоналарында урнашкан;
- Арча шәһәре территориясе, магистраль газүткәргечләренен мөмкин булган минималь аралары зоналарында урнашкан;
- Арча шәһәренен хәвефлелектәге объектларның санитар-яклау зоналары чикләрендә урнашкан торак территорияләре (ОАО «Арскнефтепродукт» ААЖ нефть базасы, «Монолит» ЖЧЖ АБЗ) һәм зиратлар,
- тимер юлның 50 метрлы санитар-яклау зонасында урнашкан торак территорияләр (санитар-яклау зонасының күләмен 100 метрга кадәр кыскарту чараларын үткөрүне исәпкә алып, ОСН 3.02.01-97 һәм СП 42.13330.2011 таләпләренә ярашлы рәвештә);
- өске су объектларының яр полосалары чикләрендә урнашкан төзелеш.

Россия Федерациясе Кулланучылар күзәтчелегенен 2006 елның 3 мартындагы 0100/4973-06-31 номерлы хаты нигезендә, Себер түләнмәгән үлэт базлары чикләреннән саклау зонасын яки торак төзелешенә кадәр биотермик зоналарны кыскарту буенча карар кабул итү Россия Федерациясенен Баш дәүләт санитария табибы яки аның урынбасары тарафыннан, себер түләнмәсе инфекциясен тарату мөмкинлеген юкка чыгарырылык чаралар комплексы һәм туфракны һәм грунт суларын лаборатор тикшерүләр уздырганнан соң, Татарстан Республикасының Баш дәүләт ветеринария инспекторы тарафыннан гамәлгә ашырылырга мөмкин.

Генераль план белән объектларның санитар-яклау зоналарының проект чикләре регламентланган. Санитар-яклау зонасы яки аның берәр өлеше объектның резерв территориясе буларак карала һәм санитар-яклау зонасы чикләренә тиешле нигезле корректировкасыз житештерү яки торак территориясен киңәйтү өчен файдаланыла алмый.

Объектларның санитар-яклау зоналарында урнашкан гамәлдәге торак төзелеше санитар-яклау зоналары күләмнәрен киметүне нигезләү чаралары комплексы үткәрелгән очракта гына сакланьрга мөмкин. Бу чаралар авыл хужалыгы предприятиеләрен оптимальләштерүне һәм техник реконструкцияләүне, терлек зиратлары территорияләрен күчерүне яисә төзекләндерүне үз эченә ала.

Житештерүне оптимальләштерүнең төп юнәлешләре түбәндәгеләр:

- куәтне киметү һәм шуның белән бәйлә куркыныч классын үзгәртү;
- нәтижәле чистарту корьлмаларын гамәлгә кертү;
- объект территориясен кыскарту.

Магистраль газүткәргечләренң минималь мөмкин булган аралары зоналарында Арча шәһәренең торак территорияләре күрсәтелә. Әлеге мәсьәләне карау нәтижәләре буенча кадастр номерлары булган жир кишәрлекләре өчен суд тәртибендә 16:09:0101:667, 16:09:0101:694, 16:09:0101:0101:332, 16:09:010101:386, 16:09:0101:668, 16:0101:0101:749 күчөмсөз милек объектларын төзөгәндә жибәрелгән магистраль газүткәргечнең торак йортларны жимерү юлы белән минималь мөмкин булган ераклыктарын бетерү турында карар кабул ителде. Башка жир кишәрлекләре буенча кабул ителгән карарлар булмау сәбәпле, магистраль торбаүткәргечләренң минималь ераклыгы зоналарында урнашкан бапка жир кишәрлекләре буенча кабул ителгән карарлар булмау сәбәпле, генераль план территорияләрдән файдалануның махсус шартлары булган зоналарны оештыру тәкъдим ителә. Мәсьәләне хәл итү өчен ике вариант тәкъдим ителә:

1. Территорияләренә СИ таләпләренә туры китерү 36.13330.2012 минималь мөмкин булган арадагы зоналарны оештыру һәм үтәү өлешендә;
2. Махсус техник шартлар алу юлы белән минималь ераклыктагы зоналарны кыскартуга юнәлдерелгән чаралар комплексы үткәрү

Табигатьне саклау чараларын уздырганчы жирлекнең генераль планы тарафыннан санитар-яклау зоналарында яшәүче халык өчен социаль юнәлешле чаралар уздыру зарурлыгы каралган, анда түбәндәгеләр керә:

- халыкның ирекле экологик иминләштерүе;
- социаль-икътисадый һәм торак компенсацияләре;
- экологик юнәлешле авыруларны ачыклау максатында халыкны медицина тикшерүе;
- балалар халкының медик-экологик реабилитациясен;
- атмосфераның пычрануы торышын күзәтү.

5.2. Атмосфера һавасын саклау гамәлләре

Архитектура-планлаштыру чаралары түбәндәгеләрне үз эченә ала:

- санитария-гигиена һәм экология таләпләрен исәпкә алып, яңа төзелеш объектларын дөрес урнаштыру;
- Санитар-яклау зоналары территорияләрен пыле-, газ-тотрыклы яшел үсентеләр токымнары белән максималь яшелләндерү.

Инженерлык-техник чаралар түбәндәгеләрне күздә тотә:

- автотранспорт чараларын выхлоп газларында пычраткыч матдәләр микъдарын жайга салучы «Евро-5» экологик стандартына туры китерү;
- торак төзелеше чикләренә кадәр санитар-яклау зоналарын кыскарту максатында сәнәгать һәм авыл хужалыгы объектларында житештерүне оптимальләштерү (28 нче таблица);
- предприятиеләрдә (беренче чиратта, «Монолит» ЖЧЖ АБЗда, «Арснефтепродукт» ААЖ нефть базасында) һава бассейнына пычраткыч матдәләр чыгаруны киметергә мөмкинлек бирә торган иң яхшы заманча инновацион технологияләр кертү;
- ягулык экономияләү чараларын үткәрү, бер үк вакытта күкерт, азот оксидларын һәм углерод оксидларын чыгаруны киметү - яндыруның экономияле ысулларын кертү; жылылык югалтуны киметү; ягулык чыгымнарын исәпкә алу системасын оештыру һәм системасын яхшырту;

- предприятиеләр территорияләрен тузан һәм пычрактан даими рәвештә чистартып тору һәм көн саен су сибү;
  - ГОУ эксплуатацияләүне дәрәжәләштерү;
  - ПДВ проектларында каралган уңайсыз метеосартлар чорына чыгарып ташлауларны киметү чараларын үтәү;
  - ягулыкның традицион төрләрен кулланучы автотранспорттан ташлауларны чистарту өчен катализаторлар һәм нейтраллизаторлар керту;
  - транспорт системасын оптимальләштерү һәм транспорт агымы хәрәкәтен оптимальләштерү һәм атмосфера һавасына пычраткыч матдәләр чыгарып ташлауны киметү максатларында юл өслегенә сыйфатын яхшырту.
- Оештыру-административ чаралар түбәндәгеләрне үз эченә ала:
- һава бассейнын пычратуның стационар һәм күчмә чыганаclarына тулы инвентарылаштыру үткәру;
  - проектлана торган коммуналь-склад һәм житештерү объектлары өчен 50-100 м күләмдә санитар-яклау зоналарын оештыру;
  - Вокзальная, Исхакый, Банковская, Борһанов, Первомайск һәм башка урамнарда урнашкан хужалык складларын урнаштыруны нигезләү максатыннан атмосфера һавасына физик йогынтыларны тикшерү һәм атмосфера һавасына физик йогынтыларны үлчәүне үткәру (28 нче таблицаны карагыз);
  - «Арча нефть продуктлары» ААЖ, «Строй Сервис» ЖЧЖ һәм башкалар санитар-яклау зоналары проектларын корректировкалауны (28 нче таблицаны карагыз);
  - предприятиеләрдә һавага чыгаруларны һәм лаборатор тикшеренүләренә тарату буенча исәп-хисаплар үткәреп, санитар-яклау зоналары күләмнәрен киметүне нигезләүгә юнәлдерелгән проект экология документациясен эшләү;
  - хисап санитар-яклау зоналары булган объектлар өчен ахыргы (расланган) санитар-яклау зоналары проектларын эшләү;
  - автозаправка станцияләре өчен түбәндәгеләрне күздә тотарга кирәк: экологик һәм янгынга каршы куркынычсызлыкның заманча таләпләренә җавап бирә торган камилләштерелгән жиһазлар, үлчәү приборлары, савытлар һәм резервуарлар куллану; станцияләренә һәм ягулык салу колонкаларының резервуарларын системалар (жайланмалар) белән тәмин итү, бензин парларын рекуперацияләү; өске һәм янгыр суларын жыюны оештыру һәм аларны югары дәрәжәдәгә чистартып бетерә алырлык заманча чистарту корымаларында чистарту корымаларында чистартуны оештыру; территорияне төзекләндерү, санитар-яклау зонасын оештыру һәм жирләренә рекультивацияләү; туфракны пычратуны булдырмау; сатыла торган мәгълүматларны һәм сатыла торган нефть продуктларының сыйфаты турында оператив тикшереп торуну оештыру;
  - пычраткычлар һәм аларның санитар-яклау зоналары гамәлдә булган зонада (шул исәптән «Монолит» ЖЧЖ АБЗ янында, «Арснефтепродукт» ААЖ нефть базасында), автомагистральләр йогынтысы зонасында, шулай ук торак һәм рекреация зоналарында атмосфера торышын мониторинглау тикшеренүләре.

«г. Арча» ширкәте халыкның яшәү һәм ял итүе өчен уңай шартлар тудырырга, шулай ук экологик чиста территорияләрдә авыл хужалыгы эшчәнлеген алып барырга ярдәм итәчәк.

5.3. Су ресурсларын саклау һәм алардан нәтиҗәле файдалану гамәлләре

Су объектларынан интенсив файдалану нәтиҗәсендә суның сыйфаты начарая гына түгел, бәлки су балансының состав өлешләре нисбәте, сулыкларның һәм сулыкларның гидрологик режимы үзгәрә.

Шуңа бәйле рәвештә генераль план жир өсте һәм жир асты суларын саклау буенча инженер-техник һәм оештыру-административ чаралар комплексын үткәру тәкъдим ителә.

Су ресурстарын саклау һәм алардан нәтижәле файдалану буенча инженер-техник чаралар түбәндәгеләрне үз эченә ала:

- Россия Федерациясе Су кодексы таләпләре нигезендә су объектларын пычранудан, чүпләнүдән һәм суларны сасгудан гарантияләүче барлык төзелә торган, урнаштырыла, реконструкцияләнгән торган корымалар белән тәмин итү;
- торак пунктларның суүткәргеч челтәрләрен реконструкцияләү;
- авыл жирлегенә торак пунктларын үзәкләштерелгән су белән тәмин итү;
- канализация челтәрләренә тәмин ителеш процентын су үткәргечләр белән тәмин ителеш дәрәжәсенә кадәр жикерү;
- эчәргә яраклы су белән тәмин итүнең сыйфатын, шул исәптән технологик алымнарны кулланып, үзгәртү;
- су жыю скважиналарында суүткәргеч торбаларны ремонтлау һәм алмаштыру;
- гамәлдәге законнар таләпләре нигезендә шәһәрнең бөтен территориясе өчен комплекслы су бүлеп бирү мәсьәләсен эшләп бетерергә, агып төшүче суларны тиешле нормативларга кадәр чистартып бетерергә һәм, жирлек елгасына чистартылмаган агып төшүче суларны ташлаудан тыш;
- су объектларының су саклау зоналарында һәм эчәргә яраклы су белән тәмин итү чыганакларын санитар саклау зоналарында урнашкан объектларның беренче чираттагы канализациясе;
- агып төшүче суларны билгеләнгән нормативларга кадәр чистартып, гамәлдәге һәм проектлана торган сәнәгать объектларында чистарту корымалары урнаштырып, жикештерү һәм яңгыр канализациясен планлаштыру һәм төзү чаралары;
- проектлана торган хужалык-көнкүреш канализациясе челтәрләренә локаль чистарту корымалары белән жиһазландыру;
- БОС эшенә нәтижәлелеген проект таләпләре дәрәжәсендә саклау, аэротенкларны, артта калучыларны, ләм карталарын вакытында чистарту;
- үзәк район хастаханәсе өчен локаль чистарту корымалары төзү;
- эшсез скважиналарның тампонажын ачыклау һәм үткәрү чараларын үткәрү;
- кар эретү жайланмасы сатып алу (мәйданчык һәм эретү жайланмасы урнаштыру «ш. "Арча" каты коммуналь калдыклар полигоны районында;

В качестве **организационно-административных мероприятий** предлагается проведение следующих мероприятий:

- шәһәрнең барлык сулыкларын инвентаризацияләү;
- Арча шәһәр тибындагы бистә, Зур Бирәзә, Төбәк Чокырча зиратларының су саклау зоналары чикләрендә урнашкан өлешләрен ябу;
- жир асты суларын чыгару максатында жир асты байлыкларыннан файдалану хокукына лицензияне рәсмиләштерү;
- теләсә нинди агып төшүче суларны һәм калдыкларны уылдык чәчү, кышлау һәм су асты хайваннары күпләп жыелган урыннарда агызып чыгаруны тыю;
- су белән тәмин итүнең гамәлдәге челтәрләренә техник торышын мониторинглау челтәрен оештыру һәм үстерү, шулай ук жир өсте һәм жир асты суларын гидромониторинглау;
- авыл торак пунктлары һәм агросәнәгать комплексы предприятиеләре өчен эчә торган жир асты суларының ресурс базасын өйрәнү һәм яңадан жикештерү буенча эзләү-бәяләү эшләрен оештыру;
- эчәргә яраклы су белән тәмин итү чыганакларының икенче һәм өченче пояслары чикләрен исәпләүне үткәрү;
- чишмәләрне тикшерү һәм төзекләндерү;
- агып төшүче суларны чистартуның заманча ысулларын һәм алдынгы технологияләрен кергү, чистарту корымаларыннан явым-төшемне зарарсызландыру һәм утильләштерүнең;

- эчэргэ яраклы суның сыйфатына тышкы тискәре йогынтыны вакытында төшереп калдыру максатында жирлекне эчэргэ яраклы су белән тээмин итүнең барлык чыганақларын санитар саклау зонасында жир асты суларының торышын мониторинглауны оештыру;
- Россия Федерациясе Хөкүмәтенең 2009 елның 10 гыйнварындагы 17 номерлы карары белән расланган «Су объектларының су саклау зоналары чикләрен һәм яр бие яклау полосалары чикләрен билгеләү кагыйдәләре» нигезендә су саклау зоналары һәм яр бие яклау полосалары чикләрен билгеләү;
- жирлектә су саклау зоналары һәм яр бие яклау полосалары чикләрен махсус мәгълүмат тамгалары белән беркетү;
- су саклау зоналары чикләрендә урнашкан жир кишәрлекләреннән һәм күчәмсез мөлкәтнең башка объектларыннан, өске су объектларының яр бие яклау полосаларыннан һәм эчэргэ яраклы су белән тээмин итү чыганақларын санитар саклау зоналарыннан файдалануның махсус хокукий режимын үтәү;
- су хужалыгы системаларының куркынычсызлыгын тээмин итү һәм алардан файдалану, агып төшүче суларның су объектларына зарарлы йогынтысын булдырмый калу;
- су объектларыннан рациональ файдалану, аларны торгызу;
- Россия Федерациясе Су кодексы нигезендә су объектларын саклау чараларын һәм гамәлләрен
гамәлгә
ашыру.

5.4. Жир фондын саклау һәм территорияне инженерлык яклау чаралары

Жир фондын саклау һәм муниципаль берәмлек территориясен инженерлык яклавы өлкәсендә түбәндәгеләр тәкъдим ителә:

- янгыр, кар суларының һәм жылнең туфракны киптерү агышын киметүгә юнәлдерелгән эрозиягә каршы чаралар үткәру;
- Олы Бирәзә һәм Төбәк-Чокырча торак пунктлары янында урнашкан авыл хужалыгы фермаларын рекультивацияләү;
- су басу процессын тарату арсалларын ачыклау өчен гидрогеологик тикшеренүләр комплексын үткәру, алга таба, топографик һәм геологик шартларга, төзелешнең характерына һәм тыгызлыгына, субүләр ягыннан жир асты суларының хәрәкәт шартларына карап, табигый яки ясалма стокка карап, яклана торган территорияләрдә дренаж системаларын кулланып;
- әлеге процессларга дучар булган территорияләрнең функциональ билгеләнешенә, табигый, техноген һәм башка шартларына бәйле рәвештә, су басуны һәм су басуны булдырмау чаралары комплексын үткәру;
- су басудан һәм су басудан кисәтү чараларын үткәру (су сиптерү коммуникацияләрен төзү буенча эшләрне төгәл башкару һәм даими һәм авария хәлендәгә үрдәкләрне булдырмау максатында аларны дөрес эксплуатацияләү һ.б.);
- территорияләрне карс процессларыннан яклау чаралары;
- чокырларны төзекләндерү һәм яшелләндерү эшләрен башкару;
- аерымлык полосасын үтәү;
- төзелеш барышында бозылган жирләрне рекультивацияләү;
- азкатлы төзелешне проектлаганда туфрак катламын аннан соң дезактивация, тернәкләндерү, шулай ук урман торгызу эшләрен үткәру белән консервациягә чыгару юлы белән химик пычраткыч һәм радиоактив матдәләр булуга тикшерергә кирәк.

В качестве **организационно-административных мероприятий** предлагается на стадии разработки рабочих проектов проектируемого строительства в каждом конкретном случае проводить комплексные инженерные изыскания с целью уточнения геолого-литологического строения площадок.

Инженерлык тикшеренүләре Россия Федерациясе Хөкүмәтенең «Проект документларын эзерләү, капитал төзелеш объектларын төзү, реконструкцияләү өчен инженерлык эзләнүләре турында» 2006 елның 19 гыйнварындагы 20 номерлы карары таләпләре нигезендә эшләнәргә тиеш.

Инженерлык тикшеренүләре нәтижәләре дәүләт экспертизасы узарга тиеш, аның предметы аларның туры килүен бәяләү, шул исәптән экологик таләпләргә дә.

Оештыру-административ чаралар түбәндәгеләрне күздә тотат:

- жирләрне инвентаризацияләү һәм агрохимик тикшерү;
- кулланыла торган агрохимикатлар күләмен киметү өчен туфрак эшкәртүнең ресурсларны саклаучы һәм экологик яктан куркынычсыз технологияләрен керту;
- үсемлекләрне яклауның биологик чараларын куллану;
- туфрак уңдырышлылыгының торышын һәм динамикасын дәүләт тарафыннан тикшереп торуну гамәлгә ашыру;
- магистраль торба үткәргечләр төзегәндә жир ресурсларын саклау;
- азкатлы төзелешне проектлаганда туфрак катламын аннан соң дезактивация, тернәкләндерү, шулай ук урман торгызу эшләрен үткәру белән консервациягә чыгару юлы белән химик пычраткыч һәм радиоактив матдәләр булуга тикшерергә кирәк.

Чараларның деталь характеристикасы «Территорияләрне инженер ягыннан төзекләндерү» бүлегендә каралды.

Оештыру-административ чаралар сыйфатында проектлана торган төзелешнең эш проектларын эшләү стадиясендә, территориянең табигый-техноген торышы үзенчәлекләрен ачыклау максатында, һәр конкрет очракта комплекслы инженер эзләнүләре уздыру тәкъдим ителә.

Инженерлык эзләнүләре (шул исәптән инженер-экология, инженер-геология, инженер-гидрометеорологик тикшеренүләр) Россия Федерациясе Хөкүмәтенең «Проект документациясен эзерләү, капитал төзелеш объектларын төзү, реконструкцияләү өчен инженерлык эзләнүләре турында» 2006 елның 19 гыйнварындагы 20 номерлы карары таләпләре нигезендә эшләнәргә тиеш.

Инженерлык тикшеренүләре нәтижеләре дәүләт экспертизасы узарга тиеш, аның предметы - аларның шул исәптән экологик таләпләргә туры килүен бәяләү.

5.5. Калдыклар белән эш итү системасын үстерү чаралары

«г. Арск» **твердыми коммунальным отходами** предлагается проведение **организационно-административных мероприятий**, включающих:

- муниципаль берәмлекнең торак пунктларын һәм бакчачылык ширкәтләрен тулысынча контейнер майданчыклары белән тәмин итү;
- каты коммуналь калдыкларны Арча муниципаль районын территорияль планлаштыру схемасы чаралары нигезендә проектлана торган Арча шәһәре ККК полигонына чыгару;
- каты коммуналь калдыкларны селектив жыюны оештыру;
- халыкта терекөмеш белән капланган калдыкларны (шул исәптән энергияне сак тотучы лампаларны) жыю системасын оештыруны.

Арча муниципаль районын территорияль планлаштыру схемасы нигезендә (Арча район Советының 2012 елның 14 декабрендәге 178 номерлы карары белән раслап раслап), терлекчелек калдыклары белән эш итү өлкәсендә, Кәче авылы янындагы проектлана торган тирес саклагычка, эре мөгезле терлекләр фермасыннан терлекчелек калдыкларын чыгаруны оештыру тәкъдим ителә. Шулай ук түбәндәгеләр кирәк:

- терлекчелек калдыкларын утильләштерү өчен ферманы биогаз жайланмалары белән өстәмә жиһазлау;
- әйләнә-тирә мохиткә зарарлы йогынты ясамыйча, гигиеник һәм экологик чиста ашламада һәм/яисә ягулыкта тирес эшкәртү буенча алдынгы технологияләр кертү, шул ук вакытта эшкәртелмәгән тирес чыгаруны кырга төшереп калдырырга.

Калдыкларны проектлана торган тирес саклагычка чыгаруны оештырганчы, табигатьне саклау һәм санитария-эпидемиология законнары таләпләре нигезендә булдырылган тирес туплануның вакытлы урыннарын булдырырга кирәк.

Биологик калдыклар белән пычрануны киметү чаралары сыйфатында түбәндәге оештыру-административ чаралар тәкъдим ителә:

- биологик калдыкларны утильләштерү өчен мобиль жайланмалар кертү;
- 3 нче биотермик чокырның хисап санитар-яклау зонасын раслау;
- санитар-яклау зонасын кыскарту (40 нчы биотермик чокырны күчерү) чараларын үткәрү (2.4 нче бүлекне тулырак карагыз);
- бичы, 67 нче санлы себер язвасы үлэт базларының санитар-яклау зоналарын кыскарту чараларын үткәрү (тәфсилләбрәк 2.4 нче бүлекне карагыз);
- үлэт базларының санитар-яклау зоналарында урнашкан терлек базлары зонасында һәм торак йортлар территориясендә туфракны һәм грунт суларын лаборатор тикшереп торуны оештыру. Йогышлыкларның юклығын раслаучы үткәрелгән чаралар һәм анализлар нәтижеләре санитар-яклау зоналары күләмнәрен кыскарту яки терлекләр каберлеген күчерү нигезле булырга мөмкин;
- аз катлы төзелешне проеклаганда, авыл хужалыгы продукциясен үстерү өчен жир кишәрлекләреннән файдалануны күздә тоткан очракта, анда агулы матдәләр һәм кушылмалар булуга туфрак катламын тикшерү, шулай ук дезактивация, тернәкләндерү һ.б. чаралар үткәргә кирәк. Югары дәрәжәдә пычранган участокларны яшел фонд

объектларын төзү белән консервациягә чыгарырга кирәк. Туфрак капламының теркәлгән яисә потенциалы пычрануы булган зоналарда торак төзелешенә һәм мәктәпкәчә һәм мәктәп учреждениеләрен төзүгә кишәрлекләренә туфракның экологик иминлеге турында бәяләмәдә яисә аны рекультивацияләү буенча программалар булганда гына читләштерергә.

Торак пунктларның торак территорияләрен урнаштыруга бәйле рәвештә зиратларның санитар-яклау зоналарында әлегә территорияләренең физик тузган саен яңадан эшләү тәкъдим ителә.

5.6. Физик факторлардан яклау чаралары

Халыкны физик факторлардан яклау буенча жирле әһәмияттәге төп чаралар - шау-шу йогынтысыннан, электромагнит нурланышыннан һәм радиациядән яклау чаралары.

Халыкны тискәре акустик йогынтыдан яклау максатларында “Казан-Малмыж” торак пунктларының торак территорияләре буенча узучы автомобиль юллары кисемтәләрендә, “Арча-Большая Атня”, “Арча-Большая Атня”, “Арча-Теләче”, “Төбәк-Чокырча - Янга Сала”, “Казан-Малмыж” - Купербаш”, “Арча-Сиза”, “Сарай Чекурча - Кер Хәйван” торак пунктларында тавыш бирү чараларын үткәру зарур.

Торак төзелешен тискәре шау-шу йогынтысыннан сакларга мөмкинлек бирә торган жирле әһәмияттәге төп чаралар түбәндәгеләр була:

- акустик экраннар төзелеше;
- автомобиль юллары буйлап шау-шулы яшел үсентеләр полосалары булдыру;
- беренче эшелонда торак булмаган биналарны куллану;
- Тәрәзәләренең тавыш изоляциясе.

Мондый чараларны Арча шәһәре, Төбәк-Чокырча авылы, Васильево Бужа торак территорияләре өчен үткәру таләп ителә, алар аша тимер юл уза, бу аның санитар-яклау зонасы күләмен 50 метрга кадәр киметергә мөмкинлек бирәчәк. 50 метрлы санитар-яклау зонасы чикләрендә калачак житештерү һәм торак территорияләре физик яктан таушалган саен яңадан эшләячәк.

Килеп туган вәзгыятьне һәм норматив таләпләрне исәпкә алып, электр магнит нурланышы чыганакларының йогынтысын киметү буенча жирле әһәмияттәге түбәндәге чаралар каралган:

- торак төзелеше янында урнашкан электр магнит нурланышы чыганакларын инвентаризацияләү һәм комплекслы тикшерү уздыру;
- электромагнит радиоешлык диапазоны чыганакларынан санитар-яклау зоналары проектларын эшләү;
- электр линияләре буйлап саклау зоналарын оештыру һәм үтәү.

Торак йортлар һәм әйләнә-тирә мохит сыйфатының нормалаштырылган күрсәткечләре булган башка объектлар төзү өчен кишәрлекләр сайлаганда радиация йогынтысыннан саклану өчен инженерлык-экология тикшеренүләре кысаларында күздә тотыла торган төзелеш территориясендә гамма-фон бәяләвен башкарырга кирәк.

5.7. Территориянең табиғый-экологик каркасы системасын формалаштыру

«ш. Арча» күргәзмәсе кысаларында табиғый-экологик каркас системасын булдыру, аны тәшкил итүчеләрнең өзлексез эшләвен тәмин итү, яшелләнדרү объектларын территорияль һәм сыйфатлы үстерү тәкъдим ителә.

Генераль план булып торак пунктлар чикләренә якин урнашкан яшелләнדרелгән территорияләрне төзекләнדרү тәкъдим ителә, алар һаваны тузаннан чистартырга, газ хәлендәге токсикантлар дәрәжәсенә, тавыш дәрәжәсен киметүгә, эшкәртелгән кырларның химияләштерү чараларының йогынтысын киметүгә ярдәм итә, шулай ук жыл режимын, микроклиматны үзгәртүдә, кар суларын жайга салуда һәм чистартуда, өске катны эчке горизонтка күчерүдә, территориянең дымлылык режимын үзгәртүдә, сулыкларны эвтрофикацияләүне булдырмауда, туфрак өслеген механик жимерүдә зур роль уйный һ.б.

Генераль план белән житештерү һәм гомуми мәйданы 365 га булган башка объектларның санитар-яклау зоналарында махсус билгеләнештәге яшелләнדרүне оештыру тәкъдим ителә. Шулай ук зур Бирзә һәм Купербаш авылы янәшәсендә урнашкан эре мөгезле терлекләрнең файдаланылмый торган фермаларын яңадан эшләтү, аннары махсус билгеләнештәге яшелләнדרүне оештыру каралган.

Арча шәһәре территориясендә өстәмә рәвештә 21,5 гектар мәйданда гомуми файдаланудагы яшелләнדרүне оештыру тәкъдим ителә. Шулай итеп, 2035 елда Арча шәһәрендә гомуми файдаланудагы яшел үсентеләр белән тәмин ителеш бер кешегә 15,5 м² тәшкил итәчәк.

Авыл торак пунктларының гомуми файдаланудагы яшелләнדרелгән территорияләр функциясен торак пунктлар чикләрендә урнашкан табиғый территорияләр, шулай ук янәшәдәге территорияләр башкарачак.

Яшелләнדרү эшләрен башкарганда, туфрак-климат шартларына жайлашкан утыртмаларның жирле токымнарын кулланарга тәкъдим ителә. Ылыслы һәм яфраклы токымнардан катнаш үсентеләр булдыру тәкъдим ителә, алар киң һәм төрле декоратив мөмкинлекләргә ия һәм шул ук вакытта пычрануга да чыдам.

5.8. Махсус сакланылучы табиғат территорияләрен яклау чаралары

Региональ әһәмияткә табиғат һәйкәлен «Казанка елгасы» һәм махсус сакланылучы «Кесмәс елгасы тугае» табиғат территорияләре өчен планлаштырыла торган резерв жир кишәрлеген саклау максатларында жир өсте һәм жир асты суларын саклау чараларына өстәмә рәвештә түбәндәгеләр тәкъдим ителә:

- махсус сакланылучы табиғат территорияләренә биологик төрлелеген саклау режимын үтәү һәм яклау;
- махсус сакланылучы табиғат территорияләре чикләре турында белешмәләренә күчемсез мөлкәтнең дәүләт кадастрына керту;
- махсус сакланылучы «Кесмәс елгасы тугае» табиғат территорияләре өчен планлаштырыла торган резерв жир кишәрлеген күчерү;
- жирле әһәмияткә махсус сакланылучы табиғат территорияләрен оештыру.

5.9. Хайваннар дөньясын саклау гамәлләре

Торак пунктларны, предприятиеләрне, корылмаларны һәм башка объектларны урнаштырганда, проектлаганда, төзөгәндә һәм реконструкцияләгәндә хайваннар дөньясын саклау өлкәсендәге норматив-хокукий актлар таләпләре нигезендә хайваннар дөньясы объектларының яшәү тирәлеген һәм аларның үрчү шартларын, симертү, ял итү һәм миграция юлларын саклау, шулай ук территорияләрнең һәм акваторияләрнең саклык участокларының кагылышызлыгын тәмин итү чаралары каралырга тиеш.

Хайваннар дөньясы объектларының үлемен булдырмау өчен түбәндәгеләр тыела:

- хайваннар дөньясы объектларының авыруларын һәм үлемен, аларның яшәү тирәлеген начарайтуны гарантияли торган чараларны гамәлгә ашырмыйча үсемлекләренә яндыру, агулы химикатларны, ашламаларны, химик реагентларны, ГСМ һәм хайваннар дөньясы

объектлары һәм аларның яшәү тирәлегә өчен куркыныч башка материалларны, чималны һәм житештерү калдыкларын саклау һәм куллану;

– хайваннарның массакүләм миграциясе юлларында махсус киртэләр һәм корылмалар булмаган тоташ, тоташ урыннар һәм корылмалар билгеләү;

– елгаларда яисә кушылмаларда тоз салу яисә балык тоту кораллары урнаштыру, аларның зурлыгы су агымы киңлегенә өчтән ике өлешеннән артып китә;

– торба үткәргечләр буйлап, хайваннарның үрчүе чорында агач-куак үсентеләреннән сузылган элементә һәм электр үткәргечләре сызыклары астындагы ызан чистарту.

Хайваннар дөньясы объектларының үлемен китереп чыгарырга сәләтле житештерү объектлары санитар-яклау зоналары һәм чистарту корылмалары булырга тиеш, алар әйләнә-тирә мохитнең пычрануын булдырмый.

Су асты һәм су асты хайваннарының уылдык чөчү, кышлау һәм күпләп жыелу урыннарында теләсә нинди агып төшүче суларны һәм калдыкларны агызу тыела.

Үсемлекләргә яклауның химик препаратларын һәм башка препаратларны куллану агротехник, биологик һәм башка чараларны гамәлгә ашыру белән бергә алып барылырга тиеш.

Файдаланган әдәбият исемлеге

1. Татарстан Республикасы жирләренең атламы, 2005 ел
2. Батыев С. Г. «Татарстан Республикасы административ районнарының географик характеристикасы»/С.Г. Батыев, А. В. Ступишин. - Казан: КГУ нәшрияты, 1972 ел.
3. Татарстан Республикасының су объектлары. Гидрологик белешмәлек. - Казан: ПИК «Идел-пресс», 2006 - 504 б.
4. Табигать ресурсларының торышы һәм Татарстан Республикасының әйләнә-тирә мохитен саклау турында дәүләт доклады 2013 елда: - Казан, 2014 ел
5. Татарстан Республикасының махсус сакланылуы табигать территорияләре дәүләт реестры - Казан: «Идел-Пресс», 2009 ел;
6. Татарстан АССР климаты. - Казан: КГУ нәшрияты, 1983 ел.
7. Татарстан Республикасы Ландшафтлары. Региональ ландшафт-экология анализы / Ермолаев О.П., Игонин М.Е., Бубнов А.Ю., Павлова С.В. - Казан: «Слово». - 2007. - 411 с.
8. 1989 елда СССР ГУК «Картография» ПКО Киевның фәнни-редакция картотөзүчеләр предприятиесе тарафыннан Татарстан АССРның эзләү картасы/ Яворский. - 1:600000. - СССРның ГКУК Винницкая картография фабрикасы, 1990. - 1 к.: цв., табл.; 84x110 см. - 2500 экз.

Фонд материаллары

9. Татарстан Республикасы Арча муниципаль районын территорияль планлаштыру схемасы (Арча район Советының 2012 елның 14 декабрдәгә 178 номерлы карары белән расланды)
10. Татарстан АССР ның Арча шәһәре Генераль планы: аңлатма язуы: / К.: ПИ «Татаргражданпроект», 1977.
11. Татарстан Республикасы Арча шәһәре Генераль планы (Татарстан Республикасы Арча шәһәре Советының 2009 елның 29 декабрдәгә 449 номерлы карары белән расланган)

Норматив документлар исемлеге

12. Россия Федерациясе Су кодексы - 03.06.2006 № 74-ФЗ (РФ ФЖ Дәүләт Думасы тарафыннан кабул ителде 12.04.2006)
13. Россия Федерациясе Шәһәр төзелеше кодексының 29.12.2004 № 190-ФЗ (РФ ФС Дәүләт Думасы тарафыннан кабул ителде 22.11.2006)
14. Россия Федерациясе Жир кодексы 25.10.2001 № 136-ФЗ (РФ ФС ДИ кабул ителде 28.09.2001)
15. Россия Федерациясенен 04.12.2006 № 200-ФЗ урман кодексы (РФ ФЖ Дәүләт Думасы тарафыннан кабул ителде 08.11.2006)
16. "Әйләнә-тирә мохитне саклау турында" 2002 елның 10 гыйнварындагы 7-ФЗ номерлы РФ Федераль законы (РФ ФЖ Дәүләт Думасы 20.12.2001 кабул ителде)
17. «Махсус саклануы табигать территорияләре турында» 1995 елның 14 мартындагы 33-ФЗ номерлы Федераль закон (РФ ФЖ Дәүләт Думасы тарафыннан 15.02.1995 кабул ителде)
18. "Халыкның санитар-эпидемиологик иминлеге турында" 1999 елның 30 мартындагы 52-ФЗ номерлы Федераль закон (РФ ФЖ ДИ 12.03.1999) кабул ителде
19. "Хайваннар дөньясы турында" 1995 елның 24 апрелдәгә 52-ФЗ номерлы Федераль закон (РФ ФС ДИ 22.03.1995 кабул ителде)
20. «Жирләргә мелиорацияләү турында» 10.01.1996-ФЗ номерлы Федераль закон (РФ ФЖ Дәүләт Думасы тарафыннан кабул ителде 08.12.1995)
21. Россия Федерациясе һава киңлегенән файдалануның федераль кагыйдәләре (раслаулар). РФ Хөкүмәтенен 27.03.1998 № 360 карары белән)
22. Биологик калдыкларны жыю, утильләштерү һәм юкка чыгару буенча ветеринария-санитария кагыйдәләре, раслаулар. РФ баш дәүләт ветеринария инспекторы 04.12.1995 ел, № 13-7-2/469
23. СанПиН 2.2.1/2.1.1200-03 «Санитар-яклау зоналары һәм предприятиеләрнең, корылмаларның һәм башка объектларның санитар классификациясе. Яңа редакция»

- (утв. РФ Баш дәүләт санитария табибының 2014 елның 25 апрелендәге 74 номерлы карары белән)
24. СанПиН 2.1.4.1110-02 «Эчәр өчен билгеләнгән су һәм суүткәргечләрне санитар саклау зоналары» (раслаулар). Россия Федерациясе Баш дәүләт санитария табибының 14.03.2002 № 10 карары белән)
  25. СП 14.13330.2014 "СНиП II-7-81*. Төзелеш сейсмик районнарда» (Россия Федерациясе Төзелеш һәм торак-коммуналь хужалык министрлыгының 18.02.2014 № 60/пр номерлы боерыгы белән расланды)
  26. СП 42.13330.2011 "СНиП 2.07.01-89*. Шәһәр төзелеше. Шәһәр һәм авыл жирлекләрен планлаштыру һәм төзү» 9 нчы бүлеге таләпләре нигезендә гамәлгә ашырыла. СНиП 2.07.01-89 Актуальләштерелгән редакция (РФ төбәкләр үсеше министрлыгының 2010 елның 28 декабрендәге 820 номерлы боерыгы белән раслап)
  27. СП 36.13330.2012 "СНиП 2.05.06-85*. Магистраль торбаүткәргечләр". СНиП актуаль редакциясе 2.05.06-85* (утв. Төзелеш һәм торак-коммуналь хужалык буенча федераль агентлыкның 25.12.2012 № 108/ГС боерыгы белән)
  28. СП 116.13330.2012 "СНиП 22-02-2003. Территорияләр, биналар һәм корылмаларны куркыныч геологик процесслардан инженер яклау. Төп нигезләмәләр". СНиП 22-02-2003 актуаль редакциясе (РФ Төбәк үсеше министрлыгының 2012 елның 30 июнендәге 274 номерлы боерыгы белән расланган)
  29. СП 3.1.7.2629-10 "Себер түләмәсен профилактикалау" (раслаулар). Баш дәүләт санитария табибының 2010 елның 13 маендагы 56 номерлы карары белән)
  30. СНиП 2.06.15-85 "Территорияне су басудан һәм су басудан инженер яклау" (раслаулар). СССР Дәүләт төзелешенен 1985 елның 19 сентябрендәге 154 номерлы карары белән)
  31. Торба үткәргечләрнең сак зоналарында жирләрдән файдалану тәртибе (раслаулар). Татарстан Республикасы Министрлар Кабинетының 2007 елның 20 августындагы карары белән.)
  32. Магистраль торбаүткәргечләрне саклау кагыйдәләре (раслаулар). 1992 елның 22 апрелендәге Дәүләт шәһәр техник күзәтчеләге карары белән.)
  33. Электр челтәре хужалыгы объектларының саклау зоналарын һәм мондый зоналар чикләрендә урнашкан жир кишәрлекләреннән файдалануның махсус шартларын билгеләү кагыйдәләре (Россия Федерациясе Хөкүмәтенен 2009 елның 24 февралендәге 160 номерлы карары белән расланган)
  34. Урында су объектларының су саклау зоналары чикләрен һәм яр бие яклау полосалары чикләрен билгеләү кагыйдәләре, (раслаулар). Россия Федерациясе Хөкүмәтенен 2009 елның 10 гыйнварындагы 17 номерлы карары белән)

PCL XL Warning

IllegalMediaSize